

**ИНСТИТУТ ЗА ЕКОНОМИКУ ПОЉОПРИВРЕДЕ,
БЕОГРАД**

**СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ И
РУРАЛНОГ РАЗВОЈА ГРАДА ВРАЊА ЗА ПЕРИОД
ОД 2023. ДО 2030. ГОДИНЕ**

Београд, 2023.

Наслов документа: СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНОГ РАЗВОЈА ГРАДА ВРАЊА ЗА ПЕРИОД ОД 2023. ДО 2030. ГОДИНЕ (у даљем тексту Стратегија)

Наручилац: ГРАД ВРАЊЕ, ГРАДСКА УПРАВА,
Градска управа, Краља Милана бр. 1, 17500 Врање

Извршилац: ИНСТИТУТ ЗА ЕКОНОМИКУ ПОЉОПРИВРЕДЕ (ИЕП),
Волгина бр. 15, 11060 Београд

Руководилац пројекта: Проф. др Јонел Субић, научни саветник

Руководилац истраживачког тима: Др Маријана Јовановић Тодоровић,
истраживач сарадник

Секретар пројекта: Ма Ирина Марина, истраживач приправник

Координатори радних група Института за економику пољопривреде у Београду:

Координатор радне групе за развој сектора пољопривреде: Др Маријана Јовановић Тодоровић, истраживач сарадник

Координатор радне групе за заштиту животне средине: Ма Бојана Бекић Шарић, истраживач сарадник

Координатор радне групе за развој физичке и друштвене инфраструктуре и диверсификацију економских активности на селу: Др Предраг Вуковић, виши научни сарадник

Координатори радних група града Врања:

Координатор рада свих радних група: Небојша Стаменковић, дипл. инж пољопривреде

Координатор радне групе за развој сектора пољопривреде: Александар Ђорђевић

Координатор радне групе за заштиту животне средине: Милан Илић

Координатор радне групе за развој физичке и друштвене инфраструктуре и диверсификацију економских активности на селу: Тања Ивановић

Истраживачки тим

Институт за економику пољопривреде, Београд:

1. Проф. др Јонел Субић, научни саветник, директор Института
2. Др Весна Поповић, научни саветник
3. Проф. др Бранко Михаиловић, научни саветник
4. Проф. др Борис Кузман, виши научни сарадник
5. Проф. др Зоран Симоновић, виши научни сарадник
6. Др Весна Параушић, виши научни сарадник
7. Др Владо Ковачевић, виши научни сарадник
8. Др Љиљана Рајновић, виши научни сарадник
9. Др Марко Јелочник, виши научни сарадник
10. Др Мирослав Недељковић, виши научни сарадник
11. Др Наташа Кљајић, виши научни сарадник
12. Др Предраг Вуковић, виши научни сарадник
13. Др Радмила Јовановић, научни сарадник
14. Др Антон Пушкарић, научни сарадник
15. Др Биљана Грујић Вучковски, научни сарадник
16. Др Лана Настић, научни сарадник
17. Др Славица Арсић, научни сарадник
18. Др Маријана Јовановић Тодоровић, истраживач сарадник
19. Ма Ирина Марина, истраживач приправник
20. Ма Бојана Бекић Шарић, стручни сарадник
21. Ма Велибор Потребих, стручни сарадник
22. Мр Нада Мијајловић, стручни сарадник

Акредитовани консултант Националне академије за јавну управу:

Проф. др Иван Бошњак, за области: - заштита животне средине; - пољопривреда и рурални развој; - безбедност у локалној заједници

С А Д Р Ж А Ј

АКРОНИМИ И СКРАЋЕНИЦЕ.....	1
УВОД.....	3
УВОДНА РЕЧ ГРАДОНАЧЕЛНИКА.....	4
КОНЦЕПТ РАДА.....	5
МЕТОДОЛОГИЈА ИЗРАДЕ СТРАТЕГИЈЕ.....	7

ПРВИ ДЕО: АНАЛИЗА ПОСТОЈЕЋЕГ СТАЊА И ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА У СЕКТОРУ ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНОМ РАЗВОЈУ

I СОЦИО-ЕКОНОМСКА АНАЛИЗА СТАЊА У СЕКТОРУ ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНИМ ПОДРУЧЈИМА ГРАДА ВРАЊА

1.1. ОПШТИ ПОДАЦИ ГРАДА.....	12
1.1.1. Административни и географски положај.....	12
1.1.2. Карактеристике насељске мреже.....	13
1.1.3. Демографске карактеристике.....	17
1.2. ОСНОВНИ МАКРОЕКОНОМСКИ ИНДИКАТОРИ.....	19
1.2.1. Основни макроекономски индикатори Републике Србије.....	19
1.2.2. Структура привреде и значај пољопривреде и агроиндустрије у привредној структури града Врања.....	23
1.2.3. Незапосленост и тенденције на тржишту рада.....	30
1.3. ПРИРОДНИ УСЛОВИ И РЕСУРСИ И ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ.....	33
1.3.1. Рељеф и педолошке карактеристике.....	33
1.3.2. Основни климатски индикатори.....	37
1.3.3. Хидрографска мрежа и водни ресурси.....	39
1.3.4. Обим и структура коришћеног пољопривредног земљишта.....	40
1.3.4.1. Квалитет, обим и структура коришћеног пољопривредног земљишта.....	40
1.3.4.2. Комасација.....	43

1.3.4.3. Пољопривредно земљиште у државној својини.....	43
1.3.5. Шумски фонд и ловни потенцијал.....	43
1.3.6. Минерални ресурси и обновљиви извори енергије.....	47
1.3.7. Заштита животне средине, биодиверзитета и предела.....	49
1.4. ТРЖИШНИ СУБЈЕКТИ У ПОЉОПРИВРЕДНОЈ ПРОИЗВОДЊИ И ПРАРАДИ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА.....	53
1.4.1. Породична пољопривредна газдинства.....	53
1.4.2. Предузећа и предузетници у сектору пољопривреде.....	55
1.4.3. Земљорадничке задруге.....	55
1.4.4. Прерада пољопривредних производа.....	56
1.5. ПРОИЗВОДЊА И ТРЖИШТЕ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА.....	57
1.5.1. Ратарска производња.....	57
1.5.2. Производња поврћа и печурака.....	59
1.5.3. Воћарско-виноградска производња.....	60
1.5.4. Производња ароматичног, лековитог и зачинског биља.....	63
1.5.5. Производња цвећа.....	64
1.5.6. Сточарство.....	65
1.5.7. Пчеларство и рибарство.....	67
1.5.8. Органска производња и прерада.....	70
1.5.9. Агротехничка опремљеност: механизација и опрема.....	72
1.5.10. Складишни и дорадни капацитети.....	73
1.5.11. Тржишни ланац пољопривредних производа.....	74
1.5.12. Удружења пољопривредника.....	75
1.5.13. Трансфер знања и иновација.....	76
1.6. ДИВЕРСИФИКАЦИЈА РУРАЛНЕ ЕКОНОМИЈЕ.....	77
1.6.1. Економско-социјална оцена развијености руралних подручја.....	77
1.6.2. Диверсификација руралне економије кроз додатне економске активности носиоца пољопривредних газдинстава.....	78
1.6.2.1. Прерада пољопривредних производа.....	79
1.6.2.2. Развијеност руралног туризма и могућности унапређења постојећег стања.....	81
1.6.2.3. Остали видови других профитабилних активности пољопривредних газдинстава: народна радиност и стари занати, активности у шумарству и обрада дрвета, узгој рибе за продају.....	82
1.6.3. Организације цивилног друштва.....	83

1.7. ИНФРАСТРУКТУРА.....	85
1.7.1. Водопривредна инфраструктура.....	85
1.7.1.1. Водоснабдевање, канализациона мрежа и пречишћавање отпадних вода.....	85
1.7.1.2. Наводњавање пољопривредног земљишта и одводњавање.....	88
1.7.2. Саобраћајна инфраструктура.....	89
1.7.3. Енергетска инфраструктура.....	91
1.7.4. Телекомуникациона инфраструктура.....	92
1.7.5. Управљање отпадом.....	93
1.8. СОЦИЈАЛНИ РАЗВОЈ.....	95
1.8.1. Васпитање и образовање деце и омладине.....	95
1.8.2. Здравствена и социјална заштита становништва.....	96
1.8.3. Спорт.....	98
1.8.4. Култура.....	99
1.9. ИНВЕСТИЦИЈЕ И ФИНАНСИРАЊЕ ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНОГ РАЗВОЈА.....	101
1.9.1. Инвестиције у области пољопривреде и руралног развоја.....	101
1.9.2. Буџетска подршка са нивоа Републике.....	101
1.9.3. Буџетска подршка на нивоу града Врања.....	103
1.9.4. Остали извори финансирања.....	106
II SWOT АНАЛИЗА ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНОГ РАЗВОЈА ГРАДА ВРАЊА.....	107

**ДРУГИ ДЕО:
ПЛАТФОРМА, ЦИЉЕВИ И СТУБОВИ
СТРАТЕГИЈЕ**

III ВИЗИЈА, СТРАТЕШКИ ЦИЉ И ПРИОРИТЕТНА ПОДРУЧЈА УНАПРЕЂЕЊА ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНОГ РАЗВОЈА ГРАДА ВРАЊА ДО 2030. ГОДИНЕ.....	116
---	------------

IV СПЕЦИФИЧНИ СТРАТЕШКИ ЦИЉЕВИ И МЕРЕ ПО ПРИОРИТЕТНИМ ПОДРУЧЈИМА ПОЉОПРИВРЕДНЕ И ПОЛИТИКЕ РУРАЛНОГ РАЗВОЈА ГРАДА ВРАЊЕ	
---	--

ДО 2030. ГОДИНЕ.....	118
V МЕРЕ И ПРОЈЕКТНЕ АКТИВНОСТИ ПО ПРИОРИТЕТНИМ ПОДРУЧЈИМА ПОЉОПРИВРЕДНЕ И ПОЛИТИКЕ РУРАЛНОГ РАЗВОЈА ГРАДА ВРАЊЕ ДО 2030. ГОДИНЕ.....	120
5.1. ПРИОРИТЕТНО ПОДРУЧЈЕ <u>А</u>. УНАПРЕЂЕЊЕ КОНКУРЕНТНОСТИ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ И РАДА УДРУЖЕЊА ПОЉОПРИВРЕДНИКА.....	120
5.2. ПРИОРИТЕТНО ПОДРУЧЈЕ <u>Б</u>. ОДРЖИВИ РУРАЛНИ РАЗВОЈ.....	120
5.3. ПРИОРИТЕТНО ПОДРУЧЈЕ <u>В</u>. ДИВЕРСИФИКАЦИЈА ДОХОТКА ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОЂАЧА КРОЗ ПРЕРАДУ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА И ДРУГЕ НЕПОЉОПРИВРЕДНЕ АКТИВНОСТИ.....	120
5.4. ПРИОРИТЕТНО ПОДРУЧЈЕ <u>Г</u>. РАЗВОЈ РУРАЛНЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ И УНАПРЕЂЕЊЕ КВАЛИТЕТА ЖИВОТА СЕОСКОГ СТАНОВНИШТВА.....	121
5.5. ПРИОРИТЕТНО ПОДРУЧЈЕ <u>Д</u>. ТРАНСФЕР ЗНАЊА И ИНФОРМАЦИЈА, ПАРТНЕРСТВО И ПОДРШКА МЛАДИМ ПОЉОПРИВРЕДНИЦИМА.....	121
VI ПОТЕНЦИЈАЛНИ ИЗВОРИ ФИНАНСИРАЊА.....	138
6.1. БУЏЕТСКА СРЕДСТВА РЕПУБЛИКЕ И ГРАДА.....	138
6.2. ПРЕТПРИСТУПНА ПОМОЋ ЕУ ЗА РУРАЛНИ РАЗВОЈ.....	139
6.3. ОСТАЛИ ИЗВОРИ ФИНАНСИРАЊА.....	141
VII ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА СТРАТЕГИЈЕ.....	142
ЛИТЕРАТУРА.....	146
ПРИЛОЗИ	

АКРОНИМИ И СКРАЋЕНИЦЕ

EFTA	Европска асоцијација за слободну трговину
FAO	Food and Agriculture Organization of the United Nations
GIZ	Немачка организација за техничку сарадњу
ЈКП	Јавно комунално предузеће
KfW	Немачка развојна банка
ОИЕ	Обновљиви извори енергије
UNICEF	Међународни фонд за децу и омладину
USAID	Агенција САД за међународни развој
АПР	Агенција за привредне регистре
БДП	Бруто домаћи производ
ВПС	Вештачки подугнута својина
ГЈ	Газдинска јединица
ГУ Врање	Градска управа Врање
ЕУ	Европска унија
ЗЗ	Земљорадничка задруга
ИПАРД	Инструмент претприступне помоћи за рурални развој
ИПАС	Индикатор привредне активности Србије
ЈЛС	Јединица локалне самоуправе
ЈП	Јавно предузеће
КО	Катастарска општина
КПЗ	Коришћено пољопривредно земљиште
ЛУ	Ловачно удружење
МПШВ	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде
НБС	Народна банка Србије
ОГШ	Основа газдовања шумама
ОШ	Основна школа
п.п.	Процентни поен
ПВЦ	поливинл хлорид
ПГ	Пољопривредно газдинство
ПГПЛП	Пољопривредна газдинства правних лица и предузетника
ПДВ	Порез на додатну вредност
ПИО Власина	Предео изузетних одлика Власина

ППГ	Породична пољопривредна газдинства
ПССС Врање	Пољопривредна саветодавна стручна служба Врање
РЗПГ	Расположиво пољопривредно земљиште
РЗС	Републички завод за статистику
РС	Република Србија
СЗТР	Самостална занатска трговинска радња
СТО/WTO	Светска трговинска организација
УАП	Управа за аграрна плаћања
УГ	Условна грла
ЦЕФТА/CEFTA	Централноевропски уговор о слободној трговини Енг. Central European Free Trade Agreement
ШГ	Шумско газдинство

УВОД

Град Врање представља доминантно рурална и пољопривредна средина, која је богата историјским и културним наслеђем. Богата је природним потенцијалима, са посебним туристичким садржајем. Породична пољопривредна газдинства су носиоци развоја пољопривреде и руралног развоја, при чему се највећи обим и тржишност пољопривредне производње остварује у сектору ратарства и руралног туризма.

Пољопривредна производња и друге економске вредности на активностима на пољопривредним газдинствима (прерада пољопривредних производа, рурални туризам и сл.) нису довољно конкурентни. Због неразвијености физичке и социјалне инфраструктуре у селима млади одлазе из сеоских средина у потрази за бољим квалитетом живота и запослењем.

Стратегија развоја пољопривреде и руралног развоја града Врања за период 2021-2026. година (у даљем тексту Стратегија) даће јасне смернице будућег одрживог и конкурентног пољопривредног и укупног социо-економског развоја Града. Стратегија ће бити заснована на локалним специфичностима и потребама пољопривредних произвођача уоченим кроз непосредну сарадњу и свих становника Града. Такође, Стратегија ће се заснивати и на јасним опредељењима и званичним документима Републике у области пољопривреде и руралног развоја, а која ће Врање представити као модеран европски град.

На основу идентификованих снага и слабости града Врања, као и шанси и претњи окружења, Стратегија се може сматрати својеврсним водичем, који ће бити коришћен да усмерава акције и напоре учесника у развоју пољопривреде и руралном развоју града Врања.

Законом о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју дата је могућност да ЈЛС могу да утврђују мере подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја за подручје своје територије и да изабране мере финансирају средствима буџета ЈЛС, намера града Врања јесте и да доношењем оваквог стратешког документа *олакша* и *унапреди* оперативно програмирање буџетске подршке развоју пољопривреде и руралном развоју, које градска Управа већ реализује посредством годишњих програма за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја, као и за заштиту, уређење и коришћење пољопривредног земљишта.

Доношењем Стратегије локална самоуправа, цивилни сектор и други субјекти добијају основ за конкурисање ка финансијским средствима буџета Републике Србије, фондова ЕУ и других донаторских програма. Документ даје основу и за развој међуградске, регионалне, међурегионалне и прекограничне сарадње, као и за успостављање локално акционих група и јавно приватних партнерстава у пољопривреди и руралном развоју.

Стратегија је резултат вишемесечног рада и сарадње истраживачког тима Института за економику пољопривреде у Београду, Партнерског форума и Стратешког тима за координацију и бројних заинтересованих актера за развој пољопривреде и рурални развој Града (организације цивилног друштва, пољопривредни произвођачи и слично).

УВОДНА РЕЧ ГРАДОНАЧЕЛНИКА

КОНЦЕПТ РАДА

За потребе израде Стратегије потребно је формирати одговарајућа тела и дефинисати њихову основну улогу и задатке током израде Стратегије.

Партнерски форум. омогућава да се у процес израде Стратегије укључе сви кључни и заинтересовани актери (стејкхолдери) на подручју града Врања. Партнерски форум, пре свега, укључује:

- Градоначелника (као председника Партнерског форума);
- Начелника и Заменика начелника Градске управе (као чланове Партнерског форума);
- Представнике јавног сектора и сл. (као чланове Партнерског форума).

Стратешки тим за координацију. Задатак тима је да управља, организује и координира радом радних група у процесу планирања, да усваја сва припремљена документа радних група и да их прослеђује Партнерству на даље разматрање и усвајање. Тим за координацију у свом раду обезбеђује логистичку подршку Партнерству, бави се административним потребама процеса планирања, обезбеђује техничку подршку и обједињује напоре свих сегмента потребних за ефикасан рад на стратешком планирању. Чланови Тима за координацију су:

- Руководилац Одељења за привреду и економски развој Градске управе (председник Стратешког тима за координацију);
- Руководилац Одељења за друштвене делатности Градске управе (члан Стратешког тима за координацију);
- Руководилац Одељења за **урбанизам, имовинско правне послове, комунално-стамбене делатности и заштиту животне средине** (члан Стратешког тима за координацију);
- Координатор радне групе за сектор пољопривреде (члан Стратешког тима за координацију; члан пројектног тима Института за Економику пољопривреде у Београду);
- Координатор радне групе за заштиту животне средине (члан Стратешког тима за координацију; члан пројектног тима Института за Економику пољопривреде у Београду);
- Координатор радне групе за развој физичке и друштвене инфраструктуре и диверсификацију економских активности на селу (члан Стратешког тима за координацију; члан пројектног тима Института за Економику пољопривреде у Београду).

Радне групе. Задатак групе је да изврши детаљну анализу стања и потреба у следећим областима: пољопривредна производња, животна средина, рурални развој, као и да идентификују заједничке економске циљеве и активности, проблеме и потенцијалне шансе и правце развоја у сектору пољопривреде и руралног развоја. У складу са овим, потребно је формирати три радне групе:

- **Радна група за развој сектора пољопривреде.** Чланови су: запослени у Одељењу за привреду и економски развој, запослени у Одељењу за друштвене делатности, представници реалног сектора (пољопривредна предузећа, задруге) и цивилног сектора (удружења пољопривредника).

Координатор ИЕП: Маријана Јовановић Тодоровић

Координатор града Врања: Александар Ђорђевић

- **Радна група за заштиту животне средине.** Чланови су: запослени у Одељењу за урбанизам, имовинско правне послове, комунално-стамбене делатности и заштиту животне средине и релевантни представници цивилног сектора у овој области (удружења).

Координатор ИЕП: Бојана Бекић Шарић

Координатор града Врања: Милан Илић

- **Радна група за развој физичке и друштвене инфраструктуре и диверсификацију економских активности на селу.** Чланови ове Радне групе су: запослени у Одељењу за привреду и економски развој, запослени у Одељењу за друштвене делатности, представници Туристичке организације Врање, директори јавних предузећа у области социјалне заштите, образовања, културе, здравства, затим представници цивилног сектора и сл.

Координатор ИЕП: Предраг Вуковић

Координатор града Врања: Тања Ивановић

Координатор рада свих радних група: Небојша Стаменковић, дипл инж. пољопривреде
Члан Градског већа за ресор- пољопривреда, агроекономија и развој села, екологија и заштита животне средине, Краља Милана 1, 17500 Врање

Представници Партнерског форума и конституисаних радних група, са истраживачким тимом Института за економику пољопривреде у Београду, у току процеса израде Стратегије, одржавају састанке и фокус групе (у седишту Градске управе или Института за економику пољопривреде у Београду), као и комуникацију на даљину (телефон, мејл, zoom апликација и сл.).

Акредитовани консултант НАЦИОНАЛНЕ АКАДЕМИЈЕ ЗА ЈАВНУ УПРАВУ:

Проф. др Иван Бошњак- за области: заштита животне средине; пољопривреда и рурални развој; безбедност у локалној заједници

МЕТОДОЛОГИЈА ИЗРАДЕ СТРАТЕГИЈЕ

У процесу израде Стратегије користи се методологија која се у Србији користи за израду стратешких и развојних докумената, а која је дефинисана Уредбом о структури, методологији израде, начину усклађивања развојних докумената, начину спровођења јавне расправе, као и начину и роковима излагања на јавни увид развојних докумената регионалног развоја (Сл. гласник РС, број 15/2011).

Израда Стратегије базира на уважавању принципа и концепата: (1) **стратегијског менаџмента и стратешког планирања**, (2) **одрживог развоја**, (3) **управљања јавним политикама**; (4) **партнерства, једнакости и отворености** и (5) **LEADER приступа руралном развоју**:

1. Посматрано на нивоу ЈЛС¹, стратешко планирање јесте процес који помаже локалним властима да реализују своје развојне визије, постављањем циљева и задатака на систематичан начин (Богданов, Богуновић, 2015). **Стратегија**, као један од елемената стратешког планирања, на нивоу ЈЛС представља избор **најбољег начина** управљања и коришћења ресурса ЈЛС (природних, материјалних, привредних, људских), који помаже локалним властима, привредном и цивилном сектору у остваривању дефинисане визије и циљева одрживог развоја.
2. Развојна оријентација Србије усмерена је ка томе да се мора осигурати да економски раст обезбеди добробит и друштву и животној средини у целости, те је **одрживост** прворазредни дугорочни циљ Србије (Студија о достигнућима и перспективама на путу ка зеленој економији и одрживом расту у Србији, 2012).
3. **Концепт циклуса јавне политике** односи се на креирање пољопривредне политике и подразумева утврђивање развојних циљева и очекиваних резултата. У том контексту, дефинисање проблема у развоју пољопривреде и руралних подручја и предлагање циљева чија реализација води до њиховог решења и унапређења постојећег стања, најзначајнији су кораци у процесу дефинисања стратегије.
4. **Поштовање принципа партнерства, једнакости и отворености** значи да су сви релевантни актери за пољопривредни и рурални развој Општине били консултовани у процесу креирања Стратегије. Стога је Стратегија заснована на **општем консензусу** о жељеним достигнућима и правцима развоја пољопривреде и руралних подручја Општине.
5. **LEADER приступ руралном развоју** подразумева подстицање и активацију властитих потенцијала локалних заједница за развој руралних подручја, уз промовисање иницијативе „одоздо према горе” („*bottom-up*“). Овај приступ подразумева формирање партнерстава за рурални развој, тј. локалних акционих група (ЛАГ) на одређеној територији са јединственим идентитетом. ЛАГ-ови управљају развојем у складу са специфичним потребама локалног становништва/територије – кроз доношење одлука, дизајн локалне стратегије руралног развоја, алокацију финансијских средстава и имплементацију пројеката (Regulation EU No. 1305/2013).

¹ Јединица локалне самоуправе.

Стратегија је усклађена са специфичним локалним потребама и приоритетима развоја, а методолошки и са **законодавним, стратешким и планским документима Општине, Региона, Републике и ЕУ²**:

- ✓ **Стратешка и планска документа на нивоу Општине и Региона:** План развоја града Врања за период 2021 – 2030. године; Град Врање - Бренд стратегија 2018 – 2023.; Град Врање - Урбанистички планови. **Национална законска и стратешка документа:** Закон о пољопривреди и руралном развоју (Сл. гласник РС, бр. 41/09, 10/13 – и др. закон и 101/2016), Закон о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју (Сл. гласник РС, број 10/2013, 142/2014, 103/2015 и 101/2016); Законом о планском систему Републике Србије (Сл. гласник РС, број 30/2018); Правилник о обрасцу и садржини Програма подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја (Сл. гласник РС, број 24/2015; 111/2015 и 110/2016); Стратегија пољопривреде и руралног развоја РС 2014-2020. година (Сл. гласник РС, број 85/14); Национални програм за прихватање правних тековина ЕУ (Канцеларија за европске интеграције, новембар 2016); ИПАРД³ програм за Републику Србију 2014-2020 (Сл. гласник РС, број 84/2017); Национални програм за препород села Србије (Институт за економику пољопривреде, Београд 2020.).
- ✓ **Регулатива ЗПП⁴ ЕУ за период 2014-2020 која регулише питања подршке руралном развоју** (Regulation (EU) No. 1305/13).
- ✓ **Препоручена начела и методологија за израду стратешких докумената у области пољопривреде и руралног развоја** (Богданов, Богунувић, 2015).

Стратегија обухвата све уобичајене фазе и активности, који обезбеђују да документ буде заснован на реалној и критичкој анализи природних, материјалних и људских ресурса, те на свеобухватној и респектабилној сагласности широког круга актера и заинтересованих страна. Израда Стратегије подразумева реализацију следећих активности:

I ПРИПРЕМНЕ АКТИВНОСТИ, које укључују: формирање тима истраживача и задатака истраживачког тима; дефинисање методологије израде Стратегије; конципирање плана рада, оперативних активности и рокова; успостављање одговарајуће сарадње на терену и идентификација заинтересованих страна уз подршку Градске управе града Врања и слично.

II АНАЛИЗА ПОСТОЈЕЋЕГ СТАЊА И ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА У СЕКТОРУ ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНОМ РАЗВОЈУ ОПШТИНЕ. Поред ситуационе анализе, обухвата израду SWOT⁵ матрице, и ослања се на следећа истраживања:

2.1. Секундарно истраживање. Подразумева прикупљање релевантних података и информација везаних за:

- оцену стања и развијености сектора привреде, пољопривреде и укупне руралне економије;
- област заштите животне средине;
- развијеност физичке и друштвене инфраструктуре и слично.

² Европска унија.

³ Инструмент за претприступну помоћ у области руралног развоја.

⁴ Заједничка пољопривредна политика.

⁵ **SWOT analiza** (акроним енглеских речи: **S**trengths - снаге, **W**eaknesses - слабости, **O**pportunities - шансе, **T**hreats - претње).

Извори података су:

- статистички извори,
- законска, стратешка, планска и друга докумената у области пољопривреде и руралног развоја за ниво ЕУ, Републике, Општине и Региона;
- званични и јавно доступни извештаји јавног, привредног и цивилног сектора, стручна литература, интернет стране и слично.

2.2. Примарно истраживање (анализа стања на терену) има за циљ:

- квалитативну оцену стања у области пољопривреде и руралног развоја;
- верификацију података добијених секундарним истраживањем;
- заједничку идентификацију проблема, потреба, циљева и будућих приоритета и праваца развоја пољопривреде и руралних подручја Општине.

У овој фази рада консултују се сви релевантни актери пољопривредног и руралног развоја Општине путем телефонских анкета, личних контаката, слањем анкетних упитника, путем е-поште, друштвених мрежа и слично.

SWOT матрица Општине у сектору пољопривреде и руралног развоја представља важну аналитичку технику и оквир стратешког планирања. Преко ове матрице на најбољи начин обезбеђује се систематизација ситуационе анализе: интерних (локалних) ресурса, односно снага и слабости Општине у области пољопривреде и руралног развоја, као и шанси и претњи домаћег и међународног окружења.

III ДОСТАВЉАЊЕ РАДНЕ ВЕРЗИЈЕ СИТУАЦИОНЕ АНАЛИЗЕ СА SWOT МАТРИЦОМ НАРУЧИОЦУ НА МИШЉЕЊЕ И ВЕРИФИКАЦИЈУ. Рок за доставу примедби, сугестија и коментара Наручиоца је до 15 дана од дана добијања исте.

IV ПЛАТФОРМА, ЦИЉЕВИ И СТУБОВИ СТРАТЕГИЈЕ: ДЕФИНИСАЊЕ ВИЗИЈЕ, ЦИЉЕВА, СТРАТЕШКИХ ПРАВАЦА РАЗВОЈА И КОНКРЕТНИХ МЕРА И АКТИВНОСТИ. Ова фаза рада укључује следеће активности:

- ✓ Дефинисање визије и стратешког циља развоја пољопривреде и руралних подручја Општине;
- ✓ Фокусирање: дефинисање приоритетних праваца развоја пољопривреде и руралних подручја Општине;
- ✓ Дефинисање специфичних циљева по приоритетним правцима развоја пољопривреде и руралних подручја (развојним приоритетима);
- ✓ Дефинисање мера и пројектних активности по приоритетним правцима развоја пољопривреде и руралних подручја;
- ✓ Анализа потенцијалих извора финансирања предложених мера и пројектних активности;
- ✓ Предлагање начина имплементације, евалуације и надзора у реализацији Стратегије.

V ДОСТАВА ПРВЕ (РАДНЕ) ВЕРЗИЈЕ НАЦРТА СТРАТЕГИЈЕ НАРУЧИОЦУ ЗА МИШЉЕЊЕ И ВЕРИФИКАЦИЈУ.

Временски рок за израду прве верзије документа Стратегије је до 180 календарских дана од дана закључења Уговора.

Након достављене прве верзије документа, Наручилац ће у року од 15 дана доставити мишљења и коментаре. Након достављања мишљења и коментара Наручиоца, понуђач ће у року од 15 дана извршити потребне измене и припремити финалну верзију документа Стратегије.

VI ИЗРАДА И ДОСТАВЉАЊЕ ФИНАЛНОГ ДОКУМЕНТА НАЦРТА СТРАТЕГИЈЕ.

Након сагледавања и разматрања свих примедби и сугестија Наручиоца, коригује се радна верзија документа и формулише и доставља финална верзија нацрта Стратегије.

VII ЈАВНА РАСПРАВА: ПРЕЗЕНТАЦИЈА НАЦРТА СТРАТЕГИЈЕ ПРЕДСТАВНИЦИМА НАРУЧИОЦА И ОСТАЛИМ РЕЛЕВАНТНИМ АКТЕРИМА ОДАБРАНИМ ОД СТРАНЕ НАРУЧИОЦА

Реализација развојних пројекта датих у Стратегији подразумеваће:

- ✓ даље јачање људских и материјалних капацитета Општинске управе у процесу планирања, буџетирања и управљања пољопривредним и руралним развојем;
- ✓ развој различитих партнерских иницијатива (јавног, привредног и цивилног сектора), које би требало да припремају и имплементирају пројекте, који за циљ имају развој пољопривреде и/или рурални развој;
- ✓ јачање предузетничког духа и инвестиционих капацитета/способности, како чланова пољопривредних газдинстава, тако и укупног становништва, посебно младих и слично.

Такође, имплементација Стратегије зависиће и од институционалног амбијента и пословног окружења и климе у коме се одвија привредни и рурални развој Србије уопште: обезбеђеност макроекономске и политичке стабилности, успостављање ефикасног система финансирања и осигурања пољопривредне производње, ефикасно функционисање тржишта пољопривредно прехранбених производа, јачање и заштита конкуренције на тржишту и слично.

**ПРВИ ДЕО:
АНАЛИЗА ПОСТОЈЕЋЕГ СТАЊА И
ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА У СЕКТОРУ
ПОЉОПРИВРЕДЕ
И РУРАЛНОМ РАЗВОЈУ**

I СОЦИО-ЕКОНОМСКА АНАЛИЗА СТАЊА У СЕКТОРУ ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНИМ ПОДРУЧЈИМА ГРАДА ВРАЊА

1.1. ОПШТИ ПОДАЦИ ГРАДА

1.1.1. Административни и географски положај

Са административног аспекта Врање има статус града, а лоцирано је у Пчињској области, унутар региона Јужне и Источне Србије (Табела 1.).

Географски гледано, град Врање се налази у југоисточном делу централне Србије, са положајем детерминисаним у пресеку следећих координата: 42°33'15" северне географске ширине и 21°53' 50" источне географске дужине, те заузима површину од око 860 km².

Табела 1. Административно подручје града Врања, основни подаци

Град	Област	Регион	Површина у km ²	Број становника 2022	Број насељених места ⁶	Број становника по km ²	Број КО ⁷
Врање	Пчињски ⁸	Јужна и Источна Србија	860	74.631*	105	91	107

Извор: Општине и региони у Републици Србији, 2016; Процене становништва по старости и полу, упоредни приказ на општинском нивоу; РСЗ, Београд.

Град Врање се граничи са осам општина. На југу се ослања на општине Бујановац и Трговиште, на северу се граничи са општинама Владичини Хан и Сурдулица, на истоку са општином Босилеград, и у северозападном делу са три општине јужне српске покрајне Косово – Косовска Каменица, Ново брдо и Гњилане. (Слика 1.).

⁶Област чине град Врање и општине Босилерад, Бујановац, Владичин Хан, Прешево, Сурдулица и Трговиште.

⁷На територији града Врања налази се 105 насељених места са превасходно руралним карактеристикама: Александровац, Барбарушинце, Барелић, Бели Брег, Бојин Дел, Бресница, Буљесовце, Буштрање, Вишење, Власе, Вртогаш, Големо Село, Горња Отуља, Горње Жапско, Горње Пуношевце, Горње Требешиње, Горњи Нерадовац, Градња, Гумериште, Давидовац, Добрејанце, Доња Отуља, Доње Жапско, Доње Пуношевце, Доње Требешиње, Доњи Нерадовац, Драгобужде, Дреновац, Дубница, Дулан, Дупељево, Златокоп, Катун, Клашњице, Копањане, Коћура, Крушева Глава, Купининце, Лалинце, Лепчинце, Луково, Марганце, Мечковац, Мијаковце, Мијовце, Миланово, Миливојце, Моштаница, Наставце, Нова Брезовица, Обличка Сена, Остра Глава, Павловац, Пљачковица, Преображење, Ранутовац, Ратаје, Рибинце, Ристовац, Рожаце, Русце, Сикирје, Смиљевић, Содерце, Средњи Дел, Станце, Стара Брезовица, Стрешак, Стрпско, Струганица, Студена, Суви Дол, Сурдул, Тесовиште, Тибужде, Трстена, Тумба, Ћуковац, Ћурковица, Урманица, Ушевце, Црни Луг, Честелин. Сеоска насеља на територији Врањске бање су: Бабина Пољана, Бујковац, Врањска Бања, Дуга Лука, Изумно, Клисаница, Корбевац, Корбул, Крива Феја, Кумарево, Лева Река, Липовац, Несврта, Паневље, Првонек, Превалац, Себеврање, Сливница, Стари Глог, Топлац, Црни Врх.

⁸КО - катастарске општине.

Слика 1. Географски положај града Врања

Извор: https://sh.wikipedia.org/wiki/Grad_Vranje#/media/Datoteka:Pcinjski_district.gif

Са аспекта разврставања јединица локалне самоуправе према вредности оствареног бруто домаћег производа по становнику наспрам републичког просека, град Врање припада другој групи развијених општина, које карактерише степен економске развијености који иде у распону од 80% до 100% националног просека (Уредба о утврђивању јединствене листе развијености региона и јединица локалне самоуправе за 2014. годину).

Град Врање се претежно простире у брдско-планинском пределу. Налази се у северозападном делу Врањске котлине, на левој обали Јужне Мораве. Просечна надморска висина је 480 m. Смештен је у подножју планине Пљачковице (1231 m н.в), Крстиловице (1154 m н.в) и Пржара (731 m н.в). Истичу се две географске целовитости: Врањска Потоплина и Врањско Поморавље.

Потоплину сачињавају котлине: Врањска, Бујановачка и Масуричка котлина. Врањску котлину чине два дела: котлинско ободно побрђе наведених котлина и долињски део Јужне Мораве са њеним притокама овога подручја. Врањско-бујановачка котлина чине јединствен појам „у смислу низијског котлинског простора“. Даље, Грделичка клисура је стара тектонска удолина, где је Јужна Морава епигенетски усекла своју долину у ствари је најизразитија планинска област у току реке Јужне Мораве. (Вукановић, Т (1978). Врање - етничка историја и културна баштина врањског гравитационог подручја у доба ослобођења од Турака 1878. Раднички универзитет у Врању, стр. 4-5.)

Једна од предности Града је његов повољан саобраћајно-комуникативни положај. Град Врање има централни географски положај у односу на главне саобраћајне коридоре у Србији. Врање се налази на крајњем југу Србије, у северозападном делу Врањанске котлине, на левој обали Јужне Мораве. Реку и град деле магистрални пут и железничка пруга, који на северу воде ка: Лесковцу (72,7 km), Нишу (120,33 km) и Београду (346,12 km), а на југу ка: Куманову (69,9 km), Скопљу (98,9 km) и Солуну (301 km). Оваква географска позиција Граду додељује и значајан ниво стратешког потенцијала.

1.1.2. Карактеристика насељске мреже

Град Врање има 107 катастарских општина, 105 насељених места (град Врање, градска општина Врањска Бања и 103 сеоска насеља), 52 Месне заједнице и 21 Месну канцеларију, од тога 17 за насељено место Врање, 3 за насељено место Врањска Бања и 32 за остала сеоска насеља. Спада у ред већих у Србији. Ако се узме урбанистичко-архитектонски критеријум, за категоризацију приградских насеља код већине градова средње величине у Србији она се одређује према удаљености до 5 km од њих. Према том критеријуму приградском подручју Врања припада 12 сеоских насеља (Симоновић, 1980). То су: Пљачковица, Суви Дол, Мечковац, Ћуковац, Златокоп, Ранутовац, Дулан, Горњи Нерадовац, Доњи Нерадовац, Содерце, Рибинце и Стропско (Стаменковић, 1995). Број становника према попису становништва из 2011. године је 83.524. Од укупног броја становника у 103 насеље сеоског типа живи 23.039 становника, у два насеља градског

типа Врање и Врањска бања живи 55.138 односно 5.347 становника. У односу на број становника и просечну густину насељености од 91 ст/км², територија града Врања спада у претежно урбано подручје.

Граница Града пружа се планинским венцима од Орлове Чуке (1274 m н.в) на северозападу, па преко Копиљака (1126 m н.в) на северу до Кукавице (врх Лисац 1345 m н.в), затим преко Јужне Мораве на истоку до Бесне Кобиле (1922 m н.в) па преко Патарице (1806 m н.в) на југу, Коћуре (1567 m н.в) и Мотине (1307 m н.в) спушта се преко Јужне Мраве па се пење до врха Св. Илија (1207 m н.в) и Китка (1287 m н.в), па на северу до Орлове Чуке. Центар Градске територије Врања је град Врање. Град се налази у северозападним делу Врањске котлине (900 km²), на левој обали Јужне Мраве. Смештен је у подножју планина Пљачковице (1231 m), Крстиловице (1154 m), Пржара (731 m) и Бориног Брда (690 m) (Просторни план града Врања).

Са аспекта просторне величине највећа насеља су Врање, Бабина Пољана, Крива Феја и Врањска Бања, а потом Вртогош и Големо Село, док су расположивом површином најмања насеља Русце; Превалац и Дубница. Са друге стране, у укупној површини катастарских општина око 52% површина (44.800 ha) класификовано је као пољопривредно. Обрадиво пољопривредно земљиште на територији града износи 30.725 ha, што је 35,73% од укупне површине територије општине, а 68,58% од површине пољопривредног земљишта. (Годишњи програм заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта града Врања за 2011. годину ("Сл. гласник Града Врања", бр. 11/2011)).

Окосницу мреже насеља Града чине насеља: Врање и Врањска Бања. Врање је градски, административно – управни, културни, здравствени, индустријски центар Града коме гравитирају сва насеља. Као секундарни центар Града, у коме егзистирају локалне установе је Врањска Бања.

Гравитирање одређених насеља ка општинском и поменутих секундарном центру у највећем делу је условљено расположивом мрежом саобраћајница. У односу на важну саобраћајну раскрсницу путева високе категорије, најважнији положај има насеље Врање, које представља и саобраћајно чвориште Града. Ауто путем који се налази на коридору 10 на европском путу Е75 повезано је са Београдом 347 km, Нишем 110 km и осталим већим градовима Србије на северу. Истим коридором и европским путем на југу повезано је са Скопљем 91 km и Солуном 285 km, односно са суседним земљама Северном Македонијом и Грчком.

Табела 2. Величина катастарских општина (у km²)

Р.б.	Катастарска општина	Укупна површина (у km ²)
1.	Александровац	3,93
2.	Бабина Пољана	26,21
3.	Барбарушнице	7,93
4.	Барелић	4,93
5.	Бели Брег	1,77
6.	Бојин Деел	5,74
7.	Бресница	2,33
8.	Бујковац	11,46
9.	Буљесавце	2,86
10.	Бунушевац	2,48
11.	Буштрање	13,01
12.	Вишевце	6,69
13.	Власе	11,55

14.	Врање Град	62,8
15.	Врањска Бања	7,89
16.	Горњи Вртогош	17,63
17.	Големо Село	26,17
18.	Горња Отуља	4,31
19.	Горње Жапско	3,42
20.	Горње Пуношевце	5,52
21.	Горње Требешине	3,9
22.	Горњи Нерадовац	2,88
23.	Градња	8,46
24.	Гумериште	6,54
25.	Давидовац	2,81
26.	Добрејанце	6,44
27.	Доњи Вртогуш	3,82
28.	Доња Отуља	2,34
29.	Доње Жапско	4,93
30.	Доње Понушевце	3,66
31.	Доње Требишине	7,47
32.	Доњи Нерадовац	4,49
33.	Дреновац	2,57
34.	Дубница	1,55
35.	Дуга Лука	6,02
36.	Дулан	2,19
37.	Дупљево	3,88
38.	Златокоп	3,06
39.	Изумно	9,8
40.	Катун	6,5
41.	Клашњице	5,19
42.	Копањање	4,59
43.	Корбевац	9,92
44.	Корбул	5,49
45.	Коћура	18,04
46.	Крива Феја	43,68
47.	Крушева Глава	7,1
48.	Кумарево	3,39
49.	Купинице	2,18
50.	Лалинце	14,27
51.	Лева Река	7,15
52.	Лепчинце	7,97
53.	Липовац	4,36
54.	Луково	12,76
55.	Марганце	2,2
56.	Мечковац	3,49
57.	Мијаковац	4,79
58.	Мијовце	5,13
59.	Миланово	5,06
60.	Миливојце	3,03
61.	Моштаница	8,24
62.	Наставце	3,58
63.	Несврта	20,58
64.	Нова Брезовица	7,82
65.	Обличка Сена	4,62
66.	Остра Глава	4,23

67.	Павловац	4,68
68.	Паневље	4,65
69.	Првонек	19,75
70.	Превалац	1,91
71.	Преображење	6,07
72.	Ранутовац	2,93
73.	Ратаје	6,56
74.	Рибнице	2,13
75.	Ристовац	3,58
76.	Рожаце	11,07
77.	Русце	0,22
78.	Себеврање	8,55
79.	Сикирје	7,42
80.	Сливница	17,35
81.	Смиљевић	4,12
82.	Содерце	5,73
83.	Средњи Дел	8,05
84.	Станце	5,07
85.	Стара Брезовица	12,39
86.	Стари Глог	11,31
87.	Стрешак	8,6
88.	Стропско	2,25
89.	Струганица	2,04
90.	Студена	9,96
91.	Суви Дол	2,75
92.	Сурдул	9,2
93.	Тесовиште	3,71
94.	Тибужде	13,94
95.	Топлац	8,81
96.	Трстена	15,14
97.	Тумба	20,67
98.	Ћуковац	8,6
99.	Ћурковица	4,8
100.	Урманица	2,75
101.	Ушевце	4,67
102.	Црни Врх	
103.	Црни Луг	
104.	Честелин	
	Укупна површина	860

Извор: Природно кретање становништва у Србији, подаци по општинама, (2012), РЗС Србије, стр. 203.

Места која се налазе на територији градске општине Врање са бројем становника према попису из 2022 су: Александровац 409, Барбарушинце 38, Барелић 45, Бели Брег 74, Бојин Дел 24, Бресница 342, Буљесовце 42, Буштрање 330, Вишевце 72, Власе 289, Вртогош 1045, Големо Село 575, Горња Отуља 3, Горње Жапско 77, Горње Пуношевце 19, Горње Требешиње 182, Горњи Нерадовац 329, Градња 36, Гумериште 1, Давидовац 448, Добрејанце 34, Доња Отуља 59, Доње Жапско 265, Доње Пуношевце 6, Доње Требешиње 691, Доњи Нерадовац 842, Драгобужде 29, Дреновац 57, Дубница 654, Дулан 35, Дупељево 8, Златокоп 746, Катун 349, Клашњице 9, Копањане 19, Коћура 33, Крушева Глава 52, Купининце 85, Лалинце 34, Лепчинце 47, Луково 59, Марганце 5, Мечковац 136, Мијаковце 5, Мијовце 24, Миланово 173, Миливојце 71, Моштаница 321, Наставце 21, Нова Брезовица 45, Обличка Сена 10, Остра Глава 19, Павловац 510,

Пљачковица 114, Преображење 31, Ранутовац 426, Ратаје 489, Рибинце 412, Ристовац 329, Рожаце 24, Русце 69, Сикирје 54, Смиљевић 26, Содерце 468, Средњи Дел 37, Станце 51, Стара Брезовица 30, Стрешак 24, Стропско 168, Струганица 9, Студена 38, Суви Дол 633, Сурдул 5, Тесовиште 20, Тибужде 1224, Трстена 8, Тумба 9, Ћуковац 964, Ћурковица 1, Урманица 8, Ушевце 79, Црни Луг 206, Честелин 0.

Места која се налазе на територији градске општине Врањска Бања са бројем становника према попису из 2022 су: Бабина Пољана 6, Бујковац 692, Дуга Лука 94, Изумно 288, Клисурица 53, Корбевац 567, Корбул 1, Крива Феја 406, Кумарево 213, Лева Река 26, Липовац 22, Несврта 44, Паневље 159, Првонек 57, Превалац 143, Себеврање 68, Сливница 33, Стари Глог 19, Топлац 379, Црни Врх 8. (Према подацима Попис становништва, домаћинства и станова у Србији у 2022. години, књига 2, РЗС, Београд 2023, стр. 640-654).

1.1.3. Демографске карактеристике

Протеклих деценија, села на територији Пчињске области и њихови мештани, погођени су изразитом депопулацијом, високим ризиком од сиромаштва и друштвеном маргинализацијом. Пољопривредна производња као један од кључних привредних сектора Региона није довољно конкурентна, а потенцијали за друге привредне активности на селу нису довољно развијени. Стога, млади у потрази за запослењем и незадовољни квалитетом живота и даље одлазе из својих села.

Поређењем пописних података становништва из 1991., 2002., 2011. и 2022. године, може се запазити да број укупних становника на територији града Врања и области имају тенденцију пада у односу на републички ниво. Нарочито после 2022. године. (Табела 3.). Ово је последица пре свега негативног природног прираштаја², те израженијих миграција локалног становништва ка иностранству и већим градским срединама.

Континуирано смањивање укупног броја становника, а самим тим и расположивог радног потенцијала на територији Града, један је од кључних чинилаца који може остварити негативан утицај на даљи развој пољопривреде и привреде уопште. Са аспекта пољопривреде, изражени тренд депопулације утицаће на смањивање броја радно способних лица на породичним пољопривредним газдинствима, као и на погоршање старосне структуре.

Табела 3. Упоредни приказ броја становника за Републику Србију, Пчињску област и град Врање, за период 1981-2011. година

Територија	Година				Стопа (%)		
	1981.	1991.	2002.	2011.	1991/1981	2002/1991	2011/2002
Република Србија	7.822.295	7.498.001	7.186.862	6.869.504	-4,15	-4,15	-6,90
Пчињски област	243.529	227.690	159.081	193.802	-6,50	-30,13	21,183
Град Врање	86.518	87.288	83.524	74.381	0,89	-4,31	-10,95

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова у Србији у 2011. години, књига 20, РЗС, 2012. и Први резултати Пописа становништва, домаћинства и станова 2022.

Према подацима Републичког завода за статистику (2022) старосна структура становништва у граду Врању је слична у односу на републички ниво (Табела 4.). Наиме, удео становништва старијег од 65 година (17,79%), као и индекс старења (137) у граду Врању су нижи у поређењу са просеком на републичком нивоу.

Табела 4. Старосна структура становништва у Републици Србији, Пчињској области и граду Врању

Територија	Становништво млађе од 15 година	Становништво старије од 65 година	Индекс старења	Просечна старост
Република Србија	14,28	21,95	149,7	43,85
Пчињски област	15,14	17,84	118,7	41,73
Град Врање	14,31	17,79	137,0	43,27

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова у Србији у 2011. години, књига 2, РЗС, 2012 Општине и региони у Републици Србији, РСЗ, Београд 2020. и Први резултати Пописа становништва, домаћинства и станова 2022.

Табела 5. Образовна структура становништва¹ у Републици Србији, Пчињској области и граду Врању

Територија	Без школе са непотпуним основним образовањем	Основно образовање	Средње образовање	Више и високо образовање
Република Србија	6,3	17,8	53,1	22,4
Пчињска Област	9,7	24,5	48,7	16,7
Град Врање	6,1	21,6	51,3	20,6

Извор: Школска спрема, писменост и компјутерска писменост – подаци по општинама и градовима, Београд, РЗС, 2023 38-112.

Са аспекта образовне структуре становништва Града (Табела 5.), може се приметити да она има приближно исту тенденцију у односу на тренутну структуру на обласном нивоу, односно да се овакав тренд сличан и у односу на ниво Републике Србије. Ова чињеница је сигурно од значаја за потенцијал развоја пољопривреде засноване на знању, те могућност овладавања савремених техничко-технолошких решења ангажованих лица у пољопривредној производњи.

1.2. ОСНОВНИ МАКРОЕКОНОМСКИ ИНДИКАТОРИ

1.2.1. Основни макроекономски индикатори Републике Србије

Влада Републике Србије усвојила је Фискалну стратегију за 2023. годину са пројекцијама за 2024. и 2025. годину, којом се предвиђа да ће Србија, упркос светској економској кризи, остварити привредни раст од 3,5% БДП у 2022. години, што значи да рецесије неће бити (Ревидирана фискална стратегија за 2023. годину са пројекцијама за 2024. и 2025. годину.)

У документу се, између осталог, наводи да се Република Србија успешно изборила са здравственом и економском кризом изазваном пандемијом и да је у две године пандемије остварен кумулативни раст БДП од 6,4%, што је један од најбољих резултата у Европи.

У том периоду обезбеђена су три пакета помоћи државе, који су допринели повећању ликвидности привредних субјеката и олакшању пословања. Кроз давања становништву подстицања је домаћа тражња, чиме се индиректно утицало на економску активност. Раст економске активности и пакет економске подршке резултирали су стабилним кретањима на тржишту рада. Очувана су радна места и зараде, како у приватном тако и у јавном сектору, а стопа незапослености у 2021. години била је испод нивоа пре пандемије. Истовремено, није нарушена ни унутрашња ни спољна равнотежа уз стабилан прилив страних директних инвестиција које су обезбеђивале више него пуну покривеност дефицита текућег рачуна. Повећана експанзивност фискалне политике није угрозила одрживост јавних финансија. Боља наплата прихода, пре свега пореских, услед бржег раста привреде од очекиваног одразила се на очување фискалне стабилности.

Како се наводи у Фискалној стратегији, геополитичким тензијама и избијањем кризе у Украјини појачана је неизвесност, што је за последицу имало раст цена енергената, светских цена примарних пољопривредних производа и метала, које су се приближиле историјски највишим нивоима. Геополитичка криза је краткорочне инфлаторне притиске учинила перманентним уз велику вероватноћу њиховог дугорочног присуства у глобалној економији. Због тога је неизвесност присутна код пројекција датих у том документу далеко већа од уобичајене због природе и обима шокова на глобалном нивоу (Ревидирана фискална стратегија за 2023. годину са пројекцијама за 2024. и 2025. годину.)

Влада Србије континуирано доноси мере које имају за циљ ублажавање последица изузетно неповољног утицаја међународног окружења на привреду и становништво и очување енергетске стабилности. Идеја је да оваква оријентација остане у фокусу креатора економске политике и у наредном периоду, а задржавање јавног дуга испод 60% биће и даље основно правило за вођење фискалне политике. Поред тога, препозната је неопходност проналажења нових извора раста, па су иновације, истраживање и развој и креативне индустрије у сталном фокусу приликом дефинисања будућих политика.

Према званичним подацима (Републички завод за статистику, Министарство финансија Републике Србије, Народна банка Републике Србије) евидентиране су следеће тенденције основних макроекономских индикатора Републике Србије:

- Према Индикатору привредне активности Србије (ИПАС) **укупна економска активност** у августу 2022 године била је реално већа за 2,2% мг. Главни покретач раста остао је услужни сектор који је остварио повећање од 4,5%, захваљујући расту промета у трговини на мало од 4,6%, туризма 21%, док је саобраћај према процени Министарства финансија био већи за око 10%. Индустрија је забележила благи раст од 0,3% и имала је неутрални допринос расту БДП. С друге стране, сушна сезона се

одразила на пад пољопривреде од око 8%, док је грађевинарство према процени забележило смањење економске активности у августу од око 5,5%.

• **Потрошачке цене:** Потрошачке цене у новембру 2022. године, у поређењу са истим месецом претходне године, повећане су за 15,1%, док су у поређењу са децембром 2021. године у просеку повећане за 14,6%.

Посматрано по главним групама производа и услуга класификованих према намени потрошње, у новембру 2022. године, у односу на претходни месец, раст цена је забележен у групама Ресторани и хотели (1,7%), Одећа и обућа (1,3%), Храна и безалкохолна пића (1,2%), Становање, вода, електрична енергија, гас и остала горива, Транспорт и Опрема за стан и текуће одржавање (за по 1,0%), Алкохолна пића и дуван, Рекреација и култура, Здравље и Образовање (за по 0,5%) и у групи Комуникације (0,1%).

• **Цене произвођача производа пољопривреде и рибарства** у октобру 2022. године, у односу на исти месец 2021. године, повећане су за 30,0%.

Посматрано по главним групама производа, у односу на исти месец претходне године, највећи утицај на раст цена забележен је у групама: Жита (34,2%), Стока и живина (36,1%) и Сточни производи (80,0%).

Цене произвођача производа пољопривреде и рибарства у октобру 2022. године, у односу на септембар 2022. године, у просеку су повећане за 2,7%.

Посматрано по главним групама производа, у односу на претходни месец, највећи утицај на раст цена забележен је у групи Сточни производи (16,5%).

Цене произвођача производа пољопривреде и рибарства у периоду јануар-октобар 2022. године, у односу на исти период 2021. године, у просеку су повећане за 25,2%.

Посматрано по главним групама производа, у периоду јануар-октобар 2022. године у односу на исти период 2021. године, највећи утицај на раст цена забележен је у групама: Жита (35,1%), Стока и живина (26,7%) и Сточни производи (28,1%).

Табела 6. Индекси цена произвођача производа пољопривреде и рибарства

Република Србија						
	X 2022 X 2021	X 2022 IX 2022	X 2022 Ø 2021	I-X 2022 Ø 2021	I-X 2022 I-X 2021	I 2022 XII 2021
По групама производа укупно						
Жита	134.2	101.2	142.5	132.4	135.1	132.9
Пшеница	139.5	105.3	165.4	144.4	151.6	126.7
Кукуруз	133.4	100.7	139.4	126.4	126.6	133.7
Индустријско биље	106.9	101.9	110.7	111.7	111.8	107.7
Поврће	124.5	114.8	134.6	115.0	109.9	129.5
Кромпир	142.9	107.3	217.1	173.2	168.3	154.7
Воће	105.9	98.6	95.1	109.6	109.0	105.5
Стока и живина	136.1	99.1	144.6	124.4	126.7	130.3
Говеда	130.8	100.0	137.1	125.2	127.2	127.6
Свиње	141.8	96.3	151.0	126.4	129.2	133.4
Живина	123.0	109.6	132.8	113.5	114.1	125.9
Сточни производи	180.0	116.5	184.5	126.5	128.1	170.0
Млеко	191.1	119.6	195.6	126.9	128.3	181.5
Јаја (конзумна)	155.9	102.9	160.0	131.8	134.6	139.4

Извор: <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/20221130-promet-robe-u-trgovini-na-malo-oktobar-2022-godine/>

- **Промет робе у трговини на мало** у Републици Србији у октобру 2022. године, у односу на исти месец претходне године, већи је у текућим ценама за 23,8%, а у сталним ценама за 5%. Уколико се упореде првих десет месеци 2022. године са истим периодом 2021. године, промет робе у трговини на мало већи је у текућим ценама за 22,9%, а у сталним ценама за 7,1%. Промет у трговини на мало добијен је на основу редовног статистичког истраживања „Месечни извештај трговине на мало“, реализованог на узорку, и на основу пријава ПДВ-а добијених од Пореске управе. Индекси промета робе у сталним ценама (реални индекси) добијени су дефлационирањем индекса у текућим ценама (номинални индекси) одговарајућим индексима потрошачких цена, из којих су искључени: вода (из комуналних система), струја и моторна возила, мотоцикли и делови. Све објављене индексе треба третирати као претходне, што значи да може доћи до извесних корекција на основу оцењених резултата из редовних статистичких истраживања која спроводимо на већем броју јединица у узорку (Табела 6).

- **Укупна индустријска производња** у августу је међугодишње већа за 0,3% док је прерађивачка индустрија остварила раст од 1,3%.

- **Укупна спољнотрговинска размена** Србије за период јануар-октобар 2022. износи:

- 56814,2 милиона долара – пораст од 17,4% у односу на исти период претходне године;

- 53694,0 милиона евра – пораст од 32,3% у односу на исти период претходне године.

Извезено је робе у вредности од 23674,0 мил. долара, што представља раст од 12,8% у односу на исти период претходне године, а увезено је робе у вредности од 33140,2 мил. долара, што је за 20,9% више него у истом периоду претходне године. Извоз робе, изражен у еврима, имао је вредност од 22394,2 милиона, што чини раст од 27,2% у поређењу са са истим периодом претходне године. Увоз робе имао је вредност од 31299,8 милиона, што представља повећање од 36,1% у односу на исти период претходне календарске године. Дефицит износи 9466,2 мил. долара, што чини повећање од 47,6% у односу на исти период претходне године. Изражен у еврима, дефицит износи 8905,6 милиона, што је повећање од 65,6% у поређењу са истим периодом претходне године. Покривеност увоза извозом је 71,4% и мања је од покривености у истом периоду претходне календарске године, када је износила укупно 76,6%. Спољнотрговинска робна размена била је највећа са земљама са којима Србија има потписане споразуме о слободној трговини.

Земље које су чланице Европске уније чине 58,8% укупне размене. Наш други по важности партнер јесу земље ЦЕФТА, са којима имамо суфицит у размени од 2234,4 мил. долара, који је резултат углавном извоза: пољопривредних производа (житарице и производи од њих), нафте и нафтних деривата, гвожђа и челика, пића и електричних машина и апарата. Извоз Србије износи 3693,1 а увоз 1458,7 мил. долара за посматрани период. Покривеност увоза извозом је 253,2%. Изражено у еврима, извоз износи 3496,0 а увоз 1381,8 мил. евра (суфицит је 2114,2 мил. евра, а покривеност увоза извозом 253,0%).

Стопа незапослености: Према Анкети о радној снази за треће тромесечје 2022. године, посматрано у односу на претходно тромесечје, на тржишту рада су забележене благе промене.

Стопа незапослености је у трећем тромесечју 2022. године, непромењена у односу на

друго тромесечје 2022. и износила је 8,9%, што је испод просека за целу 2021. годину кад је била 11,0%.

- **Стопа запослености** је у трећем тромесечју 2022. године износила 50,8% што је незнатан пад за 0.1 п.п. у односу на претходно тромесечје.

- **Јавни дуг** Србије: Ревидирана фискална стратегија поставља јавни дуг Србије на сигурну опадајућу путању у односу на бруто домаћи производ. Када је реч о јавном дугу, процена је да ће јавни дуг опште државе на крају ове године износити 54,6% БДП (претходна пројекција 56,5% БДП), а да ће на крају 2023. године износити 53,1% БДП (претходна пројекција 55,3% БДП).

- **Девизне резерве** Народне банке Србије (НБС): Бруто девизне резерве на крају новембра 2022. године износиле су око 17,3 милијарде евра што је нови највиши ниво крајем месеца од када се прате подаци, саопштила је НБС.

У новембру су бруто девизне резерве повећане за 396 милиона евра.

Како је саопштено од стране НБС, на овом нивоу девизних резерви обезбеђује се покривеност новчане масе М1 од 151 одсто и пет месеци увоза робе и услуга, што је скоро двоструко више од стандарда. Нето девизне резерве (девизне резерве умањене за девизна средства банака по основу обавезне резерве и другим основима) на крају новембра износиле су 14,2 милијарде евра и у односу на крај претходног месеца биле су више за 297,4 милиона евра.

Повећање девизних резерви првенствено је резултат активности НБС на домаћем девизном тржишту (прилив по основу куповине девиза у износу од 410 милиона евра), а на повећање девизних резерви у новембру додатно су утицали нето приливи по основу девизне обавезне резерве банака, управљања девизним резервама, донација и по другим основима (у укупном износу од 169,2 милиона евра).

Ти приливи били су више него довољни да покрију нето одливе ради измирења девизних обавеза државе по основу кредита и хартија од вредности у нето износу од 88,6 милиона евра, као и по другим основима (укупно 33,2 милиона евра).

Ефекат тржишних фактора био је негативан у нето износу од 61,4 милиона евра и у највећој мери резултат је слабљења долара према еврџу на међународном тржишту за око четири одсто, навела је централна банка.

Бруто девизне резерве Народне банке Србије на крају октобра износиле су 16,87 милијарди евра и биле су за 369 милиона евра више него на у октобру прошле године

Обим реализоване трговине девизама на међубанкарском девизном тржишту у новембру износио је 887,6 милиона евра и био је за 96,9 милиона евра већи него у претходном месецу. Од јануара до краја новембра у међубанкарској трговини реализовано је око 8,8 милијарди евра, саопштила је НБС.

Вредност динара према еврџу у новембру готово је непромењена, док је од почетка године динар номинално ојачао према еврџу за 0,2 одсто. НБС је на међубанкарском девизном тржишту у новембру купила 350 милиона евра, док је од почетка године нето купила 450 милиона евра, ради одржавања релативне стабилности курса динара према еврџу.

- **Бруто друштвени производ:** Ревидирана Фискална стратегија доноси реалистичније прогнозе макроекономских кретања која су сад приметно лошија у односу на ранија очекивања. Прво значајније унапређење стратегије су кредибилније

макроекономске пројекције. Стратегија оцењује да су тренутна макроекономска погоршања нешто трајније природе. Тако раст БДП у 2022. години износи 3,5%. Ревидираном стратегијом се прогнозира раст БДП-а у 2023. од свега 2,5%, уз достизање стопе раста од 4% тек у 2025. години.

Инфлација: Слично томе, и просечна инфлација у 2023. пројектује се на доста високом нивоу од 11,1%, а њено враћање у циљни коридор НБС ($3 \pm 1,5\%$) очекује се тек 2025. године (евентуално, крајем 2024. године). Међугодишња инфлација у новембру 2022. године износила је 15,1% а месечна 1%, од чега је близу 70% доприноса и даље последица раста цена хране и енергената. Настављен раст цена енергената на светском тржишту и увозне инфлације услед конфликта у Украјини, уз ефекте суше не само на домаћем тржишту већи у већем делу Европе, који се одражава на даљи раст цена хране, за последицу има наставак раста инфлације.

Инфлација се у периоду од седам година пре избијања актуелне кризе у просеку кретала на нивоу од око 2%. Просечна инфлација у 2021. износила је 4,0%.

1.2.2. Структура привреде и значај пољопривреде и агроиндустрије у привредној структури града Врања

Степен развијености

Општина Врање је по степену развијености сврстана у II групу градова и општина у Републици Србији по степену развијености, што значи да се налази у распону између 80% и 100% републичког просека развијености (Агенција за привредне регистре) (Табела 7.).

Табела 7. Становништво и површина

Површина (у km ²)	860
Број становника према Попису 2002	87.288
Број становника према Попису 2011	83.524
Број становника 2021 – процена	78.094

Привреда

Врање се налази на југу Србије, на Коридору 10 у близини границе са Бугарском и Северном Македонијом. Удаљеност од међународне луке Солун износи 285 km, од међународног аеродрома у Скопљу 90 km и има директан приступ преко ауто-пута Е75 Нишу 120 km. Услед добрих транспортних конекција, из Врања се лако може приступити тржиштима југоисточне Европе (ЦЕФТА) и Европске уније, уз све царинске олакшице које Србија има у трговини са овим земљама. Врање има дугу традицију у индустријској производњи, трговини и туризму, и богато је природним ресурсима, као што су шуме и геотермални извори (Републички завод за статистику, 2022: *Општине и региони у Републици Србији 2021*, Београд).

До половине 20. века Врање је било занатлијска варош. Били су заступљени следећи занати: мутавцијски, воденичарски, асуфијски занат и фијакерски занат. Са почетком индустријализације 60-их година многи од ових заната су нестали. У том периоду отворен је неколико предузећа: Дуванска индустрија Врање (ДИВ), СИМПО, Фабрика обуће Коштана, Памучни комбинат Јумко, индустрија техничке робе Алфа Плам, СЗП Заваривач Врање. Са отварањем нових фабрика растао је и број запослених. Године 1961. године било је 1.525 запослених, 1971. године 4.374 запослених, а 1998. године укупно има 32.758 од којих су 28.347 били у привреди, а 4.411. ван ње.

Од краја 2000-те број запослених је почео да пада, услед затварања многих фабричких гиганта. Запослених је 2010. године било 18 958, а незапослених 7 559, док у целом Граду Врању има 59 278 радно способних људи.

У структури привреде града Врања доминира прерађивачка индустрија, затим трговина на велико и мало, саобраћај, грађевинарство. У привреди су најзаступљеније следеће делатности дрвна индустрија, индустрија одеће, обуће и намештаја, хране и пића. Затим пољопривреда, текстилна индустрија, хемијска индустрија, грађевинска индустрија, индустрија машина и опреме и пословне услуге. У Врању послује преко 2.500 предузећа. Потенцијалним инвеститорима стоји на располагању неколико индустријских зона, које су регулисане планским документима и опремљене инфраструктуром (<http://devinfo.stat.gov.rs/Opstine/libraries/aspx/Home.aspx>).

Међу компанијама који су већ ту и уживају у повољном пословном окружењу овог града су British American tobacco, Компанија Симпо је један од симбола врањске индустрије., Младеновић Д. О. О, Кенда Фарбен, Deni Stajl, OMV i Helenik Petroleum, винарија Алексић. Град Врање је оснивач укупно 6 јавних предузећа: ЈП Водовод, ЈП Управа Бање, ЈКП Комрад, ЈП Нови Дом, ЈП Завод за урбанизам, ЈКП Паркинг сервис. Јавна предузећа у Врању су способна за реализацију инвестиција у сарадњи са градом Врањем, одражавању капиталних пројеката попут изградње система за водоснабдевање „Првонек“, изградња еколошке депоније „Метерис“, као и других пројеката у партнерству са донаторима регије.

Слободна зона Врање

Слободна зона је физички ограђен и означен, у складу са упутствима царинских органа, део територије Републике Србије, инфраструктурно адекватно опремљен, где се обављају производне и услужне делатности уз одређене стимулативне погодности, које несумњиво привлаче инвеститоре. Привредно друштво „Слободна зона Врање“ доо Врање које управља Слободном зоном Врање обавља све послове којима се обезбеђују просторни, енергетски, технички и други услови за обављање делатности у Слободној зони.

У општини су донети урбанистички и стратешки планови који представљају неке од основних предуслова управљања одрживим развојем, који регулишу и пословно-производних зона.

Слободна зона Врање је регионалног карактера и једина на југу Србије. Део Слободне зоне Врање на површини од преко 105 ha гринфилд локација је предмет разраде 5 Планава детаљне регулације. У саставу Слободне зоне Врање је и преко 40.000 m² браунфилд локације (у оквиру комплекса Компаније Јумко) (<http://www.freezonevranje.com/>). У саставу Слободне зоне је и подручје покривено Планом детаљне регулације привредно радне зоне "Бунушевац проширење" површине од око 1,0 ha.

У децембру 2017. године усвојен је један од најважнијих планских докумената – План капиталних инвестиција града Врања 2018 – 2022. Усвојен је и План развоја креативних индустрија града Врања 2019-2024. Израђен је и усвојен План развоја града Врања за период 2021 – 2030.године.

Слободна зона Врање је по многим погодностима јединствена у Србији и као таква пружа идеалне услове инвеститорима. То је препознао менаџмент компаније са изузетном пословном репутацијом „Ditre Italia“, која на простору Слободне зоне планира да изгради пословне погоне за обављање делатности.

Погодности које ову зону чине другачијим од осталих зона у Србији су следеће:

- локацијски услови (непосредна близина Коридора 10, који се налази на само 5 km удаљености; близина аеродрома и лука: Солун 301 km, Скопље 99 km, Ниш 120 km, Софија 180 km и Београд 347 km; расположивост квалитетне, образоване, радно неангазоване радне снаге; ефикасна локална администрација по принципу One-stop-shop);
- споразуми о слободној трговини (прелазни трговински споразум са ЕУ; споразум ЦЕФТА; споразум о слободној трговини са чланицама ЕФТА; споразум о слободној трговини са Русијом, Белорусијом, Казахстаном и Турском; Преференцијални режим пословања са Сједињеним Америчким Државама за преко 4.500 производа);
- фискалне погодности (ослобађање од плаћања ПДВ-а на унос добара у слободну зону, као и пружање превозних и других услуга у вези са уносом добара; ослобађање од плаћања ПДВ-а на промет добара и услуга у слободној зони и на промет добара између корисника две слободне зоне; ослобађање производних корисника плаћања ПДВ-а на потрошњу енергената; ослобађање од појединих пореских оптерећења за директне стране инвестиције);
- царинске погодности (царински реферат у склопу Слободне зоне; поједностављена царинска процедура за кориснике Слободне зоне; извоз и увоз робе и услуга су слободни и на њих се не плаћа царина и друге дажбине; ослобођења од плаћања царине и других увозних дажбина за робу која је намењена обављању делатности и изградњи објеката у слободној зони - репроматеријал, опрема, грађевински материјал; дозвољено је привремено изношење робе ван Слободне зоне ради дораде или презентације),
- погодности локалне самоуправе (предвиђено је потпуно или делимично ослобађање локалних пореза, накнада и такси које су у надлежности локалне самоуправе);
- финансијске погодности (омогућен је слободан проток капитала, профита и дивиденди; предвиђена су средства из буџета Републике Србије за финансирање инвестиционих пројеката у производном сектору и сектору услуга које могу бити предмет међународне трговине);
- *User friendly* управа (корисницима слободне зоне су на располагању следеће логистичке услуге по повлашћеним ценама: организација транспорта, претовар, утовар, шпедитерске услуге, агенцијске услуге, услуге осигурања и реосигурања, банкарски послови и др).

Описани, изузетно повољан положај Слободне зоне Врање утиче на значајно смањење трошкова пословања, што представља значајну предност инвеститорима.

Рудна богатства

Територија општине Врање обилује рудним богатствима. Рударство у Врању је развијено од давнина. После руда бакра која се у односу на друга рудна богатства највише експлоатише у Србији, најзначајније металичне руде су руде олова и цинка која се тренутно експлоатише на 5 активних рудника. Међу њима, олово – цинкана руда се експлоатише у рудницима у околини Врања, као и суседној општини Босилеград. Поред њих постоје налазишта молибдена, који је редак и цењен метал чија су лежишта у Србији друга по залихама у Европи, одмах иза Норвешке. Служи као оплемењивач челика дајући му на отпорности при великим притисцима. Највећу примену има у војној индустрији. Верује се да у околини села Клиновца постоје неистражена налазишта јадарита, минерала у којем су литијум и бор, чије је истраживање код реке Јадар изазвало

велику пажњу у последњих неколико година. Литијум је стратешки минерал када је реч о складиштењу енергије, користи се у индустрији стакла и керамике, затим за производњу батерија, те у хемијској и нуклеарној индустрији.

У селу Златокоп у Општини Врање, налази се једно од најпознатијих у Србији, богато налазиште зеолита, који се сматра „минералом будућности“ и очекује се да ће он имати све већу примену у екологији и заштити животне средине. Зеолит представља хидратисани алумосиликат калцијума, натријума и калијума. Користе се у индустрији као адсорбенти гасова и течности, као катализатори и пречишћивачи, представља средство за елиминасање урана, има огромна лековита дејства и велики значај за пољопривреду.

Зеолити имају веома широку примену у индустрији, пољопривреди и за заштиту животне средине, захваљујући пре свега корисним особинама које поседују: висок степен хидратације, велике шупљине у запремини кад су дехидратисани, стабилност кристалне структуре кад су дехидратисани, особина катјонске измене, абсорпција мириса, гасова, испарења и материја тешких метала и нуклеарног отпада из загађених средина.

Природни зеолити, захваљујући својим изванредним сорпционим својствима, имају веома широку примену. Користе се у пољопривредној биљној производњи (спороделујућа ђубрива, мелиорације киселих земљишта, побољшање водно-физичких својстава земљишта, складиштење семена, воћа и поврћа), сточарству (додатак сточној храни, подни посип), практично у свим индустријским гранама (индустрија козметике, индустрија пива и вина), као и у свакодневном животу (уклањање непријатних мириса, филтрирање пијаће воде) итд.

Примена природних зеолита у пољопривреди

- Зеолит побољшава физичко-механичке особине земљишта,
- Зеолит повећава способност упијања и задржавања воде у земљишту,
- Зеолит повећава способност задржавања хранљивих елемената у земљишту,
- Зеолит снижава киселост земљишта,
- Зеолит побољшава исхрану биљака, развија коренов систем, интензивира раст и плодност,
- Зеолит смањује болести биљака,
- Зеолит садржи неопходне елементе за развој биљака: магнезијум, калијум и калцијум,
- Зеолити на земљиште делују као мелиорант.

У ратарству зеолити се користе као мелиоранти у циљу повећања плодности земљишта, у дозама од 200 kg до 10 t ha⁻¹ они се наносе на земљиште заједно са минералним и органским ђубривима, или без њих. Механизам дејства зеолита као мелиоранта је веома разноврстан: они побољшавају структуру земљишта, повећавају њихову пропустљивост и способност задржавања влаге, смањују киселост земљишта, везују токсичне тешке метале (Pb, Cd, Hg и др.) и тиме отежавају њихов улазак у растине, заштићују покретне форме ђубрива од испирања из земљишта итд. Зеолити упијају важне елементе за исхрану биљака, укључујући азот и калијум, а затим их лагано отпуштају синхроно расту биљака.

У пољопривреди природни зеолити се примењују у повртарству и ратарству за:

- повећање плодности земљиште,
- повећање рода пољопривредних култура,

- као минерални и органо-минерални супстрат који служи као додаток за гајење воћа и поврћа у саставу ђубрива са циљем повећања њихове ефективности и дужине дејства,
- као носиоци и активатори дејства хербицида,
- препарата за стимулацију раста итд.

Најефикаснији природни зеолит је стена са преко 85% садржаја клиноптилолита. Дејство стена које садрже клиноптилолит је многообразно и утиче, како на особине земљишта, тако и на раст, развој и продуктивност биљака а такође и на квалитет продукције. Утицај клиноптилолита на биљке огледа се у основном кроз земљиште. Побољшава се исхрана биљака, развија се моћност кореновог система, интензивира се раст и плодност. Клиноптилолит повећава клијавост семена, смањује болести биљака. У оптималним варијантама испитивања под утицајем зеолита запажа се повећање нивоа рода разних култура-зрнастих, коренових, повртарских, цветних. Пшеница повећава род за 6-15%, понекад до 20%, јечам за 6-15%. Запажена је квалитетна реакција јечма и овса, затим пасуља од 18-20%.

Зеолит садржи неопходне елементе за развој биљака: Mg, K, и Ca. Због тога као и продуженог дејства на ђубриво снижавају се неопходне дозе минералних ђубрива, отпада неопходност честих прихрањивања у процесу вегетације биљака, смањује се загађеност животне средине једињењима азота и фосфора. Зеолит снижава киселост земљишта, побољшава се ваздушна пропустљивост и апсорпциона способност супстрата, повећава се осветљавање биљака, не долази до прегревања супстрата. Мелирациона дејства зеолита се исказују у побољшању физичко-механичких особина, што је посебно важно за глиновито земљиште. Под дејством зеолита у глиновитим земљиштима повезују се хидроксиди гвожђа, укрупњују се глиновити агрегати, увећава шупљикавост, ваздушна и водена пропустљивост. Снижава се образовање коре код колебања влажности у сувим условима.

Примена зеолита у виноградима за редовну производњу грозђа

Гранулометријски састав природних зеолита од 1-3 mm, примењује се за производњу садних калемова приликом њихове садње. Зеолит се додаје у бразде поред калемова у количини од 600 g/m² или 0,6 kg/m² Његова примена доприноси бољем пријему лозних калемова и добијању већег процента калемова и класе. При садњи винове лозе зеолит се додаје у јамице и то 0,4 kg по калему (садном месту). Примењени зеолит доприноси бољем пријему винове лозе, њеном расту и развићу ластера као и добијању рода већ у другој години старости. Код винограда у роду зеолит се додаје уз ђубриво и друге мелиоративне додатке у бразде с једне и друге стране реда чокота. Његовом применом повећава се принос грозђа уз несмањен квалитет грозђа (садржај шећера и укупних киселина) што је важно, с обзиром да се више сорти грозђа користи за производњу вина.

При гајењу повртарских култура (парадајза, паприке) природни зеолит се примењује у комбинацији са органским ђубривом (стајњаком) што доприноси повећању приноса уз несмањен квалитет гајених култура. Удео зеолита у овој органско-минералној смеси износи 30-50%. Природни зеолит се примењује растурањем заједно са другим мелиоративним додацима и плитко закопава у земљиште тако да се депонује у близини кореновог система биљке. Нека искуства показују да се применом природног зеолита (клиноптилолита) у количини од 0,1-0,5 t ha⁻¹ могу знатније повећати приноси воћа.

Остала примена зеолита

Природни зеолити се врло успешно примењују и у сточарству, рибарству, медицини, пречишћавању вода итд. (Геолошки Институт Србије, Београд).

Пољопривреда

Град Врање се налази у руралној области Пчињског округа, познатој по богатој традицији у пољопривредној производњи. Узимајући у обзир географски положај и климатске услове, развој пољопривредне производње овде има изузетно велики потенцијал. Економске тешкоће у претходном периоду значајно су погоршале стање у пољопривреди и прехрамбеној индустрији целе земље, а посебно на нивоу Пчињског округа. Знатно је ослабљен њихов финансијски потенцијал што је условило напуштање пољопривредне производње и напуштање села.

Проблеми у пољопривреди југа Србије су углавном уситњен посед, недостатак механизације и знања, недостатак субвенција, нерегулисане откупне цене и други тржишни услови. У Пчињском округу као један од највећих проблема у пољопривреди су лоши прилазни путеви или чак непостојање прилазних путева до појединих сеоских средина и пољопривредних газдинстава.

Дугу традицију у општини Врање имали су производња и прерада грозђа, чак се грозђе налази и на грбу града, али у пракси је пред одумирањем, јер се овом производњом готово нико организовано не бави иако постоје сви потребни природни предуслови.

Евидентно је да је у циљу развоја руралних подручја неопходно поред улагања у сектор аграра, улагати и у инфраструктуру руралних подручја, стварајући услове сличне условима живота у урбаним подручјима како би се створили услови за враћање младих у руралне области.

Стање у тој области у Пчињском округу је незадовољавајуће и последица је недостатка новчаних средстава у локалном буџету за развој пољопривредне производње, али и слабо интересовање младих људи за тај бизнис.

На нивоу града, постоји воља да помогне пољопривредну производњу, а очигледно је да су производња грозђа, у којој Врање има значајну традицију, исто као и у производњи дувана, области у које треба највише улагати.

Пре свега, у овом региону је најпре направити путеве, јер је и пољопривреда уско везана за стање инфраструктуре. Тешка економска ситуација у граду и држави утицала и на развој пољопривреде, тако да сиромашна домаћинства немају могућности да обнове своје пољопривредне машине без којих не могу ни да раде на њивама.

У 2020. години, Министарство пољопривреде, преко Управе за аграрна плаћања дало је бесповратна средства за набавку машина и опреме за обраду земљишта, убирање и скидање усева, заштиту биља, подизање нових и обнављање вишегодишњих засада под воћем и виновом лозом (Закон о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју).

Право на подстицај у физичку имовину имали су носиоци пољопривредног газдинства, с тим што се једном кориснику додељивало највише 1,5 милиона динара.

Подстицаји су дати у износу од 50 % од вредности реализоване прихватљиве инвестиције умањене за износ средстава на име пореза на додату вредност, односно у износу од 65 % од ове вредности у подручју са отежаним условима рада у пољопривреди. Укупно је за ове подстицаје било намењено 700 милиона динара.

У Врању основан Фонд за подршку пољопривредницима, који је у 2021. години додељивао подстицаје за нове засаде, опрему или куповину грла. Његова намена је пружање вишегодишње подршке пољопривредницима путем коришћења финансијских средстава из фонда која обезбеђују град Врање, Регионална развојна агенција Пчињског округа и Фондација Ана и Владе Дивац. Конкурсом је планирана подршка физичким

лицима која се баве пољопривредном производњом и прерадом пољопривредних производа. Право учешћа на конкурс имали су носиоци регистрованог комерцијалног породичног пољопривредног газдинства са активним статусом, старости од 18 до 60 година, која имају пребивалиште минимално 3 године на територији града Врања (Уговор о формирању Фонда за подршку пољопривредним газдинствима).

Структура привреде и предузетничка клима (период 01.01 - 30.06.2022. године)

Укупан број активних привредних субјеката који послују на територији општине Врање износи 3.750, с тим што је број предузетника знатно већи у односу на број привредних друштава. Број новоснованих привредних субјеката у посматраном периоду од 2019. до краја јуна 2022. године износи 1.117 (привредних друштава: 230 и предузетника: 887) а угашених 1.058 (привредних друштава: 305 и предузетника 753) (Табела 8 и 9).

Табела 8. Број привредних друштава

Опис	2019.	2020.	2021.	2022.
Активних	999	1.021	1.035	1.119
Новооснованих	54	61	72	43
Угашених	207	39	45	14

Извор: <https://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/#>. Подаци последњег ажурираног стања за период 01-01-30.06.2022.

Табела 9. Број предузетника

Опис	2019.	2020.	2021.	2022.
Активних	2.508	2.345	2.420	2.640
Новооснованих	341	226	263	176
Брисаних Угашених	207	224	191	131

Извор: <https://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/#>. Подаци последњег ажурираног стања за период 01-01-30.06.2022.

Евидентан је укупан позитиван тренд кретања броја привредних субјеката у граду Врању. Почев од 2019. године број активних привредних субјеката је растао за око 20 сваке године, док је у приказаном периоду 2022. године значајно опао. Број угашених привредних друштава се значајно смањивао, док је број активних предузетника благо порастао, број новооснованих је имао тенденцију смањивања као и број угашених предузетника, који је мањи од броја новоснованих.

Пословање привредних субјеката

Број запослених у привредним друштвима чини око 50% укупно запослених на територији целе општине. У периоду од 2019. до 2021. број запослених у привредним друштвима је благо опадао, број привредних друштава је благо повећан, а приходи су у 2020. години имали мањи пад да би у 2021. уследио раст мање од 10%. Обим пословних прихода по запосленом у овом сектору у периоду 2019. до 2021. износи 115.007,788 РСД. Према подацима АПР, од укупног броја привредних друштава са територије општине Врање, нешто мање од петине послује са губитком (Табела 10).

У посматраном периоду, према подацима АПР уочавају се позитивни трендови повећања привредне активности кроз увећања прихода, смањење губитка и увећања капитала код привредних друштава, што ће свакако у наредном периоду имати позитивне импликације на приходе буџета Града кроз локалне таксе и порезе. У поређењу са ранијим периодом, уочава се реални опоравак привреде који се већ

идентификовао кроз увећање пореза на зараде и приходе од обављања делатности предузетника-паушалаца у локалном буџету.

Табела 10. Финансијске перформансе привредних друштава

	2019	2020	2021
Број привредних друштава	934	938	920
Број запослених	12.946	12.855	12.015
Пословни приходи	63.632.256	61.527.293	69.595.796
Нето добитак	2.638.433	3.574.416	5.019.087
Број привредних друштава са нето добитком	557	519	552
Нето губитак	1.972.617	2.699.986	1.550.514
Број привредних друштава са нето губитком	188	250	208
Укупна актива	87.235.459	87.641.448	92.173.962
Капитал	40.406.203	40.634.577	44.243.612
Губитак	25.894.213	30.375.857	28.000.856
Број привредних друштава са губитком изнад висине капитала	171	209	193

Извор: <https://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/#.Подаци последњег ажурираног стања за период 01-01-30.06.2022.>

Број запослених код предузетника чини испод 10% укупно запослених на територији Града. У периоду од 2019. до 2021. број запослених је углавном уједначен уз мање осцилације. Приходи су у 2019. и 2020. приближни, а у 2021. години реализован је раст око 10%. Обим пословних прихода по запосленом у предузетничком сектору у периоду 2019. до 2021. износи 3.436,443 РСД што је значајно нижи него код привредних друштава, која су самим продуктивнија од предузетника. Према подацима АПР, од укупног броја предузетника са територије града Врања, нешто мање од једне десетине предузетника послује са губитком (Табела 11).

Табела 11. Финансијске перформансе предузетника

	2019	2020	2021
Број предузетника	926	932	928
Број запослених	1.745	1.847	1.785
Пословни приходи	5.892.889	5.937.001	6.647.864
Нето добитак	256.182	208.243	277.320
Број предузетника са нето добитком	649	585	600
Нето губитак	58.866	88.987	81.853
Број предузетника са нето губитком	210	286	259
Укупна актива	2.699.629	2.949.892	3.190.151
Капитал	956.734	1.002.210	1.167.002
Губитак	162.011	245.546	250.646
Број предузетника са губитком изнад висине капитала	223	276	242

Извор: <https://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/#.Подаци последњег ажурираног стања за период 01-01-30.06.2022.>

Број активних предузетника и број запослених су релативно стабилни. Укупна пословна средства и капитал бележе раст, што је показатељ веће одлучности предузетника да улажу у своје пословање.

1.2.3. Незапосленост и тенденције на тржишту рада

Врање има релативно повољан ниво запослености и не тако висок ниво грађана који су регистровани као незапослени. Број запослених је од 2019. до 2021. године бележио незнатно благи раст. Број незапослених у посматраном периоду има осцилације за око 10% у свакој години. У 2021. је број незапослених је смањен у односу на претходну годину и износи 6.143. Наставак позитивног тренда у порасту запослених и повећања

броја привредних субјеката доприноси смањењу миграције младих ка већим центрима и иностранству.

Када су у питању зараде запослених, према подацима РЗС-а, просечна нето зарада у општини у посматраном периоду има раст око 10% годишње, у 2021. години је износила 53.862 РСД, али су и даље знатно ниже у односу на републичким просек у истој години (Табела 12).

Табела 12. Број запослених/незапослених, зараде и бруто домаћи производ (период 01.01 - 30.06.2022. године)

	2019	2020	2021	2022
Број запослених	24.047	24.509	24.566	
Број незапослених	6.356	5.049	6.772	6.143
Просечна нето зарада (у РСД)	45.969	49.678	53.862	

Извор: <https://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/#>. Подаци последњег ажурираног стања за период 01-01-30.06.2022.

Просечне месечне зараде по запосленом у Републици Србији (без Косова и Метохије) /Пчињском округу/граду Врању/Врању, у септембру 2022.године, према општини пребивалишта запослених (Табела 13):

Табела 13. Просечне нето и бруто зараде

Област	Индикатор Период: септембар 2022	Просечне нето зараде	Просечне бруто зараде
Република Србија		73.456	101.355
Пчињска област		56.655	78.262
Град Врање		58.361	80.583
Врање		58.495	80.776

Извор: РЗС – <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/2403040109?languageCode=sr-Cyrl>

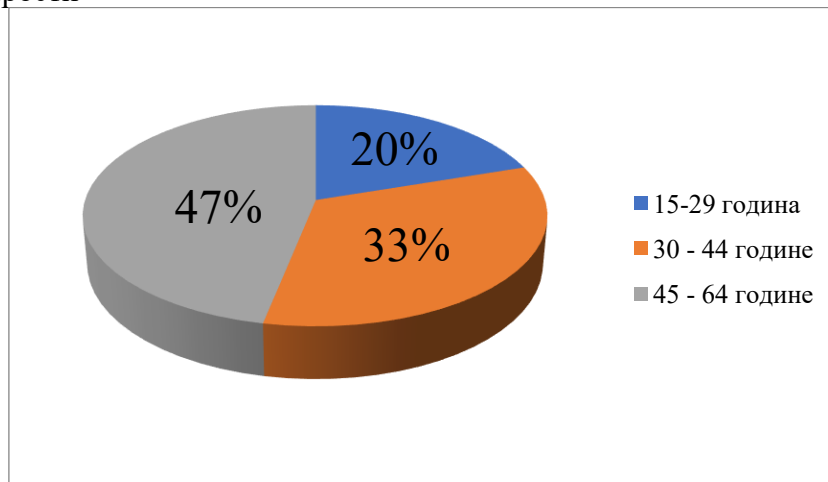
Табела 14. Квалификациона структура незапосленог становништва (период 01.01 - 30.06.2022. године)

	2019	2020	2021	2022
Неквалификовани	1.664	1.134	1.886	1.837
Нижа стручна спрема и полуквалификовани	435	330	449	392
Квалификовани	1.228	1.021	1.333	1.155
Средња стручна спрема	1.736	1.430	1.870	1.623
Висококвалификовани	26	18	18	15
Виша стручна спрема	264	223	250	226
Висока стручна спрема	1.003	893	966	895
Укупно	6.356	5.049	6.772	6.143

Извор: <https://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/#>. Подаци последњег ажурираног стања за период 01-01-30.06.2022.

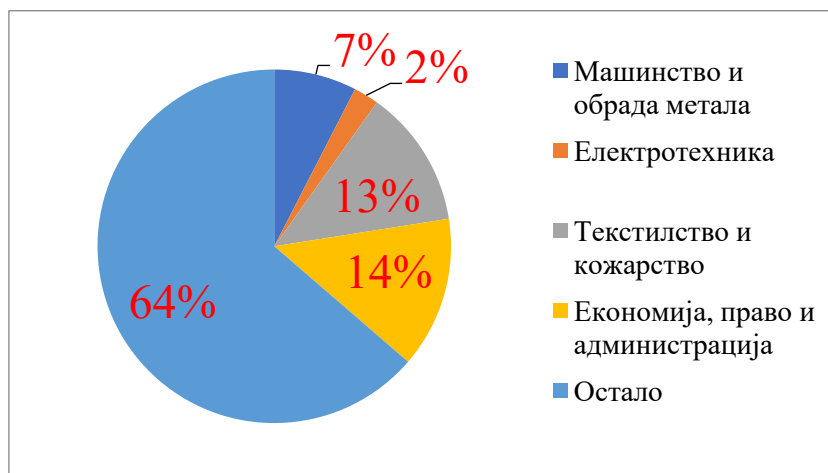
У структури незапослених преовлађују лица са средњом стручном спремом, а затим неквалификована лица, потом квалификована лица. Највеће смањење незапослености у посматраном периоду забележено је код квалификованих лица и код незапослених са високом стручном спремом (Табела 14).

Графикон 1. Структура незапослених у граду Врању у новембру 2021.године по годинама старости

Извор: Национална служба за запошљавање – Филијала Врање

Графикон 2. Структура незапослених у граду Врању по областима рада, у новембру 2021. године

Извор: Национална служба за запошљавање – Филијала Врање

У наведеном периоду у укупном броју незапослених, доминирају лица старости 45-64 године, док је незапослених лица старости 15-29 година, било укупно 1.377 (од чега је 750 жена) (Графикон 1).

У области производних занимања најзаступљенији су текстилство и кожарство, машинство и обрада метала, пољопривреда, производња и прерада хране. Посебно је висок број незапослених лица у области економије, права и администрације (у свим степенима стручне спреме), који је чинио око 14% укупног броја незапослених лица (Графикон 2).

1.3. ПРИРОДНИ УСЛОВИ И РЕСУРСИ И ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Природни услови и ресурси за развој пољопривреде на подручју града Врања су веома разноврсни. Будући стратешки развој овог подручја је одређен географским положајем, рељефом, хидрографским карактеристикама, различитом заступљеношћу и квалитетом земљишног фонда, климом и осталим природним условима овог подручја (Службени гласник града Врања, број 18/2018).

1.3.1. Рељеф и педолошке карактеристике

Територија града Врања спада у брдско планинска подручја Републике Србије са надморском висином од 300-1.920 m и простире се на око 86.000 ha (Годишњи програм заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта града Врања за 2018. годину). На овом подручју уочавају се две географске целине: Врањска Потопина и Врањско Поморавље. Потопину чине следеће три котлине: врањска, бујановачка и масуричка котлина. Врањска котлина је лоцирана око средњег тока Јужне Мораве и преовлађујуће издужена од југозапада ка североистоку. На подручју југоистока је ограничена масивима планина Мотине, Бесне Кобиле и Варденика; на северозападу су планински масиви Карпине, Крстиловице и Облик-Кукавице; на североистоку ову котлину затвара масив Мачкатица – Јастребац у који се усекла Грделичка Клисуре; на југозападу су нижи масиви Рујен, Самољица и сутеска Моравице, притоке Јужне Мораве (Трифунски, 1962). Сходно наведеном, уочљиво је да су границе Врањске котлине добро изражене и јасне на свим странама.

На подручју града Врања највиши планински врхови су Бесна Кобила (1.922 m) и Патарица (1.806 m), док Врањску котлину карактерише богатство листопадних и четинарских шума, али истовремено и разноврсност лековитог биља (Град Врање: Бренд стратегија 2018-2023. година, стр. 10). Најизраженија планинска област у току реке Јужне Мораве је Грделичка клисура. Она заправо представља стару тектонску удолину, где је Јужна Морава епигенетски усекла своју долину.

У низијском подручју јужног Поморавља, његова котлинска грађа је сачињена од алувијалних и неогених седимената. На побрђу котлинског обода и планинском делу врањског подручја уочавају се кристални шкриљци. У саставу планина овог подручја доминирају гнајсови, микшисти и филити, а спорадично се јављају и интеркалације мермера.

Под утицајем климатских услова и осталих фактора, град Врање има различит педолошки састав земљишта. Углавном преовлађује неколико типова земљишта:

- од алувијалних у котлинама Мораве и притока,
- преко *смоница* и *гајњача* у брдском делу,
- до *смеђих* и *рудих* земљишта на већим висинама (Службени гласник Града Врања, број 4/2022, стр. 171).

1) Класа неразвијених хидроморфних земљишта у педолошком покривачу Врања је заступљена типом *алувијалних земљишта*, које је карактеристично за алувијалну равну Јужне Мораве. Алувијална земљишта су често веома плодна земљишта, али ово њихово својство је детерминисано бројним факторима, те су значајне осилације у њиховој плодности. Овај тип земљишта је најчешће под њивским или повртарским културама, а у условима израженог влажења користи се за пашњаке, ливаде или шуме.

2) *Смоница* је тип земљишта у класи хумусно-акумулативних земљишта. Геолошка подлога овог типа земљишта су неогени језерски седименти и углавном је распрострањена по дну и ободу Врањске котлине. Осим карбонатне подлоге језерских седимената, смоница се уочава и на некарбонатној подлози, као и грусу базичних и ултрабазичних стена. Смоница има неповољан режим циркулације воде и аерације, будући да је у великој мери литогено земљиште које је богато глином. Она садржи бројне хранљиве материје, те је због тога једно од највреднијих пољопривредних земљишта. Често се користи за производњу житарица и шећерне репе, а ретко као подлога воћњака и винограда.

3) *Гајњаче* су тип земљишта са механичким саставом који је лакши од смонице, а тежи од чернозема. Захваљујући својим педолошким карактеристикама, гајњаче представљају одлично шумско и солидно пољопривредно земљиште. Пружају максималан принос за воћарство, а на мањим нагибима имају солидан принос за ратарске и повртарске културе. Услед субоптималних агротехничких мера долази до интензивнијег губљења хумуса и испирања хранљивих материја. Сходно томе долази до редуковања производне вредности таквих гајњача. Са аспекта стратешког планирања развоја пољопривреде и руралног развоја града Врања, релевантна је чињеница да се као производно највредније могу навести гајњаче на лесу, алувијалним наносима и језерским седиментима, као и мањим надморским висинама.

4) *Смеђе земљиште* на већим висинама се често јавља као дистрично смеђе земљиште или кисело земљиште, које се налази на киселим силикатним и седиментним стенама. Кисела смеђа земљишта као тип шумског земљишта имају значајну еколошку вредност, што утиче на бонитет њихових шума. Са друге стране, њихова производна вредност у пољопривреди у значајној мери је опредељена надморском висином. Смеђе земљиште на кречњацима и доломитима својствено је планинским пределима који су изграђени углавном од кречњачких стена. Дебљина им се у просеку креће од 30 до 50 cm и углавном имају карактеристике шумског земљишта.

5) *Рудо земљиште* се образује искључиво на тврдим кречњацима и доломитима, који се још називају - Калкокамбисол. Углавном се уочавају у комплексу са кречњачким црницама и лесивираним земљиштима на кречњаку. Ово су земљишта са израженом варијабилном дубином, што има утицај на интензитет коришћења у пољопривредној производњи. Рудо земљишта егзистирају у различитим хидротермичким условима и могу бити мезофилна и сувља станишта. Највећи део ових земљишта је под шумом, мањи део је под ливадама и пашњацима, а најмањи део се користи као оранице, воћњаци и виногради (Национални акциони план ублажавања последица суше и деградације земљишта, 2015, стр. 27). Код овог земљишта често није могуће остварити континуирану и дубоко механизовану обраду. Наиме, дубина земљишта се значајно разликује на малим дистанцама, а кречњак је плитко лоциран, те се услед тога често терасирају и риголују ручно.

Распрострањеност различитих типова земљишта на територији града Врања налазе се у табели 15.

Табела 15. Типови земљишта на територији града Врања

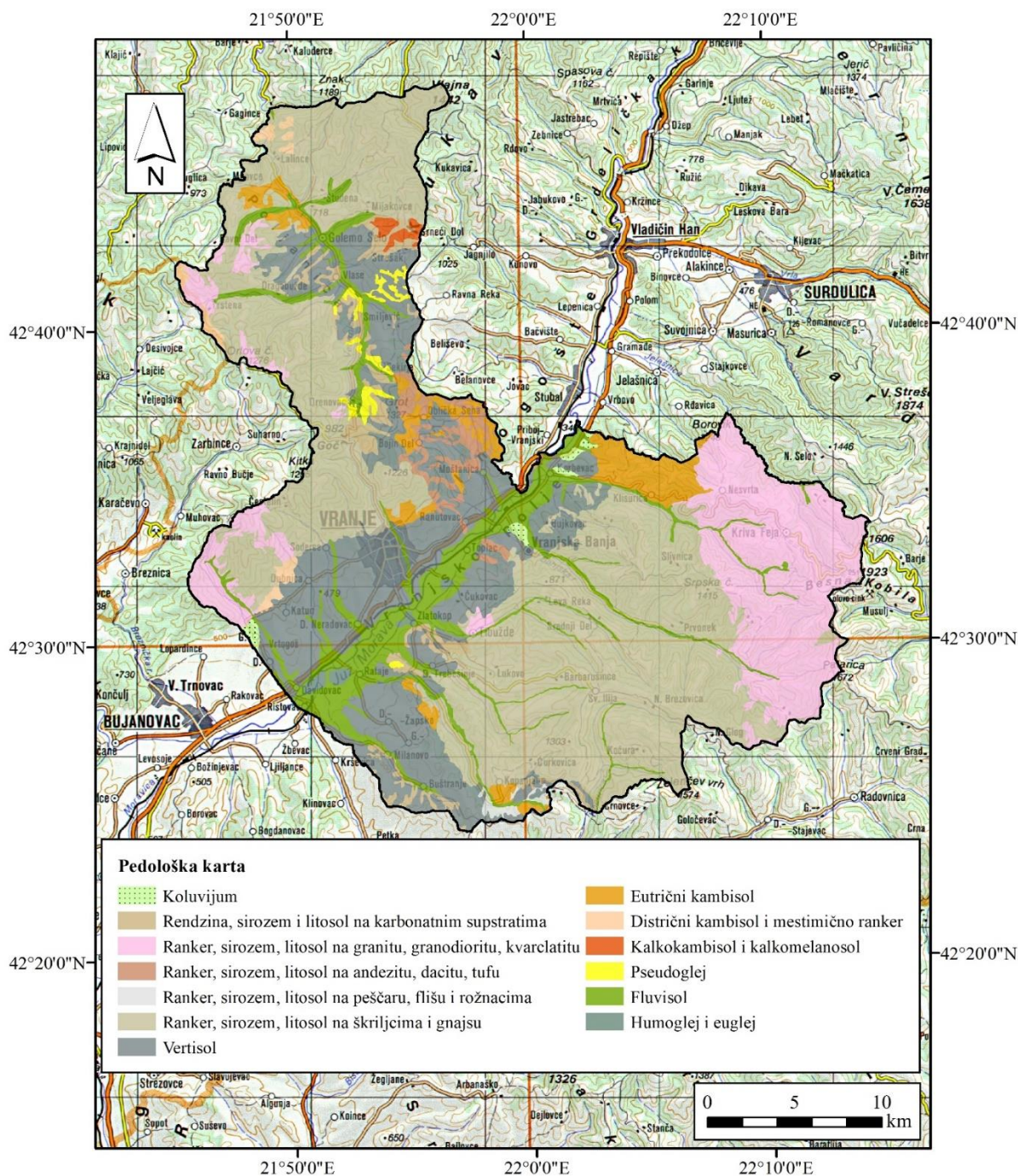
Назив	km ²	%
Хумоглеј и еуглеј	3.06	0.36
Флувисол	79.02	9.21
Колувијум	3.49	0.41
Вертисол	175.14	20.42
Дистрични камбисол и местимицно ранкер	6.34	0.74
Еутрични камбисол	34.64	4.04
Псеудоглеј	6.21	0.72
Ранкер, сирозем, литосол на скриљцима и гнајсу	382.02	44.54
Ранкер, сирозем, литосол на андезиту, дациту, туфу	14.32	1.67
Ранкер, сирозем, литосол на песчару, флису и рознацима	2.41	0.28
Рендзина, сирозем и литосол на карбонатним супстратима	20.93	2.44
Калкокамбисол и калкомеланосол	2.81	0.33
Ранкер, сирозем, литосол на граниту, гранодиориту, кварцлатиту	127.30	14.84
Укупно	857.70	100.00

Извор: Извештај: Могућности за узгајање брзорастућих енергетских засада са аспекта расположивости пољопривредног земљишта у Републици Србији, УНДП Србија, Београд, 2017. година

Наведени типови земљишта су средње тешког механичког састава. Резултати лабораторијских анализа су показали да су земљишта Врања јако хетерогена како по физичким тако и по хемијским карактеристикама (Службени гласник Града Врања, број 4/2022, стр. 172). Осима тога, земљишта на територији Врања су коришћена неплански, што показују истраживања хемијских карактеристика земљишта из којих се уочава да је садржај хумуса у површинском Ах хоризонту од 1 – 2%.

Последично, ово је индикатор неадекватног уношења органских ђубрива и претеране експлоатације земљишта у овом подручју. У подповршинском хоризонту (на дубинама испод 25 cm) садржај хумуса је мањи од 1 %, обезбеђеност приступачним фосфором је јако ниска док су испитана земљишта добро обезбеђена приступачним калијумом (Службени гласник Града Врања, број 4/2022, стр. 173). Земљишта у овом подручју се углавном налазе у дијапазону од слабо киселих до киселих, при чему дубина земљишта и његов механички састав представљају индикаторе значајне потенцијалне плодности која није адекватно искоришћена.

Слика 2. Педолошка карта града Врања

Извор: Извештај: Могућности за узгајање брзорастућих енергетских засада са аспекта расположивости пољопривредног земљишта у Републици Србији, УНДП Србија, Београд, 2017. година

1.3.2. Основни климатски индикатори

Основни климатски индикатори и педолошке карактеристике у значајној мери опредељују пољопривредну производњу. Последишно, анализа климатских и педолошких услова представља драгоцен ослонац за детерминисање обима и структуре биљне и сточарске производње.

Град Врање има умерено континенталну климу коју карактеришу све израженије степске одлике са честим високим температурама и сушним периодима током летњих месеци. Подручје карактерише низак ниво падавина у току године са просеком испод 600 mm, као и веома неповољним распоредом, где у летњем и јесењем периоду падне свега тридесетак процената укупних падавина (Службени гласник Града Врања, број 4/ 2022, стр. 170).

Наиме, током јула и августа се евидентира мања количина падавина, док се у септембру јавља други годишњи максимум падавина који утиче на снижавање температуре ваздуха и сходно томе, пролонгирању вегетације гајених биљака.

Средња годишња температура ваздуха износи 10,9 °C, док средња температура у пролеће износи 13,5 °C, у лето 20,4 °C, у јесен 11,6 °C и зиму 0,5°C; средња вегетациона температура ваздуха износи 17,5 °C (Службени гласник Града Врања, број 4/ 2022, стр. 170).

Подробнија анализа основних климатских индикатора захтева њихово праћење током дужег временског периода. У табелама 15 и 16 приказане су средње месечне, годишње и екстремне вредности температуре и падавина у периоду 1961-1990. и 1981-2010. година.

Табела 16. Средње месечне, годишње и екстремне вредности 1961-1990

Климатолошки медијани за Врање													
Месец	јан.	феб.	мар.	апр.	мај.	јун.	јул.	авг.	сеп.	окт.	нов.	дец.	год.
Апсолутни макс. (°C)	16,1	21,7	26,0	31,5	32,4	37,0	39,7	38,0	35,6	30,6	25,0	16,0	39,7
Средњи максимум (°C)	3,0	6,2	11,3	16,7	21,6	24,8	27,3	27,6	24,0	18,0	10,6	4,6	16,3
Средњи минимум (°C)	-3,9	-1,8	1,3	5,4	9,6	12,6	13,9	13,8	10,5	6,0	1,8	-2,2	5,6
Апсолутни минимум (°C)	-25,0	-22,0	-13,0	-4,3	0,0	2,3	5,0	4,5	-2,4	-7,0	-12,6	-17,7	-25,0
Падавине – средња месечна сума (mm)	41,4	43,4	46,0	51,7	65,0	70,9	50,4	38,7	45,4	46,2	62,9	52,0	614,0

Извор: https://www.hidmet.gov.rs/latin/meteorologija/stanica_sr.php?moss_id=13489

Компаративна анализа наведених индикатора током обухваћених периода указује на следеће:

- апсолутни максимум температуре је порастао са 39,7 °C на 41,6 °C;
- средњи максимум температуре је такође порастао са 16,3 °C на 17,1 °C;
- апсолутни минимум температуре је остао непромењен на нивоу од -25,0 °C;
- средња месечна сума падавина се редуковала са 614,0 mm на 578,3 mm.

Годишња доба су неуједначеног карактера. По дну Врањске котлине и у регији побрђа по ивици котлине, пролеће почиње рано и кратко је трајања. Сходно томе, често се јављају позни мразеви, а лето је топло, суво и дуго. Јесен је, такође дуга, топла, сунчана и сува. Зима је у Врањској котлини кратко трајања и веома блага са незнатним снежним покривачем. Са друге стране, планинско подручје и ободно побрђе карактеришу обилне

снежне падавине. Клима на планинским врховима изнад 1.400 м.н.в. има обележја субпланинске климе (Стратегија одрживог развоја Града Врање 2010-2020. година).

Табела 17. Средње месечне, годишње и екстремне вредности 1981 - 2010

Климатолошки медијани за Врање													
Месец	јан.	феб.	мар.	апр.	мај.	јун.	јул.	авг.	сеп.	окт.	нов.	дец.	год.
Апсолутни макс. (°C)	17,9	22,4	26,3	31,5	33,3	37,9	41,6	39,6	35,6	30,6	26,1	18,7	41,6
Средњи максимум (°C)	4,2	6,8	12,2	17,3	22,5	26,1	28,7	29,1	24,2	18,4	10,8	5,1	17,1
Средњи минимум (°C)	-3,6	-2,6	1,1	5,0	9,4	12,6	14,1	14,1	10,3	6,2	1,5	-2,1	5,5
Апсолутни минимум (°C)	-25,0	-22,0	-13,0	-6,6	0,2	3,8	5,6	4,7	1,0	-7,0	-12,1	-18,0	-25,0
Падавине – средња месечна сума (mm)	35,4	38,3	38,2	52,0	56,3	63,2	44,7	43,2	46,7	52,4	57,4	50,5	578,3

Извор: https://www.hidmet.gov.rs/latin/meteorologija/stanica_sr.php?moss_id=13489

Спроведена анализа основних климатских индикатора у граду Врање, упућује на следеће генерализације и закључке:

Као умерено континентални регион, Врање се сусреће са степским условима који укључују високе температуре и суве периоде током лета. Количина падавина је ниска, с просечном годишњом количином испод 600 mm и неповољним распоредом, са малим бројем падавина у летњим и јесењим месецима. Међутим, у септембру се јавља други годишњи максимум падавина, што благотворно утиче на температуру и вегетацију биљака.

Када се изврши компаративна анализа климатских индикатора, уочава се неколико промена у истраженом периоду. Апсолутни и средњи максимум температуре су порасли, што указује на повећану температуру у региону. С друге стране, апсолутни минимум температуре је остао непромењен. Годишња сума падавина се незнатно смањила, али распоред падавина је остао неповољан. Ове измене у климатским условима имају утицај на пољопривредну производњу и захтевају пажљиво планирање и управљање у аграрном сектору.

Годишња доба у региону Врање су неуједначена. Пролеће је кратког трајања и сусреће се са позним мразевима, лето је топло, суво и дуго, јесен је такође дуга, топла, сунчана и сува, док је зима блага и кратког трајања. Врањска котлина има незнатан снежни покривач, док су планинска подручја и ободно побрђе позната по обилним снежним падавинама. Све ове различите климатске услове треба узети у обзир при планирању и управљању аграрним ресурсима.

Ове климатске особине Врања имају значајан утицај на развој пољопривреде у овом региону. Због умерено континенталне климе са израженим сезонама, пољопривредни произвођачи у Врању морају пажљиво планирати пољопривредну производњу и управљати ресурсима у складу са климатским условима. Познавање климатских услова је од велике важности у одабиру одговарајућих култура и сорти које су прилагођене условима овог подручја. Пољопривредни произвођачи морају узети у обзир температурне промене, сезонски распоред падавина и могућност појаве екстремних временских услова.

Такође, неопходна је примена одговарајућих агротехничких мера у складу са климатским условима. Ово може укључивати примену система за наводњавање у сушним периодима или заштиту од прегревања у врло топлим летњим месецима. Такође,

примена заштитних мера од мраза у пролеће може бити неопходна када су присутни ризици од позних пролећних мразева.

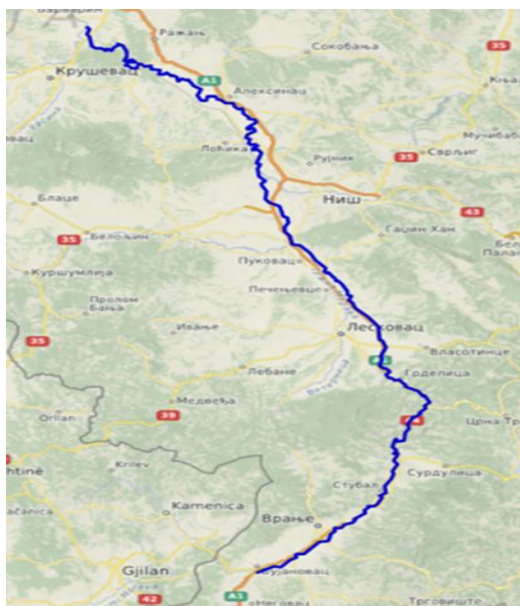
Познавање климатских услова и примена одговарајућих агротехничких мера, доприносе максимизирању приноса и квалитета пољопривредних култура. Сходно томе, пољопривредни произвођачи могу да планирају производњу и ангажовање ресурса на ефикасан начин, што доприноси оптималнијем развоју пољопривреде.

1.3.3. Хидрографска мрежа и водни ресурси

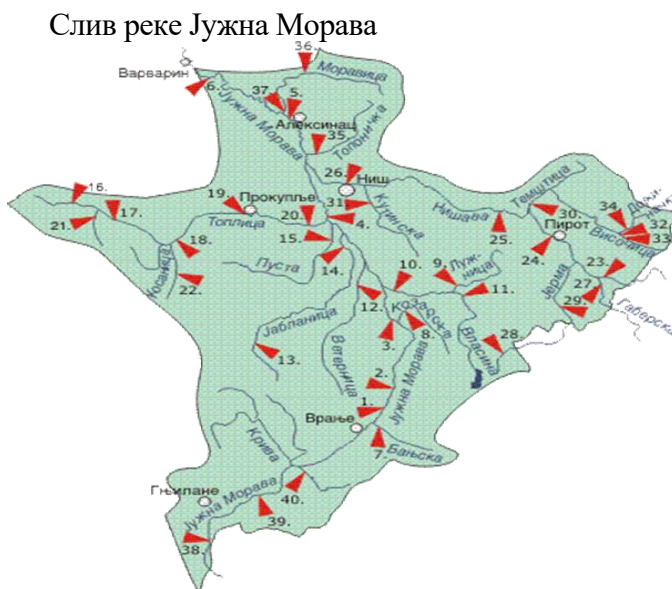
Кроз територију града Врања протиче река **Јужна Морава**. Јужна Морава припада црноморском сливу. Површина слива износи 15.469 km², при чему се 1.237 km² овог слива налази на територији Бугарске. Јужна Морава настаје на Скопској Црној Гори, у Републици Северној Македонији, северно од Скопља, на висини од 1.120 m. Токови Кључевске и Слатинске реке стварају *Голему реку*, која је када пређе македонско-српску границу, изнад села Бинач, на Косову, позната као Биначка Морава. Након 49 km Биначка Морава се састаје са Прешевском Моравицом, код Бујановца и преосталих 246 km тече као Јужна Морава. Укупна дужина реке Јужне Мораве је 295 km. Њен просечан проток на ушћу је 121 m³/s и није погодна за пловидбу.

Насеља кроз која протиче Јужна Морава у Србији су Бујановац, Врање, Владичин Хан, Алексинац и Сталаћ. Након изласка из Сталаћке клисуре, Јужна Морава се среће са Западном Моравом и ствара Велику Мораву (Слика 3, Слика 4).

Слика 3. Слив Јужне Мораве у Србији **Слика 4.** Мрежа станица површинских вода –

Извор: <https://sr.wikipedia.org>

Извор: <https://www.hidmet.gov.rs>

Притоке Јужне Мораве су: Нишава, Топлица, Сокобањска Моравица, Јабланица, Ветерница, Власина, Пуста река, Предејанска река, Врла, Голема река.

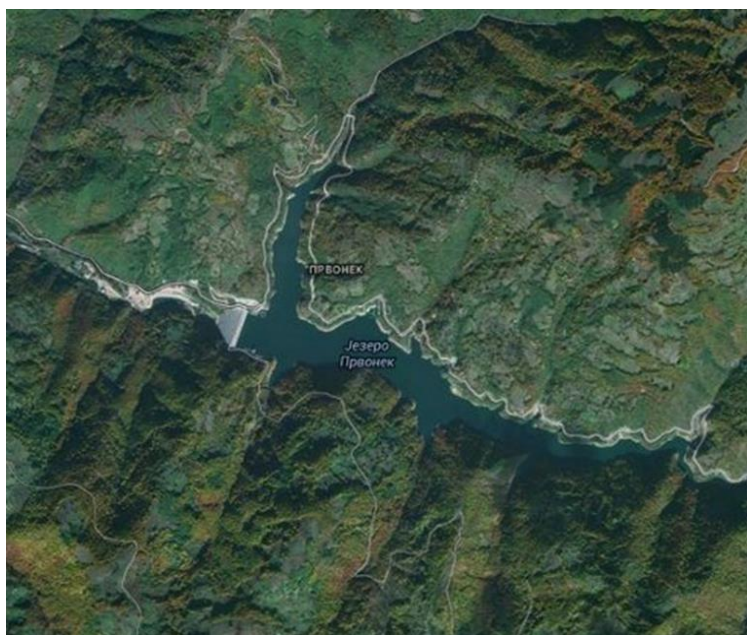
Поред Јужне Мораве, мање реке на подручју града Врања су *Бањиштица*, *Корбевачка река*, *Вртогошка река*, *Ветерница* и *Коћурица*. У самом Граду су присутне *Врањска* и *Собинска река*. Изнад Врања се налази кањон Казанђол, који сече Градска река у стени између планина Пљачковице и Крстиловице. У кањону има неколико вирова. Територију града Врања у хидрографском погледу, карактеришу и два језера, и то

Александровачко језеро, на 8 km од града и језеро Првонек, које се налази на 25 km од града.

Александровачко језеро је вештачко језеро, направљено 1964. године, за потребе наводњавања пољопривредног комбината „Пољопродукт“, који се првобитно старао о језеру. Данас водама језера газдује Удружење риболоваца „Ветерница“ из Лесковца. Ово језеро има површину 0,12 km². Налази се на надморској висини од 400 m. Његова максимална дужина је 500 m, а максимална ширина 250 m. Просечна дубина језера износи 2,5 m.

Језеро Првонек код Врањске бање је настало преграђивањем Бањске реке и реке Бањштице за потребе водоснабдевања Врања и његове околине (Слика 5).

Слика 5. Језеро Првонек

Језеро Првонек је грађено од 1989. године, а почело да се пуни 2005. године. Због тога спада у најмлађе акумулације у Србији. Висина бране је 78 m а ширина 321 m. Највећа ширина језера је око 200 m, а укупна дужина језера је око 3 km, из два крака.

На језеру постоји мини хидроцентрала, а такође је на језеру извршено порибљавање за потребе риболова. Језеро има потенцијал за туризам и рекреацију.

Извор: <https://www.penzin.rs/jezero-prvonek-kod-vranja/>

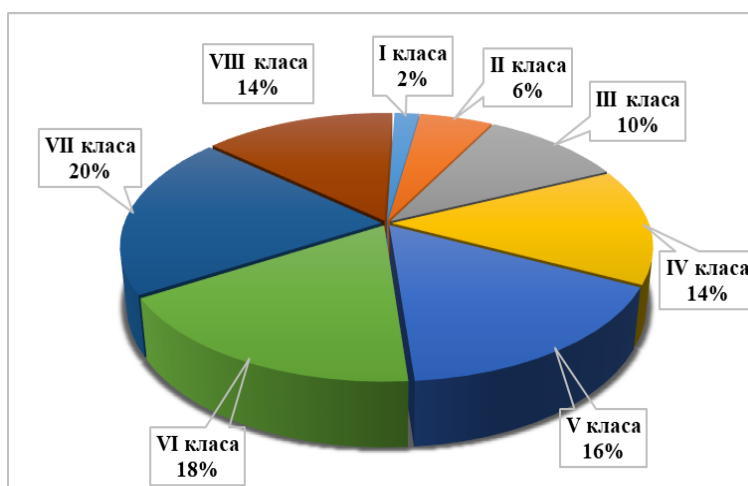
1.3.4. Обим и структура коришћеног пољопривредног земљишта

1.3.4.1. Квалитет, обим и структура коришћеног пољопривредног земљишта

Према катастарским подацима из 2018. године земљиште пољопривредних култура захватало је 43.754 ha, односно половину територије града Врања (50,9%), а 74,0% тих површина чинило је обрадиво земљиште. Преовлађују њиве и вртови са учешћем од 51,8%, следе пашњаци (26,0%), ливаде (14,3%), воћњаци (5,3%) и виногради (2,6%). Близу трећине пољопривредног земљишта је I-IV катастарске класе⁹ (Графикон 3).

⁹Посматрано по културама, учешће земљишта I-IV катастарске класе износи за: њиве 31,0%, вртове 77,4%, воћњаке 69,2%, винограде 94,7%, ливаде 13,3%, пашњаке 29,2% и трстике и мочваре 100%.

Графикон 3. Структура пољопривредног земљишта по класама (%)

Извор: Годишњи програм заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта града Врања за 2018. годину, Сл. гласник града Врања, 28/2018.

Просторним планом града Врања (Сл. гласник, 18/2018) дефинисано је коришћење, уређење и заштита пољопривредног земљишта у складу са природним и економским условима за производњу и оквиру *долинског пољопривредног рејона* (до 500 м.н.в.), *пољопривредног рејона побрђа* (500 - 1000 м.н.в.) и *планинског пољопривредног рејона* (преко 1000 м.н.в.). Најквалитетније њиве и вртови, на земљиштима I-IV катастарске класе, лоцирани су у долиномском рејону до 350 м.н.в., на речним терасама Јужне Мораве и њених притока. Условно повољни терени за њиве и вртове налазе се на 350 до 500 м.н.в., на земљиштима слабијег квалитета и већег нагиба, као и на нижим теренима повремено подложним плављењу. Производна ограничења ових земљишта могу се превазићи одговарајућим агротехничким мерама. Благе падине Врањске котлине до и преко 350 м.н.в. са оцедитим и песковитим земљиштима топлих експозиција и повољних нагиба представљају најповољније терене за воћњаке и винограде. Аутохтоне сорте воћа дају добре приносе и на већим надморским висинама, док су пространи планински терени и стрмији терени побрђа резервисани за природне травњаке и развој пашњачког сточарства. За заснивање квалитетних ливада погодна су и земљишта долиномског подручја изложена плављењу. Неопходна је контрола заузимања пољопривредног земљишта у непољопривредне сврхе и његово ефикасније коришћење, уређење и заштита.

Према подацима Анкете о структури пољопривредних газдинстава из 2018. године, 6.606 пољопривредних газдинстава располагало је са 19.285 ха коришћеног пољопривредног земљишта (КПЗ). Учешће КПЗ у расположивом земљишту пољопривредних газдинстава (РЗПГ) износило је 53,2%. Некоришћено пољопривредно земљиште заузимало је 5.811 ха (16,0% РЗПГ) и налазило се у поседу 3.169 газдинстава. Ово земљиште није коришћено из економских, социјалних или других разлога, али се може вратити у процес обраде коришћењем ресурса којима газдинство располаже или давањем у закуп (Табела 18).

Табела 18. Расположено земљиште пољопривредних газдинстава

	Расположено земљиште пољопривредних газдинстава (РЗПГ), ха				
	Укупно	Коришћено пољопривредно земљиште (КПЗ)	Некоришћено пољопривредно земљиште	Површине под шумом	Остало
Површина	36.267	19.285	5.811	9.535	1.636
% РЗПГ	100,0	53,2	16,0	26,3	4,5
Број газдинстава	6.665	6.606	3.169	5.098	6.463

Извор: РЗС (2018). Анкета о структури пољопривредних газдинстава

У структури коришћеног пољопривредног земљишта у 2018. години најзаступљеније су биле оранице и баште (52,8%), затим ливаде и пашњаци (34,7%), воћњаци (9,1%) и виногради (2,1%). У односу на податке добијене Пописом пољопривреде из 2012. године, површина КПЗ је већа за 14,4%, а у његовој структури је повећано учешће интензивних култура на рачун трајних травњака (Табела 19).

Табела 19. Структура коришћеног пољопривредног земљишта у 2012. и 2018. години

	Коришћено пољопривредно земљиште (КПЗ), ha					
	Укупно	Окућница	Оранице и баште	Воћњаци*	Виногради	Ливаде и пашњаци
2018	19.285	258	10.188	1.747	401	6.691
2012	16.859	189	8.592	1.152	269	6.650
2018/2012 (%)	+14,4	+36,5	+18,6	+51,6	+49,1	+0,6
% КПЗ, 2018	100,0	1,3	52,8	9,1	2,1	34,7
% КПЗ, 2012	100,0	1,1	51,0	6,8	1,6	39,4

* Вишегодишњи засади воћа и бобичастог воћа.

Извор: РЗС (2018). Анкета о структури пољопривредних газдинстава; РЗС (2013). Попис пољопривреде.

Породична газдинства су располагала са 92,3% коришћеног пољопривредног земљишта, а правна лица и предузетници са 7,7%. Највећи део ових површина чинило је земљиште у власништву (95,6% КПЗ породичних газдинстава и 89,3% КПЗ правних лица и предузетника), док је остатак коришћен по основу закупа (РЗС, 2018). Просечна величина КПЗ по газдинставу износила је 2,9 ha (на нивоу Пчињске области 3,0 ha, Региона Јужне и Источне Србије 4,4 ha и Републике Србије 6,2 ha). Вредност овог индикатора у 2012. години износила је 2,4 ha, а повећање регистровано у периоду 2012-2018. године резултат је како повећања површине КПЗ тако и смањења броја газдинстава (Табела 20).

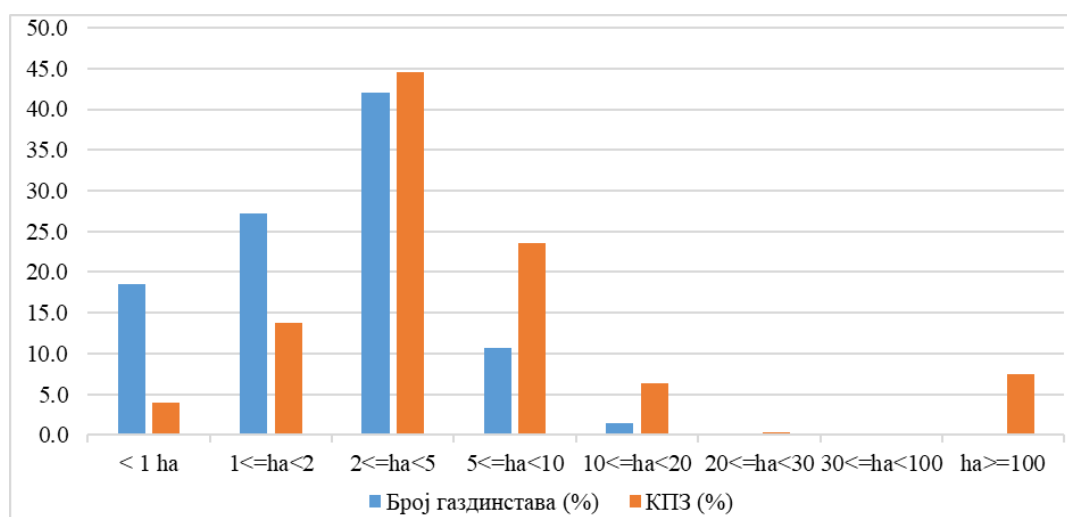
Табела 20. Организационо правне форме располагања КПЗ и просечна величина поседа

	2018.			2012.		
	Број газд.	КПЗ, ha	КПЗ/газд. (ha)	Број газд.	КПЗ, ha	КПЗ/газд. (ha)
Породична пољопривредна газдинства (ППГ)	6.651	17.800	2,7	6.945	15.377	2,2
Пољопривредна газдинства правних лица и предузетника (ПГПЛП)	14	1.484	106,0	22	1.482	67,4
Укупно	6.665	19.285	2,9	6.967	16.859	2,4

Извор: РЗС (2018). Анкета о структури пољопривредних газдинстава; РЗС (2012). Попис пољопривреде.

Поседовна структура газдинстава са коришћеним пољопривредним земљиштем је неповољна. Чак 87,7% газдинстава имало је 2018. године посед величине до 5 ha. Ова газдинства су располагала са 62,3% коришћеног пољопривредног земљишта. Уколико се посматрају поседи мањи од 10 ha, наведени проценти достижу 98,5% и 85,8%, респективно. Број поседа величине 10-30 ha је био изузетно мали, оних величине 30-100 ха није било, а у категорији од 100 и више хектара било је три поседа, који су заузимали 7,5% КПЗ (Графикон 4).

Графикон 4. Поседовна структура пољопривредних газдинстава, 2018. године

Извор: РЗС, (2018). Анкета о структури пољопривредних газдинстава

Распарчаност поседа је додатно ограничење за одрживо коришћење пољопривредног земљишта. Према подацима Пописа пољопривреде из 2012. године, газдинства су у просеку имала 8 одвојених делова КПЗ, просечне величине 0,31 ha (РЗС, 2013).

1.3.4.2. Комасација

И поред евидентне потребе уређења поседа услед уситњености и неправилног облика катастарских парцела, према подацима Годишњег програма заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта града Врања за 2023. годину (Сл. гласник града Врања, 10/2023), комасација је спроведена само на 420 ha пољопривредног земљишта у атару села Вртогош, док за добровољно груписање земљишта није било интереса.

1.3.4.3. Пољопривредно земљиште у државној својини

Према подацима Годишњег програма заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта града Врања за 2023. годину, укупна површина пољопривредног земљишта у државној својини износи 3.778,8658 ha. Важећим уговорима о закупу заузето је 267,7085 ha, а још 28,1487 ha је дато на коришћење без накнаде, док је 1.148,962 ha планирано за закуп и коришћење.

1.3.5. Шумски фонд и ловни потенцијал

Град Врање са око 40% територије која је под шумом, је изнад републичког просека, (од 30%, за целу Републику Србију) у погледу шумског фонда. Газдовањем шумама се бави Шумско газдинство (ШГ) „Врање“ које је под управом Јавног предузећа (ЈП) „Србијашуме“. У организационом смислу ШГ „Врање“ је сачињено од пет шумских управа: Врање, Бујановац, Босилеград, Сурдулица и Владичин Хан. Ово шумско газдинство има у свом саставу четири заштићена подручја и једно ловиште (<https://srbijasume.rs/delovi/sg-vranje-vranje/>).

На основу Пописа пољопривреде из 2012.године укупна обрасла шумска површина је била 34.309 ha (39,89%). На основу статистичких података (Општине и региони у Републици Србији, 2022.) за 2021.годину, Град Врање има површине под шумом 47.639 ha (од тога Врање има 35.247 ha и Врањска Бања 12.392 ha). (<https://publikacije.stat.gov.rs/G2022/Pdf/G202213049.pdf>). Према подацима у документу

Процена ризика од катастрофа Града Врања 2022. Површина под шумом је 44.707 ha (51,98%).

На основу Просторног плана Града Врања површине под шумом које су у државном власништву износе 20.885,58 ha, што је око 60% власничке структуре, док је у приватном власништву 18.184,00 ha што чини 40% власничке структуре.

У овом ШГ се доносе планови дугорочни и краткорочни у погледу пошумљавања и експлоатације шума у складу са важећим законима, прописима и легислативом која се поштује и доноси на нивоу ресорног министарства (<http://www.urbanizamvr.rs/index.php/planovi/prostorni-plan-meni>).

На основу одредби Закона о шумама (Сл. гл. РС 30/10, 93/12 и 89/2015) за Газдинску јединицу (ГЈ) „Гранична шума“, у саставу Шумског газдинства „Врање“, преко Шумске управе (ШУ) „Врање“, израђена је Основа газдовања шумама (ОГШ) „Гранична шума“ (2019.) за период 01.01.2020.-31.12.2029. год. (то је од 1959. год седмо уређивање овог шумског фонда). ГЈ „Гранична шума“ је на територији Врања у саставу Јужноморавског шумског подручја кроз који протиче Јужна Морава, а налази се на њеној левој обали. Према подацима ОГШ „Гранична шума“ се налази на територији града Врања на укупној површини од 5551,62 ha. Од наведене површине високе шуме чине 2334,32 ha (42,0%), изданаčke шуме 1970,57 ha (35.5%), ВПС (Вештачки подигнута састојина) 425,45 ha (7.7%), шикаре и шибљаци 423,68 ha (7.6%), све наведено је 92,8% укупно обраслог земљишта односно 5154,02 ha. Необрасло шумско земљиште је 397,60 ha (7,2%) које је сачињено од шумског земљишта 218,83 ha (3,9%), остале сврхе 168,60 ha (3,0%) и неплодно земљиште 10,17 ha (0,2%).

По власничкој својини ове шумске заједнице припадају углавном државној својини. Површина приватног поседа ове ГЈ је 192,32 ha. Обзиром на значај шуме у еколошком, заштитном, социјалном и културолошком смислу овим актом ОГШ „Гранична шума“ предвиђене су мере заштите, унапређења и неге шумских заједница. Одређене су и наменске целине шумских површина, у том смислу се користе за производњу техничког дрвета, заштиту земљишта и заједнице шума изван газдинског третмана на горњој граници вегетације на високим планинама. У том смислу се рационализује експлоатација шумских ресурса и шума се користи у производне сврхе, опште корисне и социјалне. У смислу производних функција шуме служе за производњу дрвета (техничког и просторног), дивљачи, шумског семена и других производа као самоникло јестиво и лековито биље, печурке, смола и др. Опште корисне функције шума подразумевају заштитне (од еолске и водене ерозије), хидролошке, климатске (ублажавају климатске промене), здравствене, противпожарни појасеви. У културолошке и социјалне функције шуме спадају туристичко-рекреативне, образовне, научно истраживачке, одбрамбене и др. Фрагментисање шумских комплекса и уситњавање поседа посебно у приватном власништву је проблем који је и овде присутан, чиме су шуме изложеније ризицима од пожара, ерозија, ветрова, као и непланске неконтролисане сече.

У погледу вертикалног распрострањања шуме ГЈ „Гранична шума“ припадају брдско-планинском појасу. Од шумских заједница су уочени следећи појаси: мешовити ксеротермофилни сладун-цер тип шуме, ксеромезофилне шуме китњака и граба и појас мешовитих букових и буково-четинарских шума (<https://upravazasume.gov.rs/wp-content/uploads/2019/06/GJ-Graniczna-suma2019.pdf>).

Фитоценолошким истраживањима од 1998. године установљене су карактеристике шумских заједница Врања и Врањске Бање. Термофилне храстове заједнице са

медуном су распрострањене шумске заједнице од Врања до Бујановца. Ова врста шумске заједнице се врло ретко среће у осталим деловима Србије. Због специфичних климатских услова овог краја, топлих и сувих лета са сушним периодима, дошло је до повлачења планинске букве у увале и на заклоњене осојне падине. Шуме китњака се пружају од 900 m надморске висине до 1150 m надморске висине. Од терцијерних реликтних врста се могу наћи мечја леска, црни граб и Панчићев маклен.

Врањска Бања је на 400 m надморске висине и има своје климатске, геолошке, едафске и вегетацијске особености. Врањска Бања је рефунгијум са специфичном климом која је свежија у односу на остали врањски предео. Поред тога и особености речног тока Бањске реке условиле су специфичну и разноврсну шумску вегетацију. Овде је установљена климатогена заједница сладуна са грабићем. Ова заједница храстова са грабићем се сматра исходном најстаријом оваквом шумском заједницом коју осим наведених врста гради и сребрна липа. Препорука је да се ова заједница заштити од сече. На каменито-шљунковитом наносу Бањске реке је шибиљак раките и чибуковице које су значајне реликтне врсте те их стога треба заштитити (<http://sfses.com/archive/history/pdf/06-2000%20sokobanja/11%20sumska%20vegetacija%20okoline%20vranjske%20banje%20.pdf>).

Посебне мере заштите шума од пожара су предвиђене документом, процена ризика од катастрофа Града Врања, који је од велике важности на нивоу града Врања. Овим актом су мере заштите од различитих фактора ризика узете у обзир. Шуме Врања су у прошлости биле изложене пожарима који су били изазивани ударом грома, високим температурама јаким сунчевим зрачењем, али је у већем проценту пожаре изазивао људски фактор. Овим актом је одређен степен угрожености од појединих фактора ризика, надлежне службе за праћење ситуације на угроженим територијама као и предвиђене мере предострожности да не дође до катастрофа ако се десе да се правовремено реагује и да штете буду сведене на најмању меру. Степен приправности надлежних стручних служби је на високом нивоу у погледу заштите шума од фактора ризика који се прате. Пре свега треба даље подизати ниво свести о значају шума чиме би се спречило њено угрожавање и уништавање.

Ловни потенцијал

Под управом ШГ “Врање“ је ловиште „Јужна Морава“ на површини од 82.491,00 ha. Ово ловиште користи ловачко удружење (ЛУ) „Фазан“ из Врања. Ловиште је установљено решењем министра пољопривреде, шумарства и водопривреде. Укупна ловна површина овог ловишта је 73.755,00 ha, а неловна површина је 8.736,00 ha. Ловну површину чине шуме и шумско земљиште, ливаде и пашњаци. Неловне површине су оне на којима је присуство дивљачи непожељно и ту се не гаје, али се штите и користе. Неловне површине су расадници, неограђени воћњаци насеља, рибњаци и терени изложени поплавама. ЛУ „Фазан“ је удружење које постоји више од 120 година, настало је 1897.године, има преко 700 чланова. Ово удружење се бави ловом ситне и крупне дивљачи. По календару лова изводе се ловне активности у ловној сезони од којих је лов на вукове и дивље свиње значајна, а осим тога и лов на препелице и голуба Гривнаша (<https://jugmedia.rs/od-1-avgusta-pocinje-glavna-lovna-sezona-u-lovackom-udruzenju-fazan/>).

У односу на бројно стање популације ових животиња у ловишту доносе се одлуке о организовању ловне сезоне. У периоду ловостаја зими изводе се активности исхране и заштите ловне дивљачи. ЛУ организује своје годишње скупштине где се планирају активности. Интензивна је сарадња са државном и локалном управом. На бази ове

сарадње ово ЛУ се ангажује у еколошким пројектима и у заштити ловишта која су станишта дивљачи коју ово удружење контролише (<https://www.youtube.com/watch?v=hJMkPHI2HY>; <https://turistickavranje.rs/index.php/2018/08/03/lov-i-ribolov/>).

Подручје ловишта припада брдско-планинским теренима од 346 м.н.в. до 1922 м.н.в.. У ловишту се гаји следећа дивљач: срна, дивља свиња, зец, пољска јаребица, и фазан. Ловостајем заштићена дивљач је: јазавац, дивља мачка, куна златица, куна белица, препелица, грлица, дивља патка, дивљи голуб, сојка, јастреб кокошар. Дивљач која је ван режима заштите је: вук, лисица, твор, сива ворана и сврака. Одређена је оптимална бројност појединих врста дивљачи у односу на ловну продуктивну површину, тако да је то за срне (ловно продуктивна површина 20000 ha) 600 комада, за дивље свиње (ловно продуктивна површина 20000 ha) 200 комада, за зеца (ловна продуктивна површина 50000 ha) 5500 комада, за пољске јаребице (ловно продуктивна површина 25000 ha) 5000 комада и за фазана (ловно продуктивна површина 5710 ha) 400 ком. У овом ловишту од ловних, ловно-техничких и ловно-производних објеката има: стабилних чека – осматрачница (18 ком.), чека на дрвету (21 ком.), хранилишта за срне (24 ком.), хранилишта за дивље свиње (11 ком.), солишта (35 ком.), хранилишта за фазане и пољске јаребице (100 ком.), прихватилишта за фазане (1 ком.) и две ловачке куће (<https://upravazasume.gov.rs/wp-content/uploads/2019/06/GJ-Granicna-suma2019.pdf>).

Наведени подаци су били стање пре четири године у међувремену је стање промењено и донешен је План уређивања, развоја и одржавања ловишта (Годишњи план газдовања ловиштем «Јужна Морава» за ловну 2022/2023.годину, Ловачко удружење „Фазан“, 28.2.2023.) Овим документом су предвиђени краткорочни, средњорочни и дугорочни план развоја ловишта.

Табела 21. Краткорочни план радова на уређивању и одржавању ловишта

Изградња и одржавање ловних и ловно-техничких објеката у ловишту	Почетно стање 01.04.2022.	Планирано стање 31.03.2023.	Планирана израда
Стабилна чека осматрачница	44	46	2
Чеке на дрвету	57	59	2
Хранилишта за крупну дивљач	24	29	5
Солишта	89	98	9
Хранилишта за ситну дивљач	100	100	0
Појилишта (привремено)	37	39	2
Ловачке куће	2	2	0
Прихватилиште за фазане	1	0	1
Репро центар Гатер за дивље свиње	0	1	1
Објекат за привремено складиштење и одстрел дивљачи	1	0	1

Извор: Годишњи план газдовања ловиштем „Јужна Морава“ за ловну 2022/2023. годину

Табелом 21 дат је приказ података о стању ловних објеката и краткорочном плану за изградњу нових објеката у предвиђеном року до краја деветог месеца текуће године. Планира се одржавање постојећих објеката. Може се у односу на 2019. компарацијом установити да је у ловишту више стабилних чека осматрачница и чека на дрвету постављено, као и солишта и хранилишта за крупну и ситну дивљач. Предвиђена је и изградња нових објеката за узгој дивљих свиња и прихватилиште за фазане. Управник ловишта као стручно лице је задужен за одређивање локација, скице и упутства за изградњу нових ловних и ловно-техничких објеката. Одређена су и потребна средства за ову намену од 950.000,00 динара. У погледу средњорочног плана развоја ловишта у следећих до три године планира се изградња прихватилишта за фазанске пилиће, фазанерије и расхладне коморе капацитета до 20 јединки крупне дивљачи. Планирана су средства за ову намену од 4.655.000,00 динара. Дугорочни план развоја ловишта има за циљ да се развије ино-лов и да се привуку туристи-ловци из иностранства. У том циљу ће бити изграђене још 4 ловачке куће и један ловачки дом. У следећем петогодишњем периоду се планира на четири ловна ревира израда четири ловне куће савремено опремљене, такође и ловачки дом са собама за ловце странце. У ову сврху је планирано 12.580.000,00 динара.

1.3.6. Минерални ресурси и обновљиви извори енергије

Када су у питању минерални ресурси, на простору Града Врања налазе се лежишта метала (олово и цинк), неметала (каолизирани гранит, дијатомејска земља, вулкански туфови, уљани шкриљци, пегматити, бентонитска глина итд.), као и грађевинског материјала (цигларско-опекарска глина). Налазишта руде метала присутна су на планини Бесној Кобили, на локалитету „Грот“, као и у његовој околини у тзв. минерализованој зони (од Осогова у Македонији преко Бесне Кобиле до Чемереника). До сада су неметаличне сировине пронађене на следећим локалитетима: вулкански туфови (од села Топлаца, преко Каталенца, до подножја Кумаревске чуке у Врањској Бањи; од Мечковца до Осатице код Моштанице; од Бујковца до Корбрвца; Златокоп), каолизирани гранит (изнад села Горњи Вртогош), дијатомејска земља (од Бунушевца до Дорњег Вртогоша), уљани шкриљци (Гоч-Девотин; у Буштрањској зони од Миланова, преко Буштрања до Брњаре), пегматити (на јужним падинама планине Кукавице у рејону Мијовце, Лалинце и Тумба), и бентонитска глина (у Бујковцу код Врањске Бање; око Нерадовца и Рибинца). Цигларско-опекарска глина пронађена је на два локалитета, „Чолопек“ и „Грамађе“.

С аспекта пољопривредне производње значајно је налазиште зеолита, рудник Златокоп, које представља геолошки најистраженије лежиште седиментних зеолита у Србији. Рудно поље Златокоп има површину од 2,5 km², а самом лежишту припада око 60 ha. Зеолитски слој је масивне или ламинарне текстуре, изграђен од ултрафинозрног зеолита. Хемијски састав зеолита је врло сличан хемијском саставу других туфова и вулканита ове области. Зеолити се могу користити у пољопривреди с обзиром да служе за побољшавање механичких и физичких особина земљишта. Зеолит повећава способност земљишта да усваја и задржава воду, смањује његову киселост, повећава способност задржавања хранљивих материја, што све утиче на висину приноса гајених култура. С обзиром да минерални ресурси представљају необновљиве природне ресурсе експлоатацији минералних ресурса мора се приступити рационално уз поштовање принципа заштите животне средине.

У Републици Србији коришћење обновљивих извора енергије није на високом нивоу и износи свега 25%. Од обновљивих извора енергије највише се користи чврста биомаса

61%, затим хидропотенцијал 33%, енергија ветра 4%, док биогаз, енергија сунца и геотермална енергија учествују са 2% (Службени гласник РС, број 4/2022). Учешће енергије из обновљивих извора у укупној потрошњи енергије на територији града Врање износи 0,1%.

Потенцијали **енергије биомасе** на подручју Града Врања огледају се у дрвној биомаси, остацима из пољопривреде, животињском отпаду, и комуналном отпаду. Тренутно, на подручју Града од оваквих капацитета ради нова котларница на биомасу Ј.П. „Нови Дом“ Врање, која као енергент користи биомасу (дрвну сечку). На овај начин греје се Здравствени центар Врање и још неколико стамбених зграда у околини.

На подручју Града Врања односно Врањске бање присутни су **геотермални извори** са високом температуром воде од 88°C - 98°C, која природним путем свакодневно истиче на површину тла. Највећи део ових вода је неискоришћен и отиче у водотокове. Тренутно, мали део геотермалних вода користе мештани, самоиницијативно, за сопствене потребе, специјална болница за рехабилитацију у Врањској бањи, као и стакленик „СИМПО-цвеће“ за грејање стакленика. Ови геотермални извори се могу користити у енергетске сврхе (за топлификацију Града и пољопривредну производњу), као и у балнеолошке, рекреативне и туристичке сврхе.

На територији Града Врања значајан ОИЕ представља и **енергија сунца**. Сунчев потенцијал може се искористити њеним претварањем у топлотну, односно електричну енергију, инсталирањем соларних уређаја у домаћинствима, индустрији и пољопривреди. Искоришћавање сунчеве енергије може се вршити и путем фасадних фотонапонских система, који се могу уградити у фасадну структуру, од великих зграда до аутобуских стајалишта и сл. У пољопривреди, фотонапонске пумпе за воду могу се користити за наводњавање пољопривредних култура на отвореном или у заштићеном простору, за пуњење појила за животиње водом, за рад сушара и др. На подручју Града Врања постоји више локација погодних за изградњу соларних електрана (Бабина Пољана, Доње Жапско, Миланово, Вишевце, Ранутовац, Крива Феја, Моштаница, Доње Пунушевце, Тибужде, Топлац). Тренутно, на подручју Града Врања постоје три приватне мини соларне електране, инсталиране на крововима приватних стамбених објеката, које произведену електричну енергију предају електродистрибутивној мрежи¹⁰.

У погледу коришћења **енергије ветра**, на подручју Града Врања, интересантне локације погодне за изградњу ветрогенератора, су Кукавица и Бесна Кобила. Мале ветроелектране могу се градити и на пољопривредном земљишту. За сада, овакав начин производње енергије на подручју Града Врања не постоји.

Када је у питању **енергија малих хидроелектрана**, на подручју града Врања прва мала хидроелектрана „Првонек“ изграђена је на реци Бањштици. Према студијама у вези са потенцијалима водотокова за изградњу малих хидроелектрана урађеним пре неколико деценија, на подручју Града Врања постоји више локација које су погодне за изградњу малих хидроелектрана, и на неким од њих се исте већ граде, а налазе се на водотоцима Калабарина, Собоштица, Новоселска, Бањска, Корбевачка, Борова Лука, Ветерница, Тибушка, Доњоотуљска, Грапешница, Градска-Девотинска река, Булутарница, Селишки поток, Јелашница, итд. Изградња малих хидроелектрана мора бити у складу са са принципима заштите животне средине и својим радом не сме да угрожава остале кориснике простора.

¹⁰Прва три прозјумера у Вранју/РТВ Врање/14. 09. 2022
(<https://www.youtube.com/watch?v=2X2TVfMTtsc>)

1.3.7. Заштита животне средине, биодиверзитета и предела

Град Врање налази се на крајњем југоистоку Србије у брдско-планинском подручју унутар којег је смештена котлина Јужне Мораве и њених притока. Географски положај, односно котлина Јужне Мораве узроковали су специфичан микроклимат на нижој надморској висини, која се одликује сувим и веома топлим летима, која трају дуго, и благим и кратким зимама, са мало снежних падавина. За разлику од котлине, планински предели су са знатно оштријом климом и развијеним снежним покривачем.

Подручје Града Врања одликује се релативно очуваном животном средином, а присутни извори загађивања везани су углавном за градско подручје и то махом рад индустријских постројења, саобраћај, топлану, сметлишта, индивидуална ложишта и комуналне активности. Ван урбане зоне, извори загађивања су интензивна пољопривреда, локални саобраћај, фарме, дивље депоније и индивидуална ложишта.

Квалитет ваздуха. Загађивачи ваздуха у Граду Врању представљени су дивљим депонијама/сметлиштима, саобраћајем дуж главних путева, производним активностима индустрије, и индивидуалним ложиштима. Концентрације загађујућих материја у ваздуху се континуирано прате на аутоматским мерним станицама, које представљају део државне мреже станица за праћење квалитета ваздуха.¹¹ Према Закону о заштити ваздуха, односно Уредби о одређивању зона и агломерација (Службени гласник РС бр.58/11 и 98/12) Град Врање припада зони „Србија“, која обухвата територију Републике Србије осим територија аутономних покрајина, града Београда, града Ниша, града Ужица, града Смедерева, општине Косијерић и општине Бор. Према Годишњем извештају о стању квалитета ваздуха у Републици Србији 2020. године, ваздух на територији града Врања сврстан је у прву категорију квалитета (чист или незнатно загађен ваздух). Дакле, у 2020. години било је мало дана са прекорачењем граничних вредности загађујућих материја у ваздуху (чађ, сумпор-диоксид, угљен моноксид, азот диоксид и укупне таложне материје). Међутим, постоји растући тренд у погледу загађења сумпор-диоксиdom (период 2011-2020). У просеку, у току године на територији Града Врања има око 15 дана са лошим квалитетом ваздуха. У погледу алергеног полена, у Граду Врању постоји станица Агенције за заштиту животне средине за мерење концентрације полена у ваздуху. Полен је природни загађивач који може бити узрок озбиљних алергијских реакција код осетљивих особа. У овом смислу, најважнији је полен биљке амброзије, али се прати и полен других биљака (бреза, траве, јова, коприва итд.). Према подацима за мониторинг станицу у Врању, 2020. године било је дана са прекорачењем граничних вредности полена највише брезе, затим амброзије и трава.

Квалитет вода. На територији града Врања 73,6% укупног броја домаћинстава прикључено је на градску водоводну мрежу. ЈП „Водовод“ Врање, врши сакупљање, пречишћавање и дистрибуцију воде на територији Града, а вода из јавног градског водова је исправна, како са становишта физичко-хемијских, тако и са становишта микробиолошких параметара.

¹¹У оквиру државне мреже аутоматских станица за мониторинг загађености ваздуха на територији Града Врања активно раде две станице: Врање (Агенција за заштиту животне средине) и Врање_1 (Завод за Јавно Здравље). Државном мрежом мерних станица за контролу квалитета ваздуха мере се основне загађујуће материје (чађ, сумпор-диоксид, угљен моноксид, азот диоксид и укупне таложне материје). Квалитет ваздуха мери се на још неколико станица у локалној мрежи мерних станица и то: ОШ «Светозар Марковић» Врање, ОШ «Јован Јовановић Змај» Врање, ПУ «Невен» Врање, ОШ «Предраг Девеџић», Врањска Бања. Параметри који се испитују на станицама из локалне мреже мерних станица су SO₂, NO₂, чађ, укупне таложне материје, и алергени полен.

Од укупног броја домаћинстава на подручју града Врања, на канализациону мрежу прикључено је 63% домаћинстава (Општине у Србији, 2021, РЗС). Неки делови канализационе мреже су застарели, и често се загушују отпадом различитог порекла. Од укупног броја индустријских погона на подручју Града Врања, око половина испушта отпадне воде у површинске водотокове, а половина у канализациони систем. Ове отпадне воде оптерећене су видљивим отпадним материјама, фенолима, детерџентима, азотним једињењима, металима и органским материјама. Погон за пречишћавање канализационих отпадних вода је изграђен 2021. године у насељу Туковац, а прихвата и прерађује канализационе отпадне воде са територије Врања и околине, како из домаћинстава/газдинстава, тако и из индустријских постројења и јавних предузећа.

Највећи површински водоток који протиче кроз Град Врање је река Јужна Морава, која протиче средишњим делом Града, у дужини од 26 km, а са своје леве и десне стране прима велики број притока. Цело подручје Града испресецано је великим бројем мањих водотокова, који повремено имају бујични карактер. Постоји велики број извора на целој територији Града, при чему су од посебног значаја геотермални извори високе температуре на подручју Врањске бање. На територији Града Врања постоје и следећа језера: Александровачко језеро и акумулација „Првонек“ (снабдева Град водом).

Квалитет површинских вода на подручју Града Врања је незадовољавајући. На подручју кроз Град Врање квалитет реке Јужне Мораве, мери се на хидролошкој станици Ристовац (Агенција за заштиту животне средине РС). Мерења квалитета Јужне Мораве, на овом делу водотока, показала су да велики број параметара квалитета површинских вода има вредности које реку Јужну Мораву сврставају у трећу, односно четврту категорију квалитета¹². Дуж целог тока није примећена промена у боји, мирису нити видљиве отпадне материје. Параметри који нарушавају квалитет реке Јужне Мораве на овом потезу су повећан садржај једињења која у себи садрже азот и фосфор, суспендоване честице, арсен, манган и патогене бактерије (Табела бр. 1, у Прилогу). Као и Јужна Морава, тако и њене притоке и Александровачко језеро, такође су загађене. Узрок овакве ситуације су отпадне воде из индустрије, као и комуналне отпадне воде, које се директно без третмана испуштају у водотокове. Иако постоји лагани процес еутрофикације воде у акумулацији „Првонек“, вода је доброг квалитета, а подручје у којем се налази нема значајних загађивача животне средине. Водотокови у планинском подручју су очувани.

Квалитет земљишта. На подручју Града Врања најзаступљенији типови земљишта су алувијална земљишта у долини река, смонице и гањаче у брдским подручјима, и на највећим надморским висинама смеђа до рудна земљишта. Ово су земљишта киселе рН реакције, са ниским садржајем хумуса (1-2%) и приступачног фосфора. У циљу очувања и побољшања квалитета земљишта, неопходно је успоставити континуирани систем праћења плодности и других параметара квалитета пољопривредног земљишта.

¹²I класа – воде које се могу користити за снабдевање водом за пиће уз претходни третман филтрацијом идезинфекцијом, купање и рекреацију, наводњавање, индустријску употребу (процесне и расхладне воде).
II класа - воде које припадају овој класи обезбеђују на основуграничних вредности елемената квалитета услове за функционисање екосистема, живот и заштиту риба (ципринида) и могу се користити у исте сврхе и под истим условима као и површинске воде које припадају класи I.

III класа - воде које припадају овој класи обезбеђују на основу граничних вредности елемената квалитета услове за живот и заштиту ципринида и могу се користити за снабдевање водом за пиће уз претходни третман коагулацијом, флокулацијом, филтрацијом и дезинфекцијом, купање и рекреацију, наводњавање, индустријску употребу (процесне и расхладне воде).

IV класа – воде из ове класе могу се користити за снабдевање водом за пиће уз примену комбинације претходно наведених третмана и унапређених метода третмана, наводњавање, индустријску употребу (процесне и расхладне воде).

V класа - воде које припадају овој класи не могу се користити ни уједну сврху.

Најквалитетнија земљишта за пољопривредну производњу (I до IV класе) присутна су у долини водотокова, на н.в. до 350 m, где није присутно плављење. Због велике искрчености вегетације у подножју реке Јужне Мораве и њених притока, изражена је флувијала ерозија, па су стога честе појаве поплавних вода, посебно у пролеће и јесен. На вишим н.в., преко 500 m односно посебно преко 1.000 m, локално се стварају клизишта и еродирани терени. Са повећањем н.в. квалитет пољопривредног земљишта опада, услед израженије ерозије и појаве клизишта. Главни извори загађивања земљишта на овом подручју укључују отпадне воде из домаћинства и индустрије, дивље депоније, и саобраћај дуж фреквентних саобраћајница.

Према подацима Пописа пољопривреде 2012, РЗС, на подручју Града Врања, највећи део обрадивих површина је под традиционалном обрадом, док се мали део, односно свега око 110,96 ha обрађује тзв. заштитном обрадом. Конзервацијска обрада земљишта је од великог значаја за чување плодности земљишта, јер спречава збијање земљишта и кварење његове структуре. Активности спроведене на територији Града Врања у погледу конзервације земљишта укључују конзервацију озимим усевама (3.097 ha), биљним остацима (544 ha) и заштитним усевама (103 ha). У погледу употребе ђубрива на територији Града Врања, већина пољопривредних газдинстава употребљава неки вид ђубрења за одржавање плодности земљишта. Према Попису пољопривреде 2012, највише се употребљавају минерална ђубрива, на површини од 6.992 ha (41,4%), а много мање чврст стајњак, на 2.488 ha (14,7%), и течни стајњак на 17 ha (0,1%). Треба нагласити важност веће употребе органских ђубрива, што је повезано са развојем сточарства, с обзиром да органска ђубрива од незаменљивог значаја у одржавању високе плодности земљишта. Хумус је од изузетног значаја за пољопривредну производњу, јер доприноси стварању повољне структуре, везивању воде и хранљивих материја неопходних биљкама за раст и развиће. Од укупне површине коришћеног пољопривредног земљишта, 5.670 ha (33,6%) третира се средствима за заштиту биља, односно од укупног броја газдинстава 74,6% њих користи хемијска средства у биљној пољопривредној производњи. Правилна употреба минералних ђубрива и хемијских средства за заштиту биља мора се стриктно поштовати с обзиром да исти могу узроковати повећање концентрације тешких метала у пољопривредном земљишту, што се одражава негативно на квалитет пољопривредних производа.

Заштићена подручја и биодоверзитет. На подручју Града Врања нема законом заштићених природних добара, али су на овом подручју једним делом, или у целини присутна, односно у вези, следећа подручја: а) еколошки значајно подручје за очување дневних лептирова „Кукавица“ (PBA-Prime Butterfly Areas), б) еколошки значајно подручје за очување биљних врста „Александровачка слатина“ (IPA - Important Plant Area), в) ПИО „Власина“ (EMERALD, IPA, IBA, PBA, Рамсарско подручје), и г) Коридор од међународног значаја Јужна Морава. У поступку законске заштите је подручје „Александровачка слатина“, подручје од локалног значаја са предложеним режимом заштите II степена. „Александровачка слатина“ је подручје које се простира на скоро 5 ha на подручју катастарских општина Александровац, Доња Отуља и Доње Требешиње. Ово подручје, делом у приватном а делом у државном власништву, нема претходну законску заштиту, те се његовим проглашењем и законски осигурава његова заштита.

Подручје Града Врања одликује се изразитом шумовитошћу и великим бројем шумских и лековитих самониклих биљака и гљива. Од аутохтоних сорти које се гаје на територији града Врања најраспрострањеније су воћне сорте шљиве, Пожегача и Црвена ранка, затим старе сорте јабуке итд. Расе које се гаје на подручју Града Врања, укључују расе оваца (каракачанска овца, витороба жуја), расе коза (балканска дугодлака коза), расе крава (буша), расе коња (брдски коњ, балкански магарац), расе кокошака (косовски

певач) итд. У циљу очувања аутохтоних сорти и раса, неопходно је радити на подизању свести локалног становништва о важности њиховог очувања, кроз стално популаризовање њиховог гајења. Већина аутохтоних раса стоке и сорти у Србији је у статусу угрожених и морају се предузети активности за њихово очување с обзиром да постоје велике предности у гајењу оваквих раса (већа отпорност на болести, боља адаптираност на постојеће климатске услове и сл.).

Према постојећим документима у области екологије и заштите животне средине, подручје Града Врања може се означити као подручје квалитетне животне средине. Ипак, постоје проблеми у погледу управљања комуналним отпадом, тако да ово питање треба да буде један од еколошких приоритета у наредном периоду. Такође, један од приоритетних задатака у наредном периоду требало би бити и успостављање система праћења квалитета пољопривредног земљишта.

1.4. ТРЖИШНИ СУБЈЕКТИ У ПОЉОПРИВРЕДНОЈ ПРОИЗВОДЊИ И ПРЕРАДИ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА

1.4.1. Породична пољопривредна газдинства

На подручју града Врања (подаци Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018) регистровано је 6.665 пољопривредних газдинстава (ПГ), од чега је 6.651 породично пољопривредно газдинство (ППГ) или 99,8%.

По најновијим подацима Управе за аграрна плаћања (од 28.01.2023.) на подручју града Врања (Врање и Врањска Бања) у Регистру пољопривредних газдинстава уписано је укупно 4.296 пољопривредних газдинстава (4.121 у активном статусу), од којих је 4.271 ППГ.

Од овог броја, на подручју Врања регистровано је 3.674 ППГ, 18 предузећа, 4 предузетника и 1 пољопривредно газдинство са статусом правног лица. Током 2023. године регистровано је нових 13 пољопривредних газдинстава, док су остала газдинства регистрована пре 2023. године. Највећи број регистрованих ППГ налази се у местима Врање (1.624 ППГ), Вртогаш (166 ППГ), Дубница (107 ППГ), Ћуковац (98 ППГ) и Доње Требешине (98 ППГ).

На подручју Врањске Бање у Регистар је уписано 597 ППГ, 1 предузеће и 1 земљорадничка задруга. У овој Општини (Врањској Бањи) није било регистрованих нових ПГ током 2023. године (УАП, 2023).

Коришћено пољопривредно земљиште (КПЗ) на ППГ. По методолошком упутству Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018, КПЗ чине: пољопривредно земљиште на окућници, оранице и баште (укључујући угаре), вишегодишњи засади, ливаде и пашњаци. У власништву ППГ на подручју града Врања се налази 17.800 ха, односно 92,3% укупне површине КПЗ на подручју Града, што је знатно више у односу на ниво Србије (где је учешће 83,9%). На подручју Града је изражен проблем уситњености поседа, с обзиром да је просечно КПЗ по ППГ 2,7 ха што је доста мања површина у односу на ниво Републике (Табела 22).

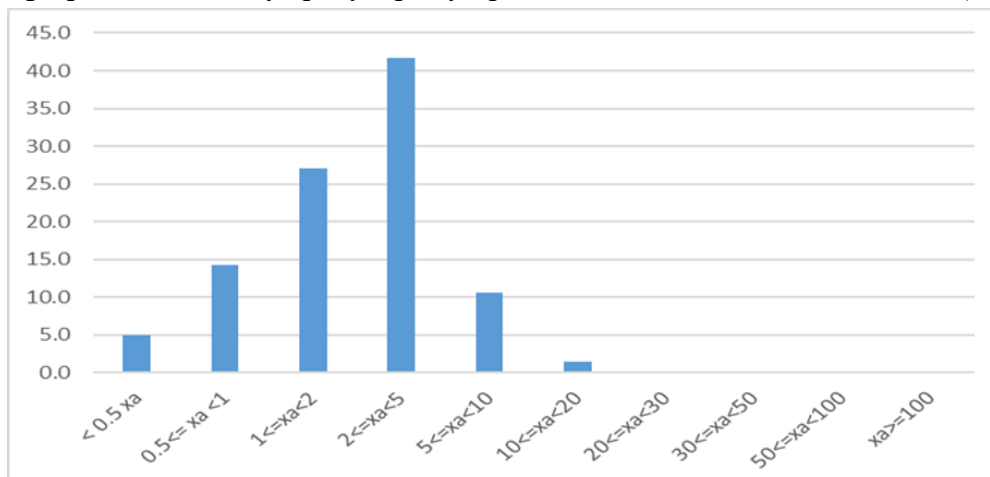
Табела 22. Просечно КПЗ по ППГ у Србији и Врању, 2018. година

Опис	КПЗ, ха	Број ППГ	Просечно КПЗ по ППГ, ха
Република Србија (без КиМ)	2.916.125	562.895	5,2
Град Врање	17.800	6.651	2,7
Врање	14.841	5.397	2,7
Врањска Бања	2.959	1.254	2,4

Извор: РЗС, електронска база података Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018.

На подручју града Врања, по подацима Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018, највећи број ППГ користи пољопривредно земљиште величине од 2 до 5 ха, односно 41,7% од укупног броја ППГ, док не постоје газдинства која користе пољопривредно земљиште веће од 30 ха (Графикон 5).

Графикон 5. ППГ у граду Врању према величини КПЗ, 2018. година (%)

Извор: РЗС, електронска база података Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018.

У односу на ниво Републике, где 71,8% газдинстава има посед до 5 ха, на подручју града Врања је овај показатељ неповољнији, тако да 87,9% ППГ има посед до 5 ха.

*ППГ према економској величини*¹³. По подацима Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018, на територији Града највеће учешће ППГ припада групи ППГ који су у категорији остварене стандардне вредности производње 2.000-4.000 евра, односно 34,5% укупног броја ППГ. На нивоу Републике је највећи проценат газдинстава у категорији остварене стандардне вредности производње 0-2.000 евра, односно 27,6% ППГ, што указује на повољније стање на нивоу Града у односу на Републику.

Радна снага на газдинству. Укупно ангажована радна снага на нивоу града Врања у сектору ПГ је 15.944 лица¹⁴ (Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018), од чега је на подручју Врања 12.235 лица и на подручју Врањске Бање 3.790 лица.

Полна структура на газдинствима. Највећи број носилаца газдинстава на подручју Града су мушкарци, них 5.668, односно 85,0% укупног броја носилаца газдинстава. У полној структура чланова газдинстава, већи је проценат жена, 60,3%, односно 5.529 лица, од укупно 9.165 лица. Код правних лица и предузетника, по подацима Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018, било је 150 запослених од којих је нешто више било запослених мушког пола (55,3%).

Старосна структура на газдинствима. На подручју Града, у структури менаџера (управника) ПГ, највеће је учешће управника старосне доби 65 и више године (37,2%) и 55-64 године (32,5%), док је изразито ниско учешће управника старости до 25 година (0,1%). Оваква старосна структура управника ПГ приближна је нивоу Републике где је најзначајније учешће управника ПГ старости 65 и више година (39,1%).

Образовна структура на газдинствима. Ако се анализира образовна структура управника ПГ на подручју Града највећи проценат управника има само практично искуство 98,0%, вишу обуку има 1,2% управника, а основну школу је завршило 0,8% управника ПГ. У односу на ниво Републике (где практично искуство има 95,3%, основну

¹³Економска величина газдинства је новчана бруто вредност свих пољопривредних производа који се производе на газдинству по цени произвођача, изражена у еврима.

¹⁴Како РЗС не располаже с подацима за све показатеље за ППГ, а да на нивоу града Врања ППГ чине 99,8% укупног броја ПГ, код неких показатеља су приказани подаци за укупан број ПГ.

школу 3,4%, док вишу обуку има 1,3% управника) образовна структура на нивоу Града је неповољнија па је потребно утицати на повећање нивоа образовања.

1.4.2. Предузећа и предузетници у сектору пољопривреде

Према подацима Агенције за привредне регистре, град Врање (стање новембар 2022.) има 14 привредних друштава у активном статусу регистрованих у области пољопривредне производње (према класификацији делатности, сектор А, област 01).

Већина фирми је регистрована у области биљне производње. Што се тиче броја предузетника (активан статус), њих је у области пољопривредне производње крајем 2022. године било регистровано укупно 10, што је за два предузетника мање у односу на две године раније (стање 31.12.2020).

1.4.3. Земљорадничке задруге

Према подацима Агенције за привредне регистре, крајем 2022. године на територији града Врање регистроване су четири земљорадничке задруге у активном статусу (Табела 23).

Табела 23. Земљорадничке задруге у активном статусу на територији града Врања

Назив земљорадничке задруге	Седиште	Година оснивања	Претежна делатност
ОЗЗ Кооператива-Пољаница Врање	Врање	2006	Мешовита пољопривредна производња
Воћарска задруга Плантаже боровнице Ратаје	Ратаје	2018	Гајење осталог дрвеног, жбунастог и језграстог воћа
ЗЗ Ђисон Врање	Врање	2020	Мешовита пољопривредна производња
ЗЗ Лани Вртогош	Врање	2022	Гајење осталих једногодишњих и двогодишњих биљака

Извор: Агенција за привредне регистре.

Чак три задруге су новијег датума оснивања (Воћарска задруга Плантаже боровнице Ратаје; ЗЗ Ђисон Врање и ЗЗ Лани Вртогош).

У односу на крај 2020. године, када је било 8 земљорадничких задруга у активном статусу, евидентно је да се број задруга смањује.

Према информацијама добијеним од члана Градског већа за ресор - пољопривреда, агроэкономија, развој села, екологија и заштита животне средине, на територији града Врање сектор задругарства није довољно развијен. Велики проблем задруга је недостатак континуираног развојног процеса, мали број задругара и коопераната, затим недостатак професионалног управљања и прерадних и складишних капацитета. Додатно, недовољна је заинтересованост пољопривредника за задружним удруживањем.

Из градског буџета за 2022. годину, задруге су имале право да користе подстицаје у оквиру мере 101 Инвестиције у физичку имовину пољопривредних газдинстава и мере 201.3 Органска производња (Програм подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја за град Врање за 2022 годину).

У наредном периоду потребно је ефикасније радити на промоцији задружног организовања, уз подршку града Врање, ПССС Врање, локалних медија, невладиних организација и других релевантних учесника у руралном развоју.

1.4.4. Прерада пољопривредних производа у сектору предузетника и правних лица

Град Врање познат је по фабрици „Симка“ у области кондиторске индустрије, као и по компанији „Навип“, а.д. винарство Врање. Фабрика „Симка“ купљена је од стране компаније „Candy Rush“ из Београда и више не послује на територији Града 1, док је након реструктурирања компаније „Навип“, а.д., она наставила да послује као „Навип винарство“, д.о.о., Врање.

Према подацима Агенције за привредне регистре, на територији града Врање крајем 2022. године регистровано је укупно 34 привредна друштва и чак 114 предузетника у области прераде пољопривредних производа.

У сектору прераде воћа и грожђа, успешно послује винарија „Алексић“ (<https://aleksicvinarija.rs/>), у оквиру које постоји и дестилерија. Поред тога, регистроване су још три дестилерије, од којих једна успешно развија бренд „Златна лула“ за ракију од шљива, која је званично и најбоља шљивовица Јужне Србије (<http://www.zlatnalula.com/index.html>).

У области кондиторске индустрије издваја се компанија „Плави камен“, д.о.о., Врање, која успешно развија бренд „Amoretti“ (<http://www.amoretti.rs/onama/26/Podaci-o-firmi/>).

Послује и неколико произвођача у млинској индустрији, а регистрована је само једна месара (СЗТР „Мишић“), која се бави производњом и прерадом меса.

Неколико произвођача бави се откупом и конзервирањем воћа и поврћа. У овој производњи издваја се млада компанија „Valdoro“, специјализована за топлу прераду воћа и поврћа, која предано ради на промоцији сопственог бренда домаћег ајвара по традиционалној рецептури „Жути лист“ (<https://atelje-ukusa.rs/brand/zuti-list>; <https://belgradefoodshow.rs/izlagaci/pr-valdoro/>).

Фабрика за прераду млека, која не ради већ неколико година, за последицу има низ проблема у дистрибуцији (откупу) свежег млека, са којима се свакодневно суочавају пољопривредници, те је ово један од великих проблема пољопривреде Врања, који тражи системско и брзо реаговање.

1.5. ПРОИЗВОДЊА И ТРЖИШТЕ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА

1.5.1. Ратарска производња

Према подацима Пописа пољопривреде (2012) и Анкете о структури пољопривредних газдинстава, у табели 24 дат је преглед структуре ПП према величини и категорији земљишта који је значајан за ратарску производњу.

Табела 24. Газдинства према типу коришћеног пољопривредног земљишта

Опис	Година	ПП**	КПЗ*	Окућница		Оранице и баште		Ливаде и пашњаци	
				ПП	ha	ПП	ha	ПП	ha
Р.Србија	2012.	631.445	3.437.423	331.145	23.727	519.446	2.513.154	266.813	713.242
	2018.	564.541	3.475.894	356.360	22.126	491.125	2.571.580	246.774	676.724
Регион Јужне и Источне Србије	2012.	185.992	677.928	90.390	5.398	169.029	421.631	88.299	199.593
	2018.	242.636	1.035.998	97.383	5.525	150.333	460.046	73.708	195.838
Пчињска област	2012.	24.903	59.796	13.926	722	22.877	26.385	14.626	28.380
	2018.	22.291	84.114	15.673	902	20.488	31.333	14.528	29.428
Град Врање	2012.	6.854	16.859	2.953	189	6.134	8.592	4.008	6.650
	2018.	6.605	19.285	4.088	258	6.169	10.188	3.484	6.691

*КПЗ- коришћено пољопривредно земљиште, **ПП – пољопривредно газдинство.

Извор: РЗС (2018). Анкета о структури пољопривредних газдинстава; Попис пољопривреде 2012.

На основу података из Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018. година, на територији Града Врања забележено је 6.605 пољопривредних газдинстава, на којима се обрађује 29.963 ha земљишта. Удео КПЗ Града Врања у Пчињској области износи 34,4%, на нивоу Региона Јужне и Источне Србије је значајно мањи и износи 2,8%. У односу на КПЗ Републике Србије, тај удео је још мањи и износи 0,83%.

На територији Града Врања најзаступљеније категорије земљишта су оранице и баште (10.188 ha), ливаде и пашњаци (6.691 ha) и окућнице (258 ha). На основу Анкете о структури пољопривредних газдинстава из 2018. године, забележено је присуство површина под сталним засадама: воћњаци (1.747 ha) и виногради (401 ha). Тако је удео у укупно коришћеном пољопривредном земљишту свих категорија земљишта распоређен на: 52,8% оранице и баште; 34,7% ливаде и пашњаци; 9% воћњаци; 2,2% виногради и 1,3% окућнице.

У поређењу са подацима из 2012. године; број пољопривредних газдинстава у 2018. години се смањио за 3,63%; док се коришћено пољопривредно земљиште повећало за 14,39%. Површине под ораницама и баштама повећала се за 18,6%; површине под ливадама и пашњацима повећала се за 0,62%; док су површине под окућницама повећале за 36,5%.

Укупне површине под ораницама и баштама у Граду Врању (у 2018. години), бележе повећање 18,6%, у односу на 2012. годину. Жита се гаје на 7.206 ha обрадивих површина, што је 31,5% више у односу на 2012. годину. Производња махунарки у 2018. години бележи пораст са 74 ha (2012. година) на 356 ha – повећање од 380%. Површина под кромпиром бележи повећање у односу на површине забележене у 2012. години за 64,4% (526 ha у 2018. години). У 2018. години шећерна репа је засејана на 2 ha површине, што је повећање у односу на 2012. годину, када није било површина под овом културом. Површине под индустријским биљем нису бележиле промену у 2018. години у односу на 2012. годину и износе 21 ha. Површине под крмним биљем једине бележе пад у односу на 2012. годину; те је забележено смањење од 32% (1.444 ha).

Укупне површине под житима на територији града Врања у 2018. години бележе пораст од 31,5% у односу на 2012. годину и износе 7.206 ха. У сетвеној структури најзаступљенија је пшеница и крупник – 3.332 ха и чини 46,24% засејаних површина под житима. На другом месту налазе се површине на којима се гаји кукуруз за зрно – 3.140 ха и чине 43,6% засејаних површина. Површине под јечмом у 2018. години бележе пораст од 20,7% у односу на 2012. годину и износе 519 ха. Површине под овсем бележе пад од 27,5% у односу на 2012. годину и износе 116 ха. Раж се сејао на површини од 64 ха у 2018. години; што је за 30,6% више од забележених површина у 2012. години. У сетвеној структури у 2018. години, забележене су површине под дурум пшеницом (3 ха) и тритикалеом (30 ха); којих у сетвеној структури забележеног Пописом пољопривреде нису постојале. Остала жита за зрно у 2018. години су сејана на површини од 1 ха.

Према подацима Управе за аграрна плаћања на дан 28.01.2023. године на територији града Врања, у сетвеној структури житарица (конвенционална производња), забележено је 2.924 ПГ са 2.280,6738 ха меркантилне пшенице. Меркантилни кукуруз је засејан на 1.760,9936 ха (2.670 ПГ). Меркантилни пиварски јечам засејан је на 3,647 ха (20 ПГ), меркантилни сточни јечам на 400,5729 ха (1.141 ПГ), меркантилни овас на 207,7762 ха (548 ПГ), меркантилна ража на 65,1502 ха (168 ПГ). Забележене су површине на којима су засејане меркантилне тритикале – 20,1924 ха (53 ПГ) и меркантилна хељда (7,4669 ха, 11 ПГ). Површине под семенсим усевом житарица обухвата 61,2371 ха (5 ПГ), док се остале житарице (наполица, спелта, пиринач, итд.) налазе на 0,1996 ха (3 ПГ).

На територији града Врања површине под махунаркама (2018. година) бележе повећање у односу на 2012. годину. У 2018. години забележена је производња на 356 ха, што је за 381% више у односу на 2012. годину.

Површине под индустријским биљем нису бележиле промене у 2018. години у односу на податке из Пописа пољопривреде 2012. године и износе 21 ха. У структури индустријског биља на територији града Врања, највеће површине у 2018. години засејане су сојом (20 ха) и уљаном репицом (1 ха). Остале категорије индустријског биља у 2018. години нису забележене, а постојале су у Попису 2012. године (дуван, сунцокрет, лековито и ароматично биље).

Према подацима Управе за аграрна плаћања на дан 28.01.2023. године на територији града Врања, у сетвеној структури индустријског биља (конвенционална производња), забележене су површине под меркантилном шећерном репом на 0,3065 ха (4 ПГ); меркантилна соја (1,2519 ха, 4 ПГ). Забележене су површине под сирком метлашем на 1,1632 ха (3 ПГ), меркантилни сунцокрет на 0,1091 ха (1 ПГ) и дуван берлеј на 0,2461 ха (1 ПГ). Забележене су и површине под меркантилном уљаном репицом у величини 0,1060 ха (1 ПГ) и меркантилном уљаном тиквом – 0,1900 ха (1 ПГ).

Укупна производња крмног биља у 2018. години забележила је пад од 32% у односу на површину забележену у 2012. години. Подаци о сетвеној структури крмног биља није забележена у Анкети о структури пољопривредних газдинстава из 2018. године.

Према подацима Управе за аграрна плаћања на дан 28.01.2023. године на територији града Врања, у сетвеној структури крмног биља (конвенционална производња), забележене су највеће површине под заснованим ливадама (сејаницама) – 1.103,8621 ха (1.265 ПГ), детелина на 920,3506 ха (1.573 ПГ) и луцерка на 885,1341 ха (1.510 ПГ). Присутне су површине под природним ливадама – 546,5878 ха (523 ПГ), пашњацима – 182,099 ха (425 ПГ) и грахорицом – 103,3452 ха (219 ПГ). Мање површине заузима силажни кукуруз са 12,0981 ха (34 ПГ); сточни грашак са 10,5768 ха (29 ПГ) и семенски

усев крмног биља са 2,7831 ha (11 ПГ). Остало крмно биље (жути звездан, еспарзета, сточна репа, крмни боб, итд) заузима 17,7103 ha (49 ПГ).

1.5.2. Производња поврћа и печурака

У производњи *поврћа* на подручју града Врања највише је заступљена производња паприке, купуса и парадајза.

Производња поврћа на подручју града Врања одвија се на укупно 610 ha. Од укупног броја газдинстава на подручју Града, 39,0 %, односно 2.601 газдинство бави се повртарском производњом.

Посматрано са становишта економске величине газдинства на којима се одвија производња поврћа најзаступљенија су газдинства која се сврставају у категорију вредности од 2 до 4 хиљада евра. На територији града Врања забележено је 836 газдинстава која припадају овој категорији економске величине, што чини 32,4% укупног броја газдинстава које се баве производњом поврћа.

Према заступљености, следе газдинства која се сврставају у категорију вредности од 4 до 8 хиљада евра, односно категорију од 8 до 15 хиљада евра, а која броје 815, односно 548 газдинстава и имају учешће од 31,3, односно 21,1% у укупном броју газдинстава које се баве повртарском производњом на територији Града.

У категорији вредности до 2 хиљада евра забележено је 277 газдинстава, док 112 пољопривредних газдинстава карактерише економска величина од 15 до 25 хиљада евра. Њихово учешће у укупном броју газдинстава у систему повртарске производње града Врања износи 10,6, односно 4,3%. Остале категорије економске величине газдинства заступљене су у малом броју.

Посматрано са становишта структуре према типу производње, доминантно је заступљена производња на отвореном пољу која је намењена за потрошњу у свежем стању, а која се одвија на 427 ha, односно 70,0% укупних површина под поврћем на територији Града. Целокупна производња поврћа која је намењена потрошњи у свежем стању одвија се на више од 2 хиљаде пољопривредних газдинстава. Следи производња поврћа у стакленицима и пластеницима која се одвија на 172 ha, а у овом типу производње учествује више од 900 газдинстава. Производња поврћа на отвореном пољу која је намењена за индустријску прераду одвија се на свега 11 ha. На територији града Врања у овом типу производње поврћа укључено је 14 газдинстава (Графикон 6).

Графикон 6. Структура површина под поврћем на територији града Врања према типу производње

Извор: Републички завод за статистику, Београд.

Према најновијим подацима Управе за аграрна плаћања - Подаци о пољопривредним газдинствима на територији града Врања (28.01.2023.), од повртарских врста које се гаје на територији града Врања највеће површине заузима паприка, чија се производња одвија на 64 ha. Према величини површина следе пасуљ и конзумни црни лук који се производе на 46, односно 30 ha. Купус и парадајз се гаје на 15 и 14 ha, производња лубенице и белог лука одвија се на по 5 ha, а грашак и мрква производе се на 4 ha, односно 3,2 ha. Производња коренастог поврћа (цвекла, ротква, ротквице) врши се на 3,6 ha, док се остале повртарске врсте које се гаје на територији Града гаје на површинама које се појединачно крећу у интервалу од 0,1 до 2,3 ha (тиквице, целер, салата, плави патлиџан, спанаћ, першун, краставци, корнишони, кукуруз шећерац, боранија, диње, тикве). Производња поврћа у заштићеном простору одвија се на 24 ha.

Повртарска производња у граду Врању треба да се развија због повољних агроеколошких услова који карактеришу ово подручје, али и због непосредне близине међународног тржишта.

Производња поврћа мора да буде високо интензивна да би ценовно била конкурентна поврћу које се увози из земаља са изузетно повољном климом за повртарску производњу (Македонија, Турска, Албанија)

Значајно за развој повртарске производње на територији града Врања је и повећање производње у пластеницима и стакленицима, што би омогућило континуирано снабдевање циљних тржишта различитим врстама поврћа.

На територији локалне самоуправе Врање послује више од десет регистрованих произвођача *печурака* и једно привредно друштво (д.о.о.) које се бави производњом и откупом печурака, пре свега шампињона, на територији града Врања, али и на територији целог пчињског округа. У производњи печурака учествују следећи произвођачи: П.Г. "Зоран Петрићевић", П.Г. "Драгослав Томић", П.Г. "Јелена Томић", П.Г. "Далибор Димитријевић", П.Г. "Александар Стошић", П.Г. "Саша Стојковић", П.Г. "Александар Зафировић", П.Г. "Даниел Величковић", П.Г. "Гордана Ристић", П.Г. "Сања Митровић", П.Г. "Горан Здравковић". Важно је напоменути да је ово највећа удружена групација произвођача шампињона у Србији на територији једне Локалне самоуправе.

Према подацима Управе за аграрна плаћања - Подаци о пољопривредним газдинствима на територији града Врања (28.01.2023), производња гајених печурака на територији Града одвија се на површини од 1,2 ha.

Укупна производња печурака (шампињона) на територији града Врања креће се од 50 до 70 тона годишње. Укупну производњу печурака на територији града организовано откупљује фирма "ФУНГИ ФООД 2019" д.о.о., Врање, која уједно својим кооперантима обезбеђује комплетан материјал за производњу и узгој шампињона у затвореном простору, као и складиштење у модерно опремљеним хладњачама. Укупна производња шампињона пласира се на тржишту Србије, као и на тржишту Северне Македоније. На основу анализе постојећих тржишних потреба, као и могућности ширења пласмана овог производа на нова тржишта, пре свега Босну и Херцеговину и Црну Гору, наведена производња, од 50 до 70 t, шампињона на територији Града могла би се увећати на минимум 150 t.

1.5.3. Воћарско-виноградарска производња

У *воћарској* производњи на територији града Врања доминантно је заступљена производња шљиве, а следе површине под јабуком, малином, крушком, орахом и дуњом. Производња се претежно одвија на екстензивним воћњацима.

Од укупног броја пољопривредних газдинстава на подручју града Врања 72,9%, односно 4.858 газдинстава бави се производњом воћа, док се производња грожђа одвија на 1.483 газдинства.

Посматрано са становишта економске величине газдинства на којима се одвија производња воћа, најзаступљенија су газдинства која се сврставају у категорију вредности од 2 до 4 хиљада евра. На територији Града забележено је 1.720 газдинстава која припадају овој категорији економске величине, што чини 35,4% укупног броја газдинстава која се баве производњом воћа. Следе газдинства која се сврставају у категорију вредности од 4 до 8 хиљада евра, односно категорију од 8 до 15 хиљада евра, а која броје 1.429, односно 826 газдинстава и имају учешће од 29,4, односно 17,0%. Затим, следе газдинства економске величине до 2 хиљаде евра и газдинства вредности од 15 до 25 хиљада евра, која броје 697, односно 154 газдинства, и имају учешће од 14,3, односно 3,2% у укупном броју газдинстава у систему воћарске производње града Врања. Остале категорије економске величине газдинства заступљене су у значајно мањем броју.

Значајно је навести да је у производњи воћа забележено једно газдинство које према економској величини припада категорији вредности од 100 до 250 хиљада евра (претежно производња малине), док газдинства веће економске величине на територији града Врања нису евидентирана.

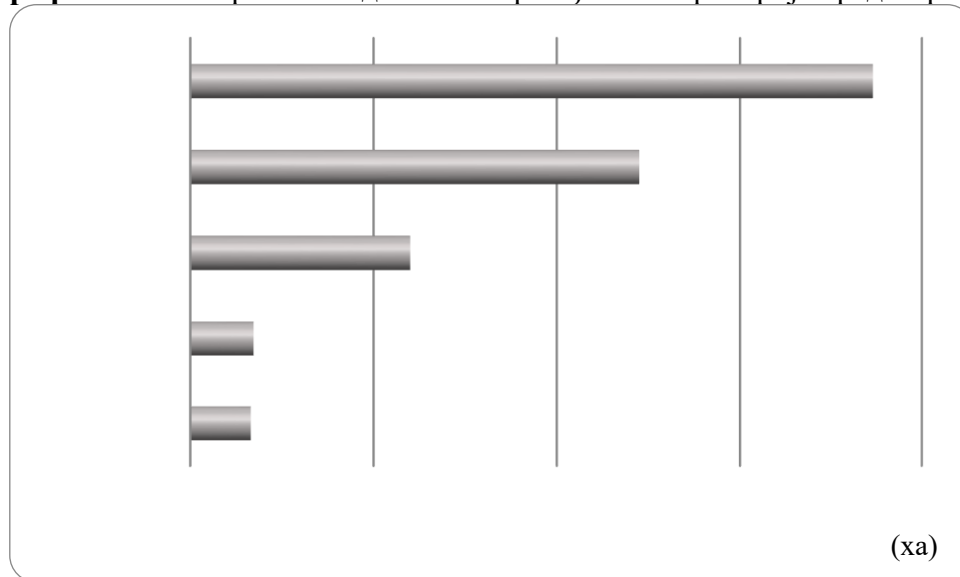
Најзаступљенија категорија економске величине газдинстава која производе грожђе су газдинства која се сврставају у категорију вредности од 2 до 4 хиљада евра (504 газдинства), на којима се производња одвија на укупно 99 ha. Следе газдинства у категорији вредности од 4 до 8 хиљада евра (463 газдинства), а виноградарска производња на овим газдинствима одвија се на укупно 110 ha. Наведене категорије економске величине газдинстава, са учешћем од 34,0, односно 31,2%, имају доминантну улогу у производњи грожђа на територији града Врања.

Следе газдинства која се сврставају у категорију вредности од 8 до 15 хиљада евра, односно категорију до 2 хиљаде евра, а која броје 303, односно 152 газдинства и имају учешће од 20,4, односно 10,2% у укупном броју газдинстава које се на територији Града баве виноградарством.

У категорији вредности од 15 до 25 хиљада евра забележено је 50 газдинстава, док 10 пољопривредних газдинстава карактерише економска величина од 25 до 50 хиљада евра. Њихово учешће у укупном броју газдинстава које се баве производњом грожђа износи 3,4, односно 0,7%. Остале категорије економске величине газдинства нису евидентирани.

Од укупне површине коришћеног пољопривредног земљишта на територији града Врања производња воћа одвија се на 1.747 ha. Доминантно учешће у производњи има шљива чија се производња одвија на 746 ha, што чини 42,7% укупних површина под воћем на подручју Града. Следе јабука и малина чија се производња одвија на 490, односно 240 ha, што чини 28,0%, односно 13,7% укупних површина под воћем. Производња крушке одвија се на 69 ha, што чини 3,9% површина, док се орах и дуња гаје на 66, односно 60 ha, што представља 3,8, односно 3,4% укупних површина на којима се одвија воћарска производња на територији града Врања (Графикон 7).

Графикон 7. Површине под воћем и грожђем на територији града Врања

Извор: Републички завод за статистику, Београд.

Остале воћне врсте које су заступљене у воћарској производњи (вишња, лешник, боровница, купина, кајсија, бресква) имају појединачно учешће у површинама које се креће од 0,1 до 1,3%.

Производња *грожђа* на територији града Врања одвија се на 401 ха. У производној структури нешто веће учешће имају стоне сорте грожђа за конзумирање у свеже, односно прерађеном стању. Производња ових сорти грожђа одвија се на 169 ха, односно 42,1% површина вод виноградилима. Следе сорте за производњу црвеног и розе вина и сорте за производњу белог вина које се гаје на 157, односно 44 ха, а у укупним површинама учествују са 39,2%, односно 11,0%. Значајно је поменути да се сорте грожђа за производњу вина са географским пореклом узгајају на 30 хектара, што чини 7,5% укупних површина под грожђем на територији града Врања.

Према подацима Управе за аграрна плаћања - Подаци о пољопривредним газдинствима на територији града Врања (28.01.2023), од воћарских врста које се гаје на територији града Врања највеће површине заузима шљива која се производи на 599 ха. Према величини површина следе малина и јабука које се производе на 271, односно 204 ха. Дуња и орах гаје се на 43, односно 33 ха, производња крушке и лешника одвија се на по 31 ха, а јагода и купина производе се на 22 ха, односно 15 ха. Производња кајсије и трешње врши се на 6,9, односно 5,7 ха. Остале врсте воћа на територији града Врања гаје се на површинама које се појединачно крећу у интервалу од 0,5 до 2,3 ха (мушмуле, рибизла огрозд, аронија, бадем, кикирики, пистаћи, шипурак, дрен, глог, дуд, брескве и нектарине). Производња грожђа на територији града Врања одвија се на 225 ха. Грожђе винских сорти гаји се на 168 ха, док се производња стоног грожђа врши на 57 ха.

На основу структуре воћарске производње, може се закључити да су заступљене воћне врсте одговарајуће у односу на климатске услове који карактеришу територију града Врања. Постоје повољни услови за развој воћарства и виноградарства и у наредном периоду овај вид пољопривредне производње требало би подстицати.

1.5.4. Производња ароматичног, лековитог и зачинског биља

Лековите биљке рудералне флоре Врања, односно коровске или самоникле су по неком истраживањима сврстане у 53 врсте или подврсте и варијетете. Ова указује на богатство биодиверзитета овог подручја (Јовановић М., 2003).

У погледу узгоја лековитог биља на територији Града Врања четири пољопривредна газдинства се баве органском производњом лековитог биља (Службени гласник Града Врања» Број -7- стр 549, април 2017). На основу података у Регистру пољопривредних газдинстава који се односе на Град Врање (Управа за аграрна плаћања Број:/-00-35/2022-06 од 28.01. 2023. године, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, Републике Србије) табеларно су приказани произвођачи лековитог биља и површине на којима се гаје одређене лековите и ароматичне биљке (табела 25).

Табела 25. Укупан број пољопривредних газдинстава који се баве конвенционалном производњом лековитог и ароматичног биља и површина на којој се ова производња одвија на територији Града Врања и Врањске Бање

Лековито и ароматично биље (конвенционална производња)	Број пољопривредних газдинстава	Површина (ha)
Врање		
Нана	3	0,9284
Коприва	2	0,1820
Остало лековито биље (невен, хајдучка трава, мајчина душица, жалфија)	10	2,5709
Остало ароматично биље (босиљак, анис, коријандер)	4	0,8936
Семенски усев ароматичног биља	1	0,7464
Укупно	20	5,3213
Врањска Бања		
Остало лековито биље (невен, хајдучка трава, мајчина душица, жалфија)	1	0,6323
Остало ароматично биље (босиљак, анис, коријандер)	1	0,3916
Укупно	2	1,0239
Укупно Врање и Врањска Бања	22	6,3452

Извор: Регистар пољопривредних газдинстава РС, Управа за аграрна плаћања Број:/-00-35/2022-06 од 28.01. 2023. године, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, Републике Србије

На основу презентованих података може се констатовати да се од укупне територије града Врања (860 km²) на свега 0,0074 % површине узгаја лековито и ароматично биље. У односу на потенцијал и могућности овог подручја ово је показатељ слабе развијености ове делатности. У овом смислу треба подстицати унапређење ове делатности у циљу диверзификовања пољопривредне делатности, а у контексту одрживог развоја. На територији Града Врања производња лековитог и ароматичног биља је по типу

конвенционална и нису регистровани пољопривредни произвођачи који се баве органском производњом овог биља. У том смислу треба предузимати подстицајне мере да би се развила и органска производња.

Производња лековитог биља је рентабилна и уз релативно мало почетних средстава на малом простору може се доћи до добре зараде. По економској рачуници са 10 ари земљишта посађеним белим слезом у једној сезони може се зарадити 100.000 динара, а улагање је 20.000 динара (<https://sputnikportal.rs/20220220/ekonomске-tajne-lekovitog-bilja-lepa-prica-sa-juga-srbije-1134538543.html>).

У Врању, компанија „Шумско благо“ из насеља Бреснице је породична фирма која се 25 година бави откупом и прерадом шумског воћа, печурака, шумских плодова и лековитог биља. Ова компанија откупљује лековито биље са околних плантажа. Невен, матичњак и хајдучку траву након откупа мељу и као полупроизвод пласирају на домаће и аустријско тржиште (<https://www.ekapija.com/news/2648065/sumsko-bлаго-iz-bresnice-kod-vranja-stize-do-evrope-u-planu-prosirenje>).

У оквиру манифестације Пети пчеларски сајам југоисточног Балкана у Врању је у септембру 2022. године организован Трећи сајам лековитог, зачинског, украсног биља и пчелињих производа. У оквиру сајма сем домаћих излагача било је и излагача из земаља региона. Сајам је окупио произвођаче и стручњаке који су држали предавања о лековитом биљу. Сајам је био и прилика за уговарање производње и пласман лековитог, зачинског и ароматичног биља (<https://srda.rs/med-i-lekovito-bilje-peti-pcelarski-sajam-jugostocnog-balkana-17-septembra-u-vranju/>).

1.5.5. Производња цвећа

Производња цвећа и украсног биља као специфична и високо интензивна производња има све већи потенцијал јер је тренд потрошње цвећа у свету и Србији у успону. Врањски крај је богат природом која је изузетна за гајење пчела и производњу лековитог биља.

У Пчињском Округу постоји неколико већих произвођача цвећа који су опредељени на ову врсту производње, мада постоје и неки којима је то хоби и не производе неке веће количине цвећа. Највећа пољопривредна газдинства, произвођачи цвећа на територији Врања налазе се на територији Вртогош, Собина, Тибуце. То су три велика газдинства која се озбиљно баве цвећарством и производе велики број резаног, саксијског и баштенског цвећа који прелази у зависности од врсте од 1000 па до 40 000 комада.

Према достављеним подацима о пољопривредним газдинствима на територији Општине Врање и Врањске бање од стране координатора када је у питању цвећарство може се утврдити да постој већи број газдинстава који се баве овом врстом производње. Када су у питању газдинства која производе семе луковице, гомоља и саднице цвећа постоје 3 газдинства, 2 у Врању и једно у Врањској Бањи. Што се тиче газдинстава која гаје цвеће на отвореном простору постоје 6 газдинстава у Врању и 3 газдинства у бањи што је укупно 9 регистрованих газдинстава. Међутим, када су у питању газдинства која гаје цвеће у заштићеном простору њих је више и у Врању се налазе 14 газдинства и још 4 која се налазе на територији Врањске Бање, па их у укупном збиру има 18 газдинстава. У групи под осталим цвећем налази се 1 газдинство у граду и још 3 у бањи што је још 4 газдинстава која су опредељена на цвећарску производњу.

Цвећари су на нивоу Пчињског округа оснивали удружење, а град Врање је нашло начина да цвећаре још више подстане на овакву врсту производње, тиме што су им доделили одређена средства као подршку за даљи рад и проширење производње. На првом Међународном сајму лековитог, зачинског, украсног биља и пчелињих производа

у Врању, донешена је одлука од стране локалне самоуправе да се поред пчеларства издвајају средства као помоћ и за цвећаре, помоћ није велика али има за циљ да додатно поспеши развој постојећих предузетника, такође, произвођаче помаже кроз субвенције и држава.

Цвећари цвеће продају широм Србије и на пијаци а највећи приход им је за 8 март и пролећну сезону. Због већег интересовања купаца за цвеће, повећавају производњу и шире производњу. Постоји и цвећара „Моја цвећара,, која има дугу традицију и врши чак и онлајн продају, прима наруџбине из целог света и доставља наруџбину исти дан.

1.5.6. Сточарство

По подацима Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018, на подручју града Врања било је 12.203 УГ на 4.975 ПГ (од чега је 12.185 условних грла на 4973 ППГ, док је 14 УГ било на газдинству 1 правног лица и 3 УГ на газдинству 1 предузетника). По подацима Пописа пољопривреде 2012, на подручју Града је на 5.271 пољопривредних газдинстава било је 14.451,05 условних грла (УГ) стоке. Од овог броја 13.240,19 условних грла је било на 5.266 ППГ, док је 1.133,86 УГ било на газдинству 3 правна лица и 77 УГ на газдинству 2 предузетника. Како се може видети на основу наведених података, у периоду од 2012. до 2018. године остварено је смањење броја условних грла стоке и смањење броја пољопривредних газдинстава који се баве сточарском производњом. Овакво кретање броја УГ је у складу са кретањем наведених показатеља на нивоу Републике.

На основу броја условних грла стоке на 100 ха КПЗ, односно показатеља индекса густине сточног фонда може се видети да је на подручју града Врања сточарство развијеније у односу на ниво Републике Србије (Табела 26).

Табела 26. Индекс густине сточног фонда, 2018.

Опис	Број условних грла	Број УГ на 100 ха КПЗ
Република Србија	1.933.840	55
Град Врање	12.203	63
Врање	9.700	62
Врањска Бања	2.502	69

Индекс густине сточног фонда на нивоу ЕУ-28 у 2010. години износио је 78 условних грла/100 ха КПЗ (Eurostat, 2013).

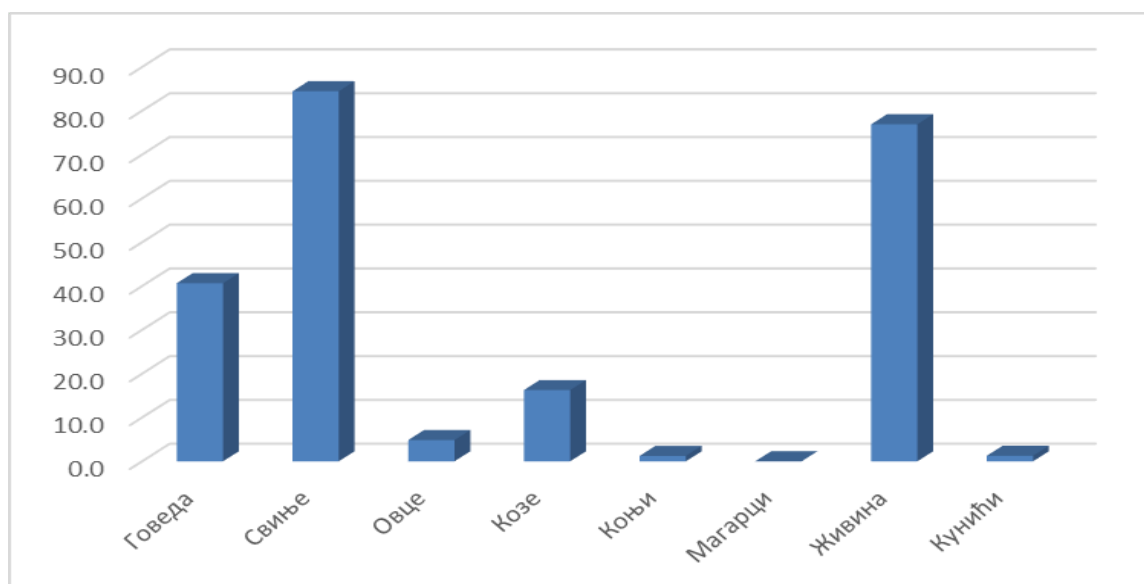
Извор: РЗС. Анкета о структури пољопривредних газдинстава, 2018.

Скоро па целокупан број условних грла стоке се налази на породичним пољопривредним газдинствима (99,8%), односно по подацима из 2018. године постоји само једно правно лице (са 14 УГ) и један предузетник (са 3 УГ) који се баве сточарском производњом.

Град Врање има и градску општину Врањску Бању. Од укупног броја газдинстава која се баве сточарском производњом свега 21,0% се налази на подручју градске општине Врањска Бања.

Сточарском производњом се бави 74,6% укупног броја пољопривредних газдинстава на подручју Града. На највећем броју газдинстава која се баве сточарском производњом налазе се свиње (84,5%), а велики број газдинства има и живину (76,9%). Узгојем говеда бави се 40,6% ПГ, узгојем коза 16,3%, док су остале сточарске производње заступљене на мањем броју газдинстава (Графикон 8).

Графикон 8. Структура газдинстава која гаје стоку на подручју града Врања (у %)

Извор: РЗС, Анкета о структури пољопривредних газдинстава 2018. године.

Говедарство. На подручју Града Врања налази се 6.611 грла говеда на 2.022 пољопривредна газдинства, а говедарском производњом се бави 40,6% газдинстава која се баве сточарском производњом (Анкета о структури пољопривредних газдинстава 2018. године). Највећи број газдинстава који се бави говедарском производњом, преко 50% (52,5%) има 1-2 грла говеда, а такође је велико учешће и газдинстава са 3-9 грла говеда (43,3%). Учешће газдинстава са 10-19 грла и 20-29 грла је готово занемарљиво (износи 3,6%, односно 0,5%), а само једно газдинство има 30-49 грла. На подручју Града нема газдинства са 50 и више грла говеда. Анализом броја грла говеда по газдинству уочава се да је ситуација на подручју Града неповољнија у односу на ниво Републике, где је највеће учешће газдинстава које држе 1-2 грла (43,1%).

По подацима Регистра пољопривредних газдинстава (УАП, 2023.) у 2023. години на подручју града Врања у конвенционалној говедарској производњи има 6.117 грла на 1.286 фарми (у Врању 5.179 говеда на 1.073 фарми и на подручју Врањске Бање 213 фарми са 938 грла).

Према процени ПССС Врање (27.12.2022.), у оквиру говедарства, производња млека је слабо развијена, док је нешто повољнија ситуација када се ради о тову јунади. Пољопривредни произвођачи који се баве товом и на газдинству имају значајнији број јунади у турнусу налазе се у околини Врања, односно у приградским насељима (ПССС Врање, 27.12.2022.).

Свињарство. По подацима Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018 на подручју Града је било 12.537 свиња на 4.202 пољопривредна газдинства. Анализом броја грла свиња по газдинству уочава се да у укупном броју газдинстава које се баве овом производњом највеће учешће имају ПГ на којима се налази 1-2 грла (67,8%). Значајније учешће имају и газдинства са 3-9 грла свиња (26,8%) док газдинства са већим бројем грла имају ниско учешће (испод 5%).

У 2023. години на подручју града Врања, по подацима Регистра пољопривредних газдинстава (УАП, 2023.), у конвенционалној свињарској производњи има 3.208 грла на 804 фарме (од чега је на подручју Врања 2.733 свиња на 660 фарми и на подручју Врањске Бање 144 фарме са 475 грла).

На подручју Града по подацима ПССС Врање нема већих произвођача из ове сточарске производње (ПССС Врање, 27.12.2022.).

Овчарство. Овчарском производњом на подручју Града се бави 241 газдинство на којем се по подацима Анкете 2018 налазило 6.202 грла оваца. Највеће је учешће газдинстава (ако се анализира број грла која се налазе на газдинствима) која имају између 3 и 9 грла оваца (35,6%), потом 10-19 грла (25,9%) и 20-49 грла (25,5%). Учесће газдинстава које имају 50-99 грла је исто значајно и износи 10,5%, док је учешће газдинстава која имају преко 100 грла оваца изузетно ниско (100-199 грла (2,1%) и 200-499 грла (0,4%, односно, свега једно газдинство).

У Регистру пољопривредних газдинстава (УАП, 2023.) у 2023. години у конвенционалној овчарској и козарској производњи (подаци су приказани заједно) на подручју града Врања има 399 фарми са 10.459 грла оваца и коза (од чега је 337 фарми на подручју Врања са 9.552 грла и 62 фарме са 907 грла у Врањској Бањи).

На подручју Града има 10-так газдинстава која имају већи број грла оваца (150-300 грла) и тржишно су оријентисана. Ова газдинства су већином лоцирана на подручју насеља Катун, Купинице и Доње Жапско, а произвођачи који се баве узгојем оваца користе пашњаке (ПССС Врање, 27.12.2022.).

Козарство. На подручју Града се козарством бави 809 пољопривредних газдинстава (по подацима Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018. године) на којима се налази 3.835 коза. Целокупна козарска производња се налази на породичним газдинствима. Највећи број газдинстава која се баве овом производњом има 3-9 грла (48,3%), 1-2 грла држи 44,6% газдинстава, док је учешће газдинстава која имају 10-19 грла и 20-49 грла испод 5%. Већи број коза (50-99 грла) има само једно газдинство на подручју Града. Према подацима ПССС Врање газдинства која се баве козарском производњом користе пашњаке (ПССС Врање, 27.12.2022.).

Живинарство. По подацима Анкете о структури пољопривредних газдинстава 2018 на подручју Града се налази 129.365 грла живине на 3.827 газдинстава. Карактеристика ове гране сточарства на подручју Општине је да газдинства имају мањи број грла. Код узгоја кокошки носиља највеће је учешће газдинстава (96,9%) која држе 1-49 грла. Када се ради о узгоју бројлера, такође је изузетно високо учешће газдинстава на којима има 1-49 бројлера (88,2%), а затим газдинстава која имају између 50 и 99 бројлера (10,7%).

По подацима Регистра пољопривредних газдинстава у 2023. години у конвенционалној живинарској производњи на подручју Града има 92.080 грла живине на 744 фарме (од тога је 60.932 грла на 619 фарми у Врању, док је на подручју Врањске Бање 125 фарми са 31.148 грла (УАП, 2023)). На подручју Града не постоје велике живинарске фарме (ПССС Врање, 27.12.2022.).

Остале животиње. На подручју Града у конвенционалној производњи (по подацима Регистра пољопривредних газдинстава) у 2023. години, регистровано је 42 фарме на којима се узгаја 98 грла коња, магараца, мула и мазги (у Врању 37 фарми са 78 грла и општини Врањска Бања 5 фарми са 20 грла). Поред тога у Регистар је уписано и 15 фарми на којима се узгаја 276 грла осталих животиња (13 фарми са 256 грла у Врању и у Врањској Бањи 2 фарме са 20 грла) (УАП, 2023).

1.5.7. Пчеларство и рибарство

Пчињској области припада Град Врање која по попису из 2012. године има 491 газдинство која се бави пчеларством са укупним бројем пчелињих друштава од 9.967 хиљада; од тога је 9.427 кошница са покретним саћем и 540 кошница са непокретним

саћем. Обрачуном град Врање по броју газдинстава учествује са 27,5% у Пчињској области и са процентом укупног броја пчелињих друштава од 31,8%. У односу на Републику Србију, Пчињска област учествује са 5,7% газдинстава која су опредељена на пчеларску производњу и са 4,7% пчелињих друштава, што је и приказано у табели 27.

Табела 27. Преглед стања пчеларства у Пчињској области и Републици Србији, у хиљ.

	Број газдинстава	Број пчелињих друштава	Број кошница са покретним саћем	Број кошница са непокретним саћем
Пчињска област	1782	31324	28459	2816
Град Врање	491	9967	9427	540
Р. Србија	31287	668120	610829	54193

Извор: РЗС Попис Пољопривреде 2012. Београд

Према Анкети о структури пољопривредних газдинстава из 2018. године број газдинстава која се баве пчеларском производњом смањен је за 5,7% у односу на 2012. годину у Републици Србији, али се укупан број пчелињих друштава повећао за 46%, што значи да су поједина мања газдинства престала да се баве пчеларством (само за сопствену потребу) а она већа газдинства којима је производња била исплативија повећали број пчелињих друштава. Према истраживањима у 2018. години број кошница пчела има растући тренд од 2008. до 2018. године.

Према подацима који су послати од стране радних група и координатора за град Врање може се утврдити, када је у питању пчеларска производња, да постоји повећање броја газдинстава у 2023. години од 491 на 525 газдинстава, међутим са 67 газдинстава која се налазе у Општини Врањска Бања има их 592, што је укупно у процентима повећање за 20,6%. Када су у питању пчелиња друштва која постоје у граду Врању 23.003 и Врањској Бањи 3.298 тај број је много већи и укупно износи 26.301 пчелињих друштава. У односу на Пчињску област то је 73,4% учешћа града Врања у збирном броју пчелињих друштава. Постоји и 1 газдинство које се налази у органској производњи са 4 пчелињих друштава.

Према послатим подацима из Савеза пчеларских организација Србије (СПОС) постоје три удружења: Матица, Пчелица и Врањска Бања.

Највећи број чланова у 2023. години има удружење „Матица“, које броји 151 члана, који имају укупан број кошница од 10.248 и остварују принос 98,24 тона, од чега највише багремов мед 88.69 и ливадски 5.8 нешто мало сунцокретов, цветни, шумски и мешани мед. Удружење „Пчелица“, има 33 члана који имају 1547 кошница и укупан принос од 14,54 тона, од чега највише багремов мед од 13,91, ливадски 330 и шумски 300. Удружење „Врањска бања“, има 17 чланова који имају укупно 1.301 кошница и принос од 23, багремов мед 21,6 и 400 мед багремац и нешто мало мешаног меда.

Обрачуном података од 2019. године до 2023 године постоји повећање укупног броја кошница код свих Удружења у односу на предходну годину, међутим ако анализирамо свако удружење посебно може се видети да постоје осцилације како по укупном броју чланова тако и у укупном броју кошница, што се одражава и на укупни принос (Табела 28).

Табела 28. Приказ пчеларских удружења на територији Врања 2019-2023

Година	Удружење	Број чланова	Укупно кошница	Укупан принос	Багремов мед	Ливадски мед	Шумски мед	Мешани мед
2023	Матица	151	10248	98.24	88.69	5.8	150	1.5
	Пчелица	33	1547	14.54	13.91	330	300	0

	Врањска бања	17	1301	23	21.6	0	0	1
2022	Матица	161	9252	69.42	53.725	6325	9.37	0
	Пчелица	39	1718	9.89	8.87	0	870	150
	Врањска бања	11	773	8.77	8.55	220	0	0
2021	Матица	122	7635	10.55	7.82	1.46	0	1.2
	Пчелица	24	1978	4.36	3.2	0	300	860
	Врањска бања	10	766	1.49	1.49	0	0	0
2020	Матица	126	7457	52.02	29.88	17.52	1.1	3.52
	Пчелица	21	1731	9.9	9	0	0	0
	Врањска бања	9	860	0	0	0	0	0
2019	Матица	120	6721	82.35	64.7	11.99	2.7	2.58
	Пчелица	24	1758	0	0	0	0	0
	Врањска бања	12	698	0	0	0	0	0

Извор: Савез пчеларске организације Србије

Према приложеној табели и прорачуну може се утврдити да је удружење „Матица,, најбројније по броју чланова и броју кошница, као и по укупном приносу. Иако по броју чланова није неко велико повећање али када је у питању укупан број кошница постоји константно повећање, па је тако од укупних 6.721 кошница у 2019. години достигло повећање за 65,6% у 2023. години што укупно износи за 3 527 кошница, што се примећује и по укупном приносу.

Удружење „Пчелица,, према приказаној табели има осцилације у броју чланова а највећи број је био у 2022. Години од 39, међутим иако је у 2021. години био мањи број чланова (24) имали су већи број укупних кошница од 1978, док је у 2023. години био највећи укупни принос (од 14.54) иако има мањи број укупних кошница, за око 10%.

Када је у питању удружење Врањска бања, највише има осцилација у броју чланова, укупног броја кошница и укупног приноса. Према приложеним подацима може се увидети да највећи број чланова има у 2023. години (17) као и укупан број кошница од 1.547, што се одразило и на повећање укупног приноса јер у појединим годинама био много мањи. Ако као базну годину узмемо 2019. годину у односу на 2023. уочава се повећање укупног броја кошница за 53,6%

У Врању се задњих 5 година одржава велики сајам Југоисточног Балкана у организацији СПОС-а уз подршку Града Врања и Туристичке Организације Врања у сарадњи са Друштвом пчелара „Матица” из Врања. С обзиром да овај део Балкана нема сличну манифестацију великог обима, сајам има велики број посетилаца пчелара из целе Србије, али и од стране иностраних посетилаца који се баве пчеларском производњом, као што су из Северне Македоније, Албаније, Бугарске, Грчке, Републике Српске, Турске и Црне

Горе јер је наша пчеларска опрема изузетног квалитета са коректном ценом продаје. У Врању се од 2020. године у исто време одржава и сајам под називом „Међународни Сајам лековитог, зачинског, украсног биља и пчелињих производа,, што је и добра прилика да се људи упознају са овом врстом производње и могућност да остваре зараду. У Врању постоји Удружење „Пчелица,, које озбиљно ради на пласману својих производа и има добру сарадњу са произвођачима меда из Старог Нагоричана, једине српске општине у Северној Македонији. Са њима размењују искуства и савете како да се изборе против болести и штеточина које нападају пчелињаке као и о пчеларској производњи јер без овакве сарадње не може се опстати у пчеларској производњи. На сајму се одржавају и предавања познатих стручњака која су од великог значаја за производњу лековитог биља и коришћења пчеларских производа.

Пчеларство као грана пољопривреде је значајна привредна грана, јер уз мед ту су и млеч, полен и саће у меду, који се користе у исхрани и козметици који доносе профит произвођачу, а и саме пчеле имају важну улогу у опрашивању биљака. Због свега наведеног Министарство пољопривреде у сарадњи са Савезом пчеларских организација Србије се трудило да у предходном периоду пчеларима помогне у смислу субвенција и подстицаја да би пчеларска газдинства проширила своју производњу, а уједно и пружила шансу младим пчеларима којих у последње време има све више у овој производњи.

Када је у питању рибарство у Пчињској области узгојем рибе бави се само 4 газдинства. У Граду Врању има у 2023. години 5 газдинстава са укупно 126.500 риба које је се налазе у конвенционалној производњи на површини од 0,1164 ha.

1.5.8. Органска производња и прерада

Органска ратарска производња. На основу података за регион Јужне и Источне Србије забележен је тренд развоја органске биљне производње у периоду од 2013-2019. године; са значајним растом у 2018. и 2019. години (Органска производња у Србији 2020, Serbia Organica).

Према подацима Групе за органску производњу МПШВ (Расподела по биљним врстама 2021. година), на територији Пчињског округа у 2021. години од култура које су произвођене на органски начин, најдоминантнији су: јечам (0,9998 ha у периоду конверзије + 0,1120 у органском статусу; кукуруз (1,5236 ha у периоду конверзије + 0,0389 ha у органском статусу); овас (0,4433 ha у органском статусу) и пшеница (1,5157 ha у периоду конверзије).

Када је у питању органске производња крмног биља на подручју Пчињског округа у 2021. години, забележене су површине у периоду конверзије: грахорице (0,2423 ha), детелина (4,3681 ha), звездан (2,5655 ha). Површине под сточном репом бележе 8,3682 ha (период конверзије) и 2,3181 ha (органски статус); док је забележено 0,8987 ha у периоду конверзије и 0,02 ha у органском статусу сточног јечма.

Према Програму подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја за град Врање (2021) наводи се да само четири пољопривредна бави се органском производњом у области лековитог биља и ратарства, док се једно газдинство бави органском производњом у воћарством.

Према подацима Управе за аграрна плаћања (подаци добијени од Граског већа Града Врања) од 17.01.2023. године – на територији града Врања у структури житарица (органска производња) забележене су површине под: меркантилном пшеницом – 2,9648 ha (2 ПГ), меркантилним кукурузом – 2,2535 ha (2 ПГ) и меркантилним сточним јечмом – 0,9361 ha (2 ПГ). Забележена је органска производња крмног биља: луцерке – 1,9691

ha (2 ПГ); детелине – 2,2837 ha (1 ПГ); засноване ливаде (сејанице) – 8,9346 ha (2 ПГ) и пашњаци са 0,3366 ha (2 ПГ).

Органска повртарска производња. Према истом извору, на територији града Врања органска производња поврћа одвија се на свега 0,06 ha. У систему органске производње заступљен је конзумни црни лук и паприка који се производе на 0,01, односно 0,05 ha.

Органска воћарско-виноградарска производња. Према истом извору, на територији града Врања органска производња воћа и грожђа одвија се на 9,8 хектара. На највећој површини производи се органска шљива (2,9 ha), а следе органска малина која се производи на 2,4 ha и органска јабука чија производња се одвија на 1,8 ha. Остале воћне врсте и грожђе у систему органске производње појединачно се гаје на површинама мањим од 1 ha.

Органска сточарска производња. На подручју Врања органска сточарска производња је заступљена од 2021. године, када су се овом производњом бавила 2 породична газдинства (Табела 29).

Табела 29. Број стоке и газдинстава у органској сточарској производњи (2021. година)

Врста стоке	Број фарми	Број грла
Говеда	1	12
Овце	1	38
УКУПНО	2	

Извор: МПШВ (2023).

У 2023. години, органском сточарском производњом на подручју града Врања бави се 10 пољопривредних газдинстава. Највећи број газдинстава се бави производњом живине и птица (5 газдинстава), док се по једно газдинство бави говедарском производњом, производњом коза и оваца, узгојом коња, магарца, мула и мазги, пчеларском производњом и производњом осталих животиња (Табела 30).

Табела 30. Број стоке и газдинстава у органској сточарској производњи (2023. година)

Врста стоке	Број фарми	Број грла
Говеда	1	14
Овце и козе	1	54
Свиње	0	0
Коњи, магарци, миле и мазге	1	4
Живина и птице	5	130
Пчелиње друштво – кошница	1	4
Рибе	0	0
Животиње остале	1	1
УКУПНО	10	

Извор: УАП (2023).

Сва органска производња на подручју града Врања регистрована је на подручју Врања, док није регистровано ни једно газдинство на подручју општине Врањска Бања.

На основу наведених података о органској сточарској производњи уочава се значајно повећање како броја грла стоке и броја газдинстава које се баве овом производњом, тако и врста стоке која се узгаја.

1.5.9. Агротехничка опремљеност: механизација и опрема

Према подацима Пописа пољопривреде из 2012. године (Књига I), на територији града Врања регистровано је 4.235 једноосовинских трактора, код 4.000 пољоприврених газдинстава. Број коришћених једноосовинских трактора у 2011/2012 је износио 4.139 код 3.948 пољопривредних газдинстава. Од тога 98,51% (4.172) трактора су старији од 10 година. У односу на Пчињску област удео трактора у Врању је 38,08%. Учешће у укупном броју трактора на територији Јужне и Источне Србије је 4,45%, док је у односу на Републику Србију 2,27%.

Од укупног броја једноосовинских трактора 84,1% (3.563) се налази на територији градског насеља Врање, а 15,9% (672) једноосовинских трактора на територији градског насеља Врањске Бање.

Забележен број двоосовинских трактора на територији града Врања је 3.084 код 2.942 газдинства, број коришћених трактора у току 2011/2012 је 3.071 код 2.932 газдинстава. Од укупног броја двоосовинских трактора 98,54% (3.039) су старијих од 10 година. Учешће у односу на Пчињску област је 30,41%, затим у односу на Регион Јужне и Источне Србије је 2,35%, док је у односу на Републику Србију 0,75%.

На територији градског насеља Врање налази се 86,12% трактора (2.656), а осталих 13,88% (428) се налази на територији градског насеља Врањске Бање.

Број комбајна у 2012. години за град Врање износи 122. Од тога број коришћених комбајна у 2011/2012 је износио 117, а 95,9% (117) су комбајни старији од 10 година. Забележено је 89 универзалних житних комбајна, 27 силажних комбајна и 6 осталих комбајна. Учешће у односу на Пчињску област је 41,36%, затим у односу на Регион Јужне и Источне Србије је 1,47%, док је у односу на Србију 0,39%.

Од укупног броја комбајна 68,85% се налази на територији градског насеља Врање (84).

Код прикључних машина на територији града Врања регистровано је следеће стање: 6 *берача кукуруза* (највише у градском насељу Врање – 5), што чини 15,79% берача на територији Пчињске области.

Од прикључних машина које су се користиле за припрему земљишта, 2012. године у оквиру града Врање забележено је 2.806 *плугова* (највише у градском насељу Врање – 2.466, од тога највише у сеоском насељу Вртогош – 186), што представља 29,29% плугова на територији Пчињске области. Такође коришћено је и 99 *подривача* (највише у градском насељу Врање – 95, од тога највише у сеоском насељу Вртогош – 41), што чини 52,66% од укупног броја подривача на територији Пчињске области. У употреби је било 126 *тањирача* (највише у градском насељу Врање – 105, од тога највише у сеоском насељу Вртогош – 17), односно 23,68% тањирача Пчињског округа. Такође коришћено је и 2.238 *дрљача* (највише у градском насељу Врање 2.000, од тога највише у сеоском насељу Вртогош – 158), што чини 33,07% дрљача Пчињског округа, 73 *сетвоспремача* (највише 68 у градском насељу Врање, од тога највише у сеоском насељу Александровац – 9), што чини 54,89% сетвоспремача Пчињског округа. У употреби је било и 409 *ротофреза* (највише у градском насељу Врање 395, од тога највише у сеоском насељу Буштрање – 91), што чини 22,7% ротофреза Пчињског округа.

Такође коришћено је и 272 *расипача минералног ђубрива* (највише у градском насељу Врање – 263, од тога највише у сеоском насељу Вртогош – 34), што чини 59,39%

расипача минералног ђубрива Пчињског округа, као и 5 *растуривача стајњака* (највише у градском насељу Врање 3), што чини 16,67% растуривача стајњака Пчињског округа. Коришћено је 298 *сејалица* (највише у градском насељу Врање – 271, од тога највише у сеоском насељу Ћуковац – 32) и 745 *прскалица* (највише у градском насељу Врање – 696, од тога највише у сеоском насељу Вртогош – 45, што чини 44,41% растуривача стајњака и 50,13% прскалица Пчињског округа.

Коришћене су 1.847 *приколице* (највише у градском насељу Врање – 1.658, од тога највише у сеоском насељу Вртогош – 145), што чини 33,81% приколица Пчињског округа. Забежено је и 1.074 *косилица* (највише у градском насељу Врање – 1.045, од тога највише у сеоском насељу Ћуковац – 73), што чини 27,87% косилица Пчињског округа.

Механизација и опрема која се користи на територији града Врања представља веома стару механизацију, чак 94% механизације је старије од 10 година. (Нацрт плана развоја града Врања 2021-2030). При чему се може рећи да доминира механизација старија од 30 година. (Програм подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја за град Врање).

Сеоска насеља која се истичу према броју агротехничке опремљености су Вртогош и Врање, док су за њима Ћуковац и Големо Село. Истовремено, најмању агротехничку опремљеност имају Горња Отуља, Доње Пуношевце, Мијаковце и Бабина Пољана.

1.5.10. Складишни и дорадни капацитети

На 4.079 пољопривредна газдинства (у наставку ПГ) на подручју које покрива град Врање налази се 4.206 *објеката у којима су смештена говеда* са капацитетом од 21.373 места, од којих је искоришћено 7.442 место, односно 34,82 % у 2011/2012. години. Овај број објеката за смештај говеда чини 29,72 % од укупног броја који је забележен на територији пчињске области, а само 3,8% на нивоу региона Јужне и Источне Србије којој припада ова област. На 4.515 ПГ налази се 4.939 објеката у којима су *смештене свиње*, који поседују капацитет од 26.521 места, од којих је у 2011/2012. години коришћено 12.613 места, односно скоро половина (47,56%). Од укупног броја у пчињској области, на територији града Врања налази се 33,96 % објеката за држање свиња, односно 3,42% када се у обзир узме цели овај регион.

Такође, према подацима Пописа у 2011/2012. години забележено је 3.647 ПГ са 3.916 *објеката за смештај кокошака носилца*, са капацитетом од 413.929 места, и са 199.137 места коришћених у 2011/2012. години. Учешће објеката за ову намену у структури комплетног овог региона је мало и износи свега 3,97%.

Када су у питању *објекти за смештај остале стоке*, Пописом је забележено је 969 објеката на 872 ПГ. Укупан капацитет износио је 72.316 места, од којих је коришћено 20.821 места, односно 28,79% у 2011/2012. години. Када се узме у обзир област којој припада град Врање, проценат удела смештајних објеката износи 25,87%, односно 2,24% када је регион у питању.

На територији града Врања у 2012. години забележено је 2.121 *кошева за кукуруз* смештених на 2.086 ПГ. Капацитет кошева за кукуруз износио је 32.019 m³ од којих је у 2011/2012. години искоришћено 18.178 m³ (56,77%). На 1.972 ПГ смештено је 2.137 *амбара* капацитета 44.606 m³ од којег је искоришћено 27.959 m³, односно 62,68%.

Смештајни капацитети *силоса* на територији града Врања износе 239 тона, од којих је у 2011/2012. години искоришћено 100 тона (41,84%). Силоси су смештени на 3 ПГ, а њихов број је 14. Њихово учешће у укупном броју силоса у овом региону износи 2,27%.

На територији града Врања налази се 9 ПГ, на којима је смештено 9 *сушара* капацитета 4.313 m³ од којих је у 2011/2012. години искоришћен 4.264 m³, односно чак 98,86%.

Објекти за силажу смештени су на 35 пољопривредних газдинства и има их укупно 38. Њихов капацитет износи 2.196 m^3 , од којих је искоришћено 1.668 m^3 (75,96%) у 2011/2012. години.

На територији града Врања налази се 1.488 ПГ, на којима има 1.593 **објекта за смештај пољопривредних машина и опреме**, капацитета 59.806 m^2 од којих је у 2011/2012. години искоришћено 53.114 m^2 .

Хладњаче су смештене на 8 ПГ и има их 11. Њихов капацитет износи 6.342 m^3 , од којих је искоришћено 868 m^3 .

На подручју града Врања постоји 8 ПГ са 12 **стакленика** капацитета 59.495 m^2 , од којег је у 2011/2012. години коришћено 57.770 m^2 (97,10%). Такође, постоји 1.641 **пластеника** на 1.084 ПГ, капацитета 255.251 m^2 . Од овог капацитета искоришћено је 254.137 m^2 , односно високих 99,56%.

1.5.11. Тржишни ланац пољопривредних производа

Канале пласмана пољопривредних производа карактерише недовољна организованост произвођача (кроз задруге, удружења), као и одсуство организованог откупа млека и других производа прописано сортираних, класификованих и пакованих. Известан проценат промета налази се још увек у токовима сиве економије.

Тек мали број пољопривредних компанија и произвођача продаје своје производе хипермаркетима, или има на уговорном принципу организован пласман познатим купцима. Већина произвођача продаје на спот тржишту, без дугорочних уговора са откупљивачима и/или прерађивачима.

У највећем проценту је уређено тржиште ратарских култура. Пласман повртарских култура је прилично неорганизован и стихијски, а уситњена производња додатно отежава регулисање овог тржишта. Произвођачи углавном повртарске културе пласирају на кванташким пијацама, зеленим пијацама, или поврће пакују и снабдевају локалне ресторане и продавнице. Један број произвођача продаје своје производе нерегистрованим откупљивачима.

Пољопривредни произвођачи морају мењати свој начин рада и унапредити свест о значају организованог и заједничког пласмана, као и дугорочних уговора са откупљивачима и/или прерађивачима, који им омогућавају планирање производње у дужем периоду.

1.5.12. Удружења пољопривредника

На територији града Врање регистрован је већи број удружења у области пољопривреде и руралног развоја (Табела 31).

Табела 31. Списак удружења из области пољопривреде и руралног развоја на територији града Врања

	Назив удружења
1.	Удружење пчелара „Млади пчелар“
2.	Удружење пчелара „Пчелица“
3.	Друштво пчелара „Матица“
4.	Пчеларско друштво „Врањска бања“
5.	Удружење пољопривредника „Ђуковац“
6.	Удружење пољопривредника „Зелена оаза“
7.	Удружење „Боровница са југа“
8.	Удружење боровничара „Бобица здравља“
9.	Удружење пољопривредника „Воћар Врање“
10.	Удружење пољопривредника „Кемал“
11.	Удружење пољопривредника „Биоштала“
12.	Удружење пољопривредних произвођача „Наш завичај“
13.	Удружење пољопривредних произвођача „Тим-Катун“
14.	Удружење произвођача ракије „Јужна Србија“
15.	Удружење произвођача цвећа „Цвеће калиопа Врање“
16.	Удружење пољопривредника „Црвена ружа“
17.	Удружење грађана „Стрелци противградне заштите-Врање“

Извор: Подаци Градског већа за ресор - пољопривреда, агроекономија, развој села, екологија и заштита животне средине.

Успешан рад и активности удружења у области организације производње и пласмана производа ограничавају бројни и различити фактори, при чему је недостатак ефикасног менаџмента једна од значајних развојних баријера (Програм подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја за град Врање за 2022 годину).

Увиђајући значај удруживања пољопривредника, град Врање од 2019. године уводи меру помоћи пољопривредним произвођачима за удруживање, а за четири године за рад удружења опредељена су средства у укупном износу од 15.700.000 динара. Овом мером обухваћене су следеће области у пољопривреди: сточарство (пчеларство, свињарство, говедарство, овчарство и козарство); биљна производња (воћарство, цвећарство), као и прерада. Удружења средства користе за куповине опреме, репроматеријала, приплодних грла, садног материјала.

У наредном периоду потребно је ефикасније радити на промоцији удруживања (формирање секторских удружења, хоризонтално и вертикално повезивање свих актера у руралном развоју), уз подршку града Врање, ПССС Врање, локалних медија, невладиних организација и других актера руралног развоја.

На развој удруживања подстицајно може деловати подршка из националног буџета усмерена на промоцију Лидер приступа руралном развоју (подршка за формирање локалних акционих група и израду локалних стратегија руралног развоја). Такође, подстицајно ће деловати и наредне активности у сегменту формирања и признавања произвођачких организација од стране ресорног министарства, што се може очекивати са доношењем секундарног законодавства, а на основу Закона о уређењу тржишта пољопривредних производа (Сл. гласник РС бр. 67/21).

1.5.13.Трансфер знања и иновација

У последњих неколико деценија пољопривредна производња се сусреће са великим изазовима. Развој технике и технологије омогућава примену и коришћење савремених система пољопривредне производње и на тај начин омогућава превазилажење проблема и изазова у пољопривредној производњи. Из тог разлога трансфер знања и иновација ка пољопривредним поризвођачима представља важан део у унапређивању пољопривредне производње.

У Србији се трансфер знања и иновација у области пољопривреде спроводи кроз систем формалног образовања, путем различитих врста обука организованих од стране образовних и истраживачких установа и организација, ПССС-а, приватних привредних друштава, пројектних јединица, медија итд. (Службени гласник РС, бр. 85/2014).

Трансфер знања и иновација у Врању реализује се посредством:

- ПССС „Врање“ (слика 6), који се састоји од четири одсека (одсек за заштиту биља, одсек за ратарство и повртарство, одсек за воћарство и виноградарство и одсек за сточарство) и лабораторије. Рад ПССС „Врање“ се првенствено огледа у пружању едукативних услуга у виду предавања, семинара и трибина, али и у виду практичних решења путем радионица и огледа. Такође ПССС „Врање“ се бави и пружањем лабораторијских услуга
- При градској управи Врања постоји канцеларија за локални економски развој која између осталог обавља послове пољопривреде и водопривреде.

Слика 6. ПССС „Врање“, Врање

Према подацима Пописа пољопривреде 2012., број пољопривредних газдинстава која су користила услуге саветодавне службе у периоду 2011/2012. у Врању је био 1.164 (Попис пољопривреде 2012, ниво насеља). Ово је свега 16,7% од укупног броја пољопривредних газдинстава у Врању (6.967), самим тим је мање у односу на просек Републике Србије (17,2%). Посматрано по сеоским насељима, пољопривредна газдинства која су највише користила услуге саветодавне службе евидентирана су у следећим сеоским насељима: Врању (156), Вртогошу (134) и Големом Селу (114). Један од главних проблема имплементације знања и иновација представља и број газдинстава која су користила рачунар. На основу података пописа пољопривреде 2012., ниво насеља, уочено је да је у периоду 2011/2012. само 36 газдинстава користило рачунар, што представља 0,5% укупног броја пољопривредних газдинстава у Врању.

ДИВЕРСИФИКАЦИЈА РУРАЛНЕ ЕКОНОМИЈЕ

1.6.1. Економско-социјална оцена развијености руралних подручја

На основу индикатора вредности бруто-домаћег производа у протеклих пет година и оцене развијености јединца локалне самоуправе које даје РЗС, Регион Јужне и Источне Србије, коме припада Град Врање (Врање и Врањска Бања), може се оценити да се налази испод републичког просека, јер се степен развијености креће у распону од 80-100% од републичког просека¹⁵.

На основу података ГУ Врање, привреда је у периоду 2017-2019 забележила позитивне трендове. То се манифестује повећањем броја нових привредних субјекта, отварањем нових радних места, реализацијом одређених капиталних инвестиција, итд. Због пандемије и присуства вируса „COVID - 19“, у периоду 2020-2021 дошло је до стагнације и негативних трендова по развој локалне економије. Очекивања су да ће са престанком пандемије и позитивном макроекономском политиком коју води Влада Републике Србије и Град Врање се позитивни трендови који су карактерисали претходни период бити настављени. На позитиван развој привреде у Врању у предходним периоду утицали су велики капитални пројекти и то: изградња саобраћајног Коридора 10, долазак страних инвеститора, раст активности домаћих инвеститора, а очекују се већи економски ефекти од развоја „Слободне зоне Врање“ (Графикон 9).

Графикон 9. Број привредних друштава и предузетника по годинама

Извор: Локални акциони план запошљавања Града Врања за 2022-2023 годину, стр. 11.

Иначе, подручје Града Врања посматрано уназад је годинама важило за подручје са развијеном привредом, јер су у њему били лоцирани привредни гиганти као што су на пример, Симпо, Јумко, Коштана, итд. Неки су прошли кроз процес приватизације, док се неки налазе у стечају.

Према подацима Пописа пољопривреде из 2012 године урбани центар Врања је највеће насеље са 5.602 становника, док остала насеља имају далеко мањи број становника и могу да се сврстају у насеља сеоског типа. Закључује се да у односу на број становника и просечну

¹⁵Подаци Републичког Завода за Статистику, публикације Општине и региони у Републици Србији за протеклих пет година.

густину насељености, подручје Града Врања са насељима, изузев урбаног/градског језгра, према критеријумима које даје ОЕЦД-а се може сврстати у групу руралних подручја¹⁶.

На основу званичних података РЗС, регистрована запосленост у подручју Града Врања у 2021 години приказана је у табели 32.

Табела 32. Регистрована запосленост у Граду Врању (Врање и Врањска Бања)

	Број запослених - укупно	Број запослених на 1.000 становника
Град Врање	24.556	315
Врање	22.503	323
Врањска Бања	2.063	244

Извор: Публикација „Општине и региони у Републици Србији 2022 година“, РЗС, стр. 159.

Регистрована незапосленост на територији града Врања у 2021 години приказана је у табели 33.

Табла 33. Регистрована незапосленост у Граду Врању (Врање и Врањска Бања)

	Број запослених - укупно	Број запослених на 1.000 становника
Град Врање	5.802	74
Врање	4.832	83,3
Врањска Бања	970	114,9

Извор: Публикација „Општине и региони у Републици Србији 2022 година“, РЗС, стр. 179.

1.6.2. Диверсификација руралне економије кроз додатне економске активности носиоца пољопривредних газдинстава

Подаци Пописа пољопривреде 2012 године дају следећу слику Породичних газдинства (ПГ) према учешћу прихода од других профитабилних активности у вези са газдиством у укупном приходу газдинства (табела 34).

Табела 34. Газдинстава према учешћу прихода од других профитабилних активности у вези са газдиством у укупном приходу газдинства.

Регион	До 10%	11-50%	51% и више
Врање - укупно	1.055	844	105
Град Врање	879	765	94
Врањска Бања	176	79	11

Извор: Попис пољопривреде 2012 године, стр. 201. web.link: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2013/Pdf/G201314003.pdf> (приступ на дан: 05 јануар 2023 године).

Због великог броја насеља (Град Врање укупно 85 насеља и Врањска Бања са укупно 21 насељем) тј. обима и величине табела о броју ПГ по насељима и броју ПГ која обављају другу профитабилну активност по насељима дата је у прилогу Стратегије.

На основу података „Пописа пољопривреде из 2012 године“ на територији Града Врања ниво насеља од 6.967 укупног броја ПГ, 2004 газдинстава је обављало другу профитабилну активност која није пољопривредна или 34,7 %, при чему је број ПГ са учешћем ових прихода у укупним приходима 50 и више %, тек 185 газдинстава, што чини 0,03% од укупног броја ПГ. Посматрано територијално (Врање и Врањска Бања):

- На територији *Врања* од 5.062 укупног броја ПГ, 1.738 ПГ је обављало другу профитабилну активност која није пољопривредна, што чини 34,34%. Број ПГ са

¹⁶ Критеријуми ОЕЦД-а.

учешћем ових прихода у укупним приходима 50 и више % је 155, што чини 8,91% од укупног броја.

- На територији *Врањске Бање* од укупно 1.365 укупног броја ПГ, 266 газдинстава је обављало другу профитабилну активност која није пољопривредна или 5,13%, при чему је број ПГ са учешћем ових прихода у укупним приходима 50 и више % је тек 30 газдинстава, што чини свега 2,19% броја ПГ.

1.6.2.1. Прерада пољопривредних производа

Подаци „Пописа пољопривреде 2012 године“ показују да се прерадом пољопривредних производа на територији Града Врања бави укупно 1.732 ПГ, од чега:¹⁷

- **Прерадом меса** се бави 99 газдинстава и то: 53 у Врању и 46 у Врањској бањи. У Врању највећи број ПГ која се баве прерадом меса је забележен у Вртогошу укупно 24 и у Доњем Нерадовцу 5. У осталим насељима је забележен мањи број од 5 и у Попису пољопривреде она нису статистички исказана.
- **Прерадом млека** бави се укупно 1.331 газдинстава, од тога 1.135 у Врању и 196 у Врањској Бањи. Посматрано по насељима највећи број је забележен у насељима: Ћуковац 87, Вртогош 63, Буштрање 53, Доње Требишње 44, итд.
- **Прерадом воћа и поврћа** бави се укупно 528 газдинстава, од тога 469 је регистровано у Врању и 59 у Врањској Бањи. Насеља са највећим бројем регистрованих ПГ која се баве овом делатношћу на територији Врања су на територији Врања 60 ПГ, затим насеље Ћуковац са 51, Буштрање 35, итд. На територији Врањске Бање је насеље Крива Феја 15 ПГ и Паневље 12 ПГ.
- **Прерадом других пољопривредних производа** бави се укупно 60 газдинстава. од чега у Врању 43 ПГ, док у Врањској Бањи је 17 ПГ. На територији Врања издаја се насеље Лепчинце са 14 ПГ, док се на териорији Врањске Бање се истиче насеље Паневље са 10 ПГ.

На основу података добијених од ГУ Врање у 2023 години привредни субјекти који се баве прерадом пољопривредних субјеката су приказани у табели 35.

Табела 35. Привредни субјекти који се баве прерадом пољопривредних субјеката на територији Врања у 2023 години.

Р. Бр.	Назив фирме	Капацитет (t)	Делатност
1.	„ШУМСКО БЛАГО-МЗС“ д.о.о. БРЕСНИЦА	800 t	Сакупљање шумских плодова
2.	„ЗРЕЛО ВОЋЕ“ ПР КЛИСУРИЦА	30 t	Радња за прераду воћа и поврћа
3.	„ЕКО ФРУИТ“ ПР РАНУТОВАЦ	300 t	Сакупљање, откуп и прерада воћа и шумских плодова
4.	„ВАЛЕРИЈА М“ ПР КОРБЕВАЦ	400 t	Производња какаоа, чоколаде и кондиторских производа
5.	„НОГАТОМИ“ д.о.о. ТРГОВИШТЕ, Хладњача Врање	100 t	Остала прерада и конзервисање воћа и поврћа
6.	„АГРОПАРТНЕР ФРУИТС“ д.о.о. Ћуковац	100 t	Остала прерада и конзервисање воћа и поврћа

¹⁷ Попис пољопривреде 2012 године, РЗС, интерна документа.

7.	„ИЦЕ ФРУИТ ГРОУП“ д.о.о. Тибужде	60 t	Остала прерада и конзервисање воћа и поврћа
8.	„РАДУЛОВИЋ М&С“ д.о.о. СУВИ ДОЛ	200 t	Остала прерада и конзервисање воћа и поврћа
9.	„НЕСА КОМЕРЦ“ д.о.о.	/	Трговина на велико воћем и поврћем
10.	„ВАЛДОРО“ ПР Врање	до 50 t сировине	Остала прерада и конзервисање воћа и поврћа
11.	Средња пољопривредно- ветеринарска школа Стеван Синђелић Врање		Мешовита фарма у селу Ристовац
12.	Хладњача „ЖИВИНОПРОДУК“ С. Ристовац	Хладњача 3 коморе укупног капацитета предтунелом и тунелом 280t +55t	Кланица пилића, замрзавање 017/546-302

Извор: Градска управа Врање, јануар-мај 2023 године

Прерада меса – Према подацима добијеним од ГУ Врање једина месара на територији града Врање је СЗТР „Мишић“ која се бави производњом и прерадом меса (шунке, различите кобасице, сланине итд.). Према подацима добијеним од ГУ Врање у 2023 години на територији града Врање има 5 пољопривредних газдинстава која се баве производњом и прерадом меса.

Прерада млека - Према подацима добијеним од ГУ Врање на територији града Врања фабрика за прераду млека не ради, обзиром да је затворена већ неколико година. Пољопривредна газдинства имају веома велики проблем са дистрибуцијом свежег млека. Пољопривредна газдинства се сама сналазе на тржишту. Последњих 2 до 3 године су се појављивали откупљивачи из других региона Републике Србије али је то било у кратком временском периоду. Проблем је да што откупљивачин нису исплатили давања газдинствима. Ово је један од горућих проблема који треба решавати, обзиром да пољопривредна газдинства нису у могућности да продају све млечне прерађевине на пијацама. Оваква ситуација према подацима добијеним на терену уколико се не реши ће резултирати распродајом квалитетног приплодног материјала и уништавањем сточног фонда, а тиме извора финансирања пољопривредних газдинстава.

Рибарство - Према подацима добијеним од ГУ Врање на територији града Врања постоји до 5 пољопривредних газдинстава који се баве узгојем риба као што су шаран и пастрмка.

Према подацима добијеним од ГУ Врање детаљан приказ винарија и дестилерија у 2023 години дат је у табели 36.

Табела 36. Винарије и дестилерије на територији Врања у 2023 години

Редни број	Назив фирме	Делатност
1	Винарија „Алексић“ ДОО Врање	Производња вина од грозђа
2	Дестилерија „Митић“ ПР Ристовац	Дестилација, пречишћавање и мешање пића
3	Дестилерија „Јањић“ ПР Врање	Дестилација, пречишћавање и мешање пића
4	Дестилерија „Ђорђевић 2020“ ПР Врање	Дестилација, пречишћавање и мешање пића

Извор: ГУ Врање за 2023 година.

На територији града Врања развијено је пчеларство. Наиме, према подацима добијеним од ГУ Врање у 2023 години постоје 2 удружења пчелара са укупно 194 чланова. Детаљан приказ удружења са члановима приказан је у табели 37.

Табела 37. Удружења пчелара на територији ГУ Врање у 2023 години.

Р.бр.	Назив фирме (Регистровано пољопривредно газдинство)	Капацитет	Намена	Остало
1.	Удружење „Матица“	Број чланова 155 (8800 кошница)	Производња пчелињих производа	Председник Чедомир Младеновић
2.	Удружење „Пчелица“	Број чланова 39 (2000 кошница)	Производња пчелињих производа	Председник Жика Недељковић

Извор: ГУ Врање, 2023. година

1.6.2.2. Развијеност руралног туризма и могућности унапређења постојећег стања у области туризма на територији Града Врања (Врање и Врањска Бања)

На основу података Туристичке организације Врања у јануару 2023 године на подручју Града Врања (Врање и Врањска Бања) се налази укупно 4 (четири) смештајна објекта који по карактеру и критеријумима UN FAO-а и UN WTO се могу сврстати у делатности руралног туризма. Реч је о објектима:

- 1) **Сеоско туристичко домаћинство „Мерак“** које се налази у селу Корбевац које је лоцирано на 5 км од центра Врањске Бање, односно 11 км од Врања и на 10 км од искључења са ауто-пута Е-75 (Коридор 10). СТД садржи 2 (две) смештајне јединице капацитета за 7 особа. Има уређено двориште са летњиковцем, роштиљем, фонтаном, као и опремљено игралиште за децу. Посебно је опремљена просторија за послуживање угоститељских услуга исхране и пића (оброка), где се гостима послужују традиционална јела са југа Србије, као и воће и поврће из сопствене производње домаћина (сокови, компоти, џемови, итд.).
- 2) **Сеоска кућа „Моо Моо“ („МУ МУ“)** се налази у насељу Суви Дол у близини Града. Располаже са 7 (седам) лежачева и капацитетом за 8 (осам) особа. У понуди се поред смештаја којима се гостима нуде услуге пансиона, налази и заједнички салон, простор и прибор за роштиљ, заједничка тераса и врт. На располагању је и децје игралиште, а гостима је дозвољено да бораве са кућним љубимцима.
- 3) **Вила „Јефимија“** налази се у селу Преображење које је лоцирано на 9 км од Врања. Село се налази на 550 м надморске висине. У оквиру комплекса виле се налазе смештајни капацитет у планинским кућицама и поседују 3 (три) собе са брачним лежачем, купатилом. У објекту је и заједнички ресторан, а у дворишту је у понуди и мини „зоо врт“ са више врста животиња. У комплексу виле постоје 4 (четири) планинске куће које су све двоспратне и пето-креветне, са укупним смештајним капацитетом за 20 (двадесет) особа.
- 4) **Преноћиште „300 Мишић“** смештено је у насељу Дулан на удаљености 6 км од Врања и на удаљености 3,8 км од Врањске Бање. Располаже рестораном, баром и „зоо вртом“. Гостима су на располагању дечији клуб и дечије игралиште. Преноћиште има 8 (осам) соба са капацитетом за укупно 28 гостију. Собе су климатизоване и садрже гардеробер, „flat-screen“ ТВ и сопствено купатило. У објекту се служи доручак на бази шведског стола.

1.6.2.3. Остали видови других профитабилних активности пољопривредних газдинстава: народна радиност и стари занати, активности у шумарству и обрада дрвета, узгој рибе за продају

У Попису пољопривреде 2012 године, има укупно 9 регистрованих ПГ која се баве *народном радиношћу*. Међутим, имајући у виду да је њихов број мањи од 5 посматрано појединачно по насељима, она нису статистички обрађена.

Подаци добијени од Градске управе Врање за 2023 годину наводе да народна радиност није секторски и статистички издвојена у АПР бази података, нити у бази предузетника који региструју своју активност преко Градске управе. Коришћење услуга Градске управе као подршке у регистрацији предузетника је само опција, а није правно обавезујућа. Подаци говоре да постоји знатан број физичких лица који се баве народном радиношћу и занатством, али не као регистрованом пословном активности, већ у склопу традиционалне израде различитих предмета као што су на пр.: грнчарија, плетење, израда народних ношњи, дуборези, израда предмета од прућа итд. Подаци добијени су парцијалног карактера (нису свеобухватни) због наведене проблематике.

Као примери осталих видова других профитабилних активности и њихове развијености на територији ГУ Врање у 2023 години добијени су следећи подаци:

- Бачварска радња "*Barrique*", Врање – радња за израду дрвених судова;
- Грнчарска радња "*Стошић*",
- Грнчарска радња "*Неолит*",
- Казанцијске радње:
 - казанцијска радња „*Преображање*“ (Милош Антић ПР)
 - казанцијска радња „*Кале*“ (Саша Станковић ПР)
- Израда уметничких предмета од дрвета – Радња „*Свето Дрво*“;
- Постоји више од 20 рањи које се баве израдом хране по традиционалној рецептури;
- Воденичари и млинари:
 - Воденица „*Ристић*“, Тибуцде;
 - Воденица „*Ђурина*“, Пољаница

На територији ГУ Врање постоји и одређених број људи који се бави старим занатима као што су: опанчари, ужари, каменорезци, бомбонције, свећари итд. Они спорадично присутни, што говори да стари занатсти нису у потпуности „замрли“.

На основу података Пописа пољопривреде 2012 године (ниво насеља) регистровано је укупно 4 ПГ која се баве *узгојем рибе за продају* али она из истог разлога (мањи број од 5) нису статистички исказана по насељима.

На основу података Пописа пољопривреде 2012 године (ниво насеља) на територији Града Врања, има укупно 75 ПГ која се баве *активностима обраде дрвета*, при чему је 60 регистрованих у Врању и на територији Врањске Бање је регистровано укупно 15 ПГ. У Врању се истичу насеља Нова Брезовица са 8 ПГ и Оштра Глава са 8 ПГ, док у Врањској Бањи насеље крива Феја са регистрованих 11 ПГ.

Активности у шумарству има укупно регистрованих 167 ПГ од чега у Врању 164 ПГ и на територији Врањске Бање 4 ПГ. На територији Врања се истичу насеља Вишевце са 16 регистрованих ПГ, затим следе насеља Кошањане са 14 колико бележи и Лепчинце, док насеље Градња бележи 12 ПГ, итд.

1.6.3. Организације цивилног друштва

На основу података ГУ Врање у јануару 2023 године на територији Града Врања (Врање и Врањска Бања) било је укупно 15 организација цивилног друштва чије активности су везане за сектор пољопривреде и руралног развоја.

На основу добијених података приметно је да удружења пчелара броје далеко нејвећи број. Истичу се ДП „Матица“ са 153 чланова и Удружење пчелара „Пчелица“ са 39 чланова, оба лоцирана у Врању. Затим следе Удружење боровничара „Бобица Здравља“ смештено у Врању са 24 чланова. Занимљиво је да и удружење грађана „Стрелци противградне заштите Врање“ броје укупно 20 чланова, што сведочи о подигнутом нивоу свести грађана, односно цивилног друштва о потреби заштите пољопривредних култура. Детаљан приказ организација цивилног друштва дат је у табели 38.

Табела 38. Организације цивилног друштва у сектору пољопривреде и руралног развоја на територији Града Врања (Врање и Врањска Бања)

Р. Бр.	Назив удружења пољопривредника	Седиште удружења	Број телефона	e-mail адреса	Основна делатност	Број чланова
1.	Удружење боровничара „Бобица здравља“	Врање, ул. Пане Ђукића	06420777 56	ninoslavytmc@gmail.com	Воћарство - производња боровнице	24
2.	Удружење грађана „Стрелци противградне заштите-Врање“	Врање, с. Дубница	063/470-388	Н/П	Противградна заштита	20
3.	„Млади пчелар“	Врање, ул. Густава Крклеца 5	069/8433-272	mladipcelar.vr@gmail.com	Сточарство - производња пчелињих производа и едукација	5
4.	ДП „Матица“	Врање, ул. Стевана Мокрањца 23	063/854-2898	ceda1947@gmail.com	Сточарство - производња пчелињих производа и едукација	153
5.	Удружење пољопривредних произвођача „Наш завичај“	Врање, с. Големо Село	062/8566-331	mirjanadimecic1988@gmail.com	Сточарска и ратарска производња	3
6.	Удружење пољопривредника „Биоштала“	Врање, с. Дубница	063/856-4433	gaga.alpina@gmail.com	Сточарство - Козарство	5

7.	Удружење пољопривредника „Црвена ружа“	Врање, ул. Бунушевачка бб	066/807-9109	up.crvenaruza@gmail.com	Прерада и сушење воћа, поврћа и лековитог биља	5
8.	Удружење пољопривредника „Ђуковац“	Врање, с. Ђуковац	062/7999-54	Н/П	Воћарство - производња јагода	3
9.	Удружење „Боровница са југа“	Врање, Краља Стефана Провенчано г 97/11	066/666-0984	marjanovicvuk@gmail.com	Воћарство - производња боровнице	3
10.	Удружење пчелара „Пчелица“	Врање, ул. Чеде Димитријевића-Дембе 20	064/890-7874	nedeljkoviczika26@gmail.com	Сточарство - производња пчелињих производа и едукација	39
11.	Пчеларско друштво „Врањска Бања“	Врањска Бања, с. Изумно	064/700-9483	zankojovancev@gmail.com	Сточарство - производња пчелињих производа и едукација	4
12.	Удружење пољопривредника „Зелена оаза“	Врање, ул. Радних бригада	064890-7810	antanasijevicv@gmail.com	Прерада и сушење воћа, поврћа и лековитог биља	3
13.	Удружење пољопривредних произвођача „Тим - Катун“	Врање, с. Катун	060/333-4288	dejanvelickovic411@gmail.com	Сточарство - производња свиња	8
14.	Удружење пољопривредника „Кемал“	Врање, с. Доње Жапско	062/5907-99	Н/П	Сточарска и ратарска производња	4
15.	Удружење произвођача цвећа „Цвеће калиопа Врање“	Врање, с. Доњи Вртогош	060/7239-241	cvecevrtoagos@gmail.com	Производња украсног биља	4

Извор: ГУ Врање, јануар - мај, 2023 године.

1.7. ИНФРАСТРУКТУРА

1.7.1. Водопривредна структура

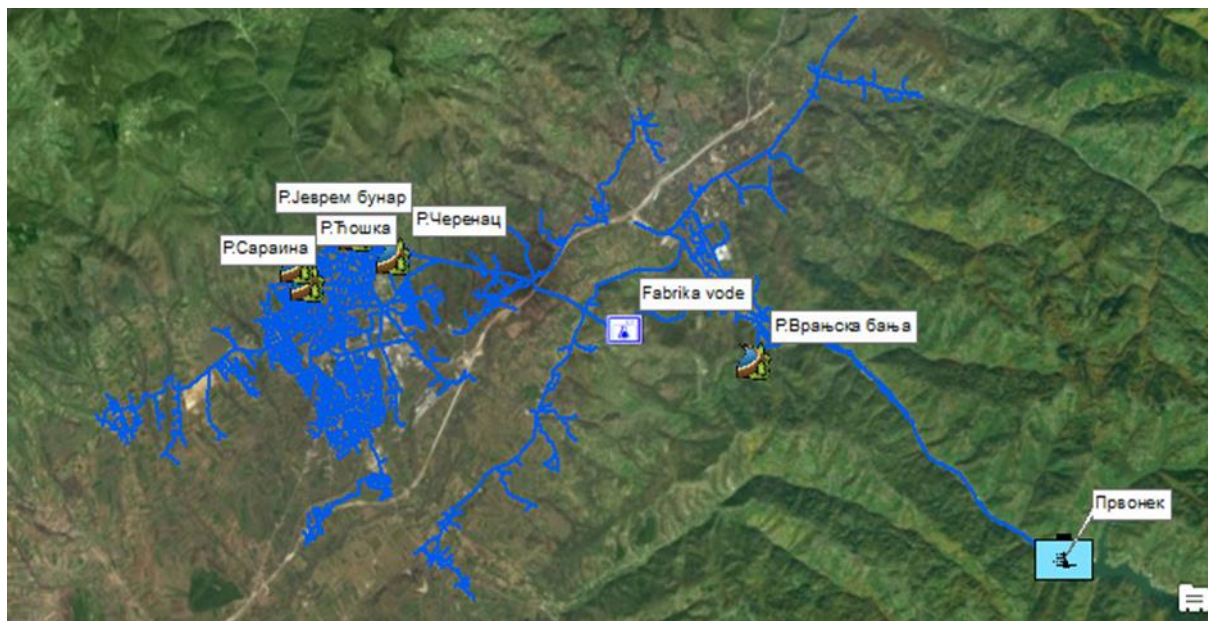
1.7.1.1. Водоснабдевање, канализациона мрежа и пречишћавање отпадних вода

Водоснабдевање

Према Просторном плану града Врања постојећи водоводни систем у граду задовољава потребе водоснабдевања. Проблем лежи у дотрајалости подземних инсталација водоводног система који узрокује повремене проблеме при експлоатацији и захтева реконструкцију.

Водоводни систем Врања је део регионалног водопривредног система и акумулације „Првонек“ на Бањској реци. То решење се примењује од 2005. године, када је акумулација пуштена у функцију. Са акумулације Првонек вода се гравитационо доводи до постројења за припрему воде, одакле се даље врши гравитационо снабдевање становништва и индустрије. Из градског водовода поред града Врања и Врањске Бање, снабдева се још 13 сеоских насеља. Тренутно се у граду Врању и околним насељима прикљученим на водоводни систем водом снабдева око 80% од укупног броја становништва Града Врања (Слика 7).

Слика 7. Скица водоводне мреже града Врања и Врањске Бање

Извор: Студија процене стања постојећег водоводног система на територији града Врања, Град Врање, 2019. год.

У Горњем, Доњем Вртогосу и Требешину се из посебног водовода снабдева око 1.350 станова. Изван санитарне контроле је у погледу снабдевања водом око 17.000 становника или 32%.

Водоводни систем у Врању је подељен на две висинске зоне снабдевања, прва висинска зона до коте 480 mnm и друга висинска зона од коте од 480 до 540 mnm. Годишња потрошња воде је око 6-7 милиона m³ воде, при чему ова количина није равномерно распоређена током године. Специфична потрошња варира од 150 l/s у периодима најмање потрошње, до 500 l/s у периоду највеће потрошње (летњи месеци). Неконтролисана потрошња воде у летњем периоду превазилази производњу воде па се јављају велики проблеми у водоснабдевању.

Укупна дужина дистрибутивне мреже града Врања и околних насеља се процењује на око 350 km. Разводна мрежа је подељена на:

- Цевовод чисте воде од постројења на Кумаревској чуки до раскрснице Рашка у граду профила ДН 600;
- Разводна мрежа прве висинске зоне Врања различитих профила од ДН 50 до ДН 500;
- Разводна мрежа друге висинске зоне Врања различитих профила од ДН 50 до ДН 200;
- Повратни вод за Врањску Бању ДН 200;
- Напојни вод за села Ћуковац и Златокоп ДН 200;
- Цевовод Првонек - Врањска Бања ДН 200.

Цевоводи дистрибутивног система су од различитог материјала: азбест-цементне цеви (АЦЦ), цеви од тврдог поливинил-хлорида (ПВЦ) и цеви од меког полиетилена (ПЕ).

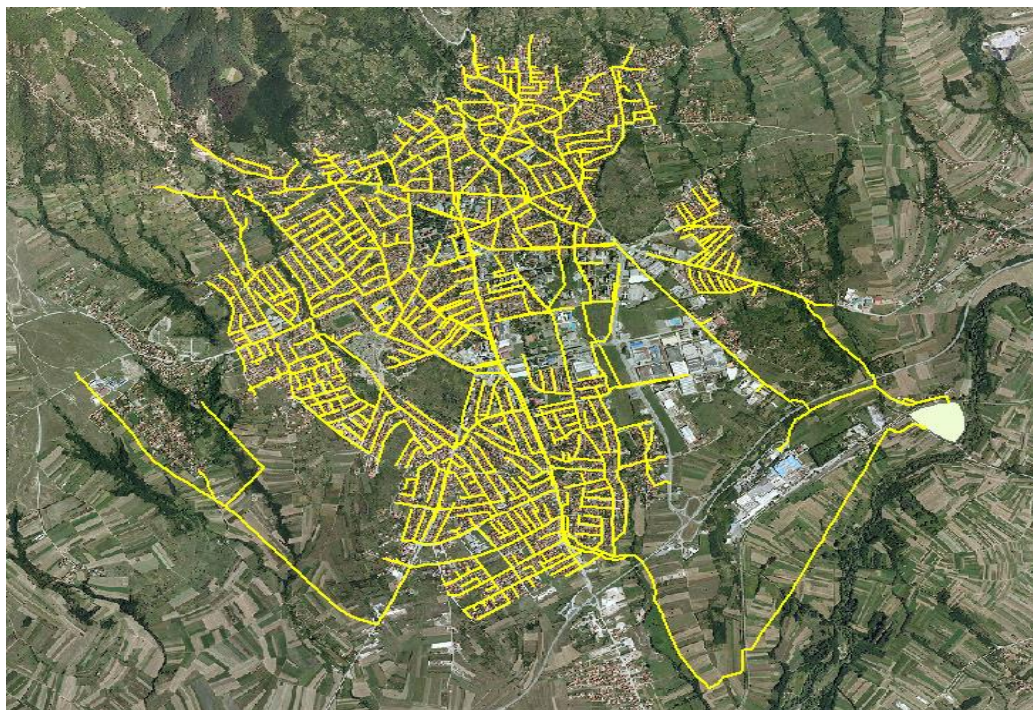
Као најновији материјал за водоводну мрежу појавиле су се цеви од дуктилног лива али се оне још увек нису користиле у систему врањског водовода. У плану је њихова употреба (*Студија процене стања постојећег водоводног система на територији града Врања, град Врање, 2019. година*).

У циљу побољшања постојећег водоводног система потребно је извршити унапређење водоводне мреже кроз рационализацију потрошње, смањење губитака и побољшање објеката и цевовода.

Канализациона мрежа и пречишћавање отпадних вода

Врање је канализацију имало пре II светског рата, а изградња модерног система канализације у Врању је почела упоредо са изградњом водовода. Процењена дужина канализационе мреже на подручју града Врања износи око 130 km. На слици 8 је приказана траса постојеће канализационе мреже града Врања.

Слика 8. Скица постојеће канализационе мреже

Извор: Студија процене стања постојећег канализационог система на територији града врања, 2019. год.

Канализациони систем одвођења отпадних вода је сепаратног типа, што подразумева да је фекална канализација одвојена од атмосферске. Постојећа канализациона мрежа не задовољава потребе одводњавања свих градских отпадних вода. У многим деловима града не постоји секундарна канализациона мрежа, а на постојећим објектима прихват градских отпадних вода је такође лош, па долази до честих загушења.

Цевоводи канализационог система су израђени од различитих материјала: керамике, азбест-цемента, поливинил хлорида (ПВЦ). За ревизиона окна су углавном коришћени префабриковани елементи од армираног бетона.

На постојећој мрежи која је прикључена на главне колекторе не постоји систем за пречишћавање отпадних вода. Такође, отпадне воде од индустријских објеката нису посебно издвојене што представља опасност, будући да се ради о отпадним водама које су хемијски загађене.

Атмосферска канализациона мрежа није заступљена у свим деловима града, сем у неколико уличних праваца, па тиме долази до плављења градских саобраћајница и општећења објеката као и ометања саобраћаја.

Фекална канализација није предвиђена за прихватање атмосферских отпадних вода али многи корисници су увели атмосферске воде са својих површина у фекалну канализацију што узрокује немогућност инсталација да прихвати сву воду за време падавина.

Велики проблем код отпадних вода је и њихово испуштање директно у водотокове који пролазе кроз град. Таквих излива има 5-10% од укупних корисника. Отпадне воде се без икаквог третмана испуштају у градске водотоке и коначно у реку Јужну Мораву.

У плану је изградња постројења за пречишћавање отпадних вода града Врања.

Приликом падавина атмосферске воде праве велике штете плавећи ниске стамбене објекте и урбанизоване површине на свом путу до природних водотокова који пресецају град. Систем атмосферске канализације је уведен као плански документ кроз Пројекат атмосферске канализације који је израдио „Македонијапројект“ још 1984. године и који је и данас основа за изградњу делова атмосферске канализације. До сада је реализован само део планиране мреже у центру града.

Тренутно се реализује пројекат „Пројектовање и извођење радова на изградњи комуналне (канализационе) инфраструктуре у Централној и Јужној Србији - град Врање - „ЧИСТА СРБИЈА“. Инвеститор овог пројекта је град Врање. Пројекат финансира Влада Републике Србије, Министарство грађевинства, саобраћаја и инфраструктуре (на основу закљученог комерцијалног уговора са CRBC - *China Road and Bridge Corporation*).

Предмет пројекта „Чиста Србија“ у делу који се односи само на град Врање јесте пројектовање и извођење радова на изградњи примарне и секундарне фекалне канализационе мреже на територији града Врања у укупној дужини од 141.675 m.

Од тога, град Врање је, преко својих служби, израдио пројектно-техничку документацију (или је она у току) за мањи део пројекта и исходио грађевинске дозволе за изградњу фекалне канализационе мреже у укупној дужини од 14.949 m.

За осталу, примарну и секундарну фекалну канализациону мрежу, у укупној дужини од 126.726 m, Министарство као наручилац, спроводи поступак израде пројектно-техничке документације, на основу које се након исходавања грађевинске дозволе изводе радови.

1.7.1.2. Наводњавање пољопривредног земљишта и одводњавање

С обзиром да се наша земља већ дужи низ година суочава са перманентним растом температуре ваздуха, а самим тим и све чешћим сушама, интензивније коришћења наводњавања у процесу пољопривредне производње постало је неопходна карика без које није могуће постићи високопродуктивну и економски оправдану производњу. Примена наводњавања у процесу биљне производње доводи до многоструких позитивних ефеката чији је крајњи циљ ублажавање последица промене климе које изазивају сушу на нашим просторима.

Водни ресурси на подручју града Врања су повољни са становишта примене наводњавања, с обзиром на присуство великих потенцијала површинских и подземних вода. Ови потенцијали нису искоришћени у довољној мери.

Према подацима завода за статистику Републике Србије (Попис пољопривреде, Анкета 2018.), на подручју Републике Србије се наводњава укупно 159.587 ха земљишта на поседу 186.231 пољопривредних газдинстава (Табела 39).

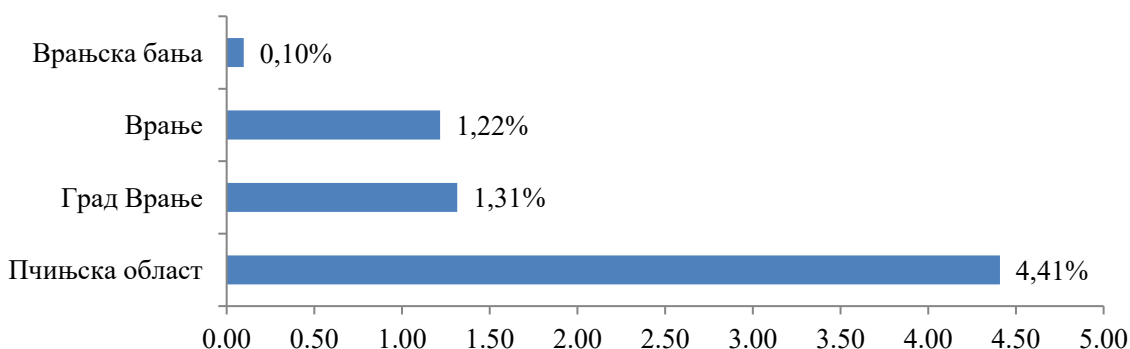
Табела 39. Наводњавана површина земљишта према врстама усева и категоријама коришћења (ха)

	Република Србија	Пчињска област	Град Врање	Врање	Врањска Бања
Укупно наводњавано	159.587	7.036	2.098	1.942	156
Кукуруз за зрно	27.313	1.352	257	250	8
Жита укупно	41.298	1.963	601	590	11
Махунарке укупно	1.934	279	70	66	4
Кромпир	5.895	689	166	153	13
Шећерна репа	5.182	1	0	0	0
Уљана репица	1.563	0	0	0	0
Сунцокрет	2.047	0	0	0	0
Поврће, бостан и јагоде укупно	50.029	1.687	611	575	35
Крмно биље укупно	2.924	174	36	36	0
Виногради	679	160	142	142	0
Воће и бобичасто воће	31.968	1.766	423	334	89
Остало	16.068	318	50	47	3

Извор: <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/1300020301?languageCode=sr-Cyrl&displayMode=table&guid=1fe49905-a71f-4f2d-abf4-7c94978e9b28>

У Пчињској области, којој припада град Врање, укупно наводњаване површине земљишта износе 7.036 ха у оквиру земљишног поседа 14.720 пољопривредних газдинстава. На територији града Врања укупно се наводњава 2.098 ха земљишта под пољопривредним усевама, на земљишту 4.180 пољопривредних газдинстава, што је 29,82% од укупно наводњаваних површина Пчињске области, односно 1,31% од укупно наводњаваних површина у Републици Србији (Графикон 10).

Графикон 10. Процентуално учешће наводњаваних површина

Извор: Обрачун на основу података из табеле 1

Од укупно наводњавних површина на територији града Врања, у Врању се наводњава 92,60%, док се у Врањској Бањи наводњава свега 7,40% пољопривредног земљишта.

На територији града Врања се највише наводњава поврће, бостан и јагоде (611 ha), жита (601 ha), воће и бобичасто воће (423 ha), кукуруз за зрно (257 ha), кромпир (166 ha), виногради (142 ha), кромпир (70 ha), крмно биље (36 ha).

Што се тиче одводњавања, оно није регулисано и ако потреба за њим постоји.

1.7.2. Саобраћајна инфраструктура

Оптималан капацитет и квалитет саобраћајне инфраструктуре представља један од основних фактора развоја неке локалне самоуправе или шире територијалне јединице, као и фактор одлуке да ли ће на тој територији неко остати да живи и ради, односно да ли ће се неко определити да у њу инвестира. Саобраћајна инфраструктура града Врања доминантно се ослања на расположиве капацитете друмског саобраћаја. Град Врање карактерише наслеђе уличне мреже уског профила, лоше регулације ивичне изградње, те висока концентрација административних садржаја у самом центру града, који збирно утичу на велико саобраћајно оптерећење. Такође, присутан је и недовољан број уређених паркиралишта, који врши додатни притисак на тротоаре и зелене површине.

Друмски саобраћај

Посебан значај и утицај на даљи развој друмског саобраћаја и укупне привредне делатности за град Врање има близина међународног путног правца - аутопута А1 (Е-75), који може бити спона града са Централном Србијом и насељеним местима на југу Србије, односно државним прелазом са Северном Македонијом (гранични прелаз Прешево) коме град гравитира. Територија града Врања ослања се и на главни крак паневропског саобраћајног Коридора 10 (К-10, Салзбург – Солун), као једног од главних европских друмских артерија. У близини гарда су и гранични прелази са Северном Македонијом, Прохор Пчињски (на 35 km) и Чукарка (на 48 km), односно са Бугарском, Стрезимировце (на 74 km) и Рибарце (на 115 km). Удаљеност града Врања од неких од примарних привредних и административних центара у земљи и непосредном окружењу дата је следећом табелом (Табела 40.).

Табела 40. Удаљеност града Врања од селектованих градова (у km)

Београд - 347 km	Приштина – 185,95 km	Ниш - 120 km
Скопље - 99 km	Солун – 301 km	Софија - 179 km

Извор: ЈП Завод за урбанизам Врање.

У наредној табели (Табела 41.) уочавамо да у структури укупне дужине путне мреже на територији Града савремени коловоз чини 81,6%.

Табела 41. Структура путне мреже на територији града Врања (2021. година, у km)

Укупна дужина путева	Савремени коловоз	Државни путеви I реда		Државни путеви II реда		Општински путеви	
		свега	савремен и коловоз	свега	савремен и коловоз	свега	савремен и коловоз
527,6	430,3	-	-	89,6	82,3	438,0	348,0

Извор: Општине и региони у Републици Србији - 2022, РЗС, 2022.

Стање улица у урбаним, и нарочито у сеоским срединама је незадовољавајуће. Постоји потреба хитних интервенција на реконструкцији и изградњи улица у сеоским месним заједницама и неким деловима насељеног места Врање. Такође, постоји потреба изградње и реконструкције мостова у руралним срединама, те изградње адекватног паркинг простора, односно додатно уређење вашарског платоа.

Основна ограничења за даљи развој у области друмског и осталих видова саобраћаја су топографске карактеристике терена на већем делу територије града, знатни трошкови финансирања пројектовања, изградње, реконструкције и одржавања путне мреже, иницијално незадовољавајуће стање постојеће путне инфраструктуре, те слабо развијен јавни градски и приградски превоз путника.

Према *Закону о путевима*, све ингеренције над активностима изградње, одржавања и експлоатације државних путева II реда има *ЈП Путеви Србије*, док је управљање градским/општинским путевима, улицама и некатегорисаним путевима у насељеним местима у надлежности органа локалне самоуправе.

Највећи превозник на територији Града је предузеће „Јединство - Кавим“ из Врања, које запошљава 219 запослених и располаже са 130 аутобуса и око 650 дневних полазака у приградском, међуградском и међународном саобраћају. Сходно поменутом извору на територији града Врања функционишу:

- 2 регистроване линије у градском саобраћају; и
- 24 регистроване линије у приградском саобраћају;
- 167 стајалишта у градском и приградском саобраћају;
- 55 активних возила у градском и приградском саобраћају;
- Број превезених путника у градском аутобуском саобраћају је 223.252 путника (у 2017);
- Број превезених путника у приградском аутобуском саобраћају 1.974.174 путника (у 2017).

Железнички, водни и ваздушни саобраћај

На подручју града Врања постоји станични објекат на магистралној прузи, односно железничка станица која се простире на површини од 31 ha. Станични објекат је стар више од једног века, а намењен је путничком и теретном саобраћају са изграђеном комплетном инфраструктуром која је у лошем стању. Лоши технолошки параметри расположивих капацитета железнице и тешки услови трасирања пружне инфраструктуре условававају минималну брзину саобраћаја која у просеку износи око 47 km ha⁻¹.

Ваздушни и водени саобраћај инфраструктурно нису заступљени на подручју града Врања. Корисници ових видова саобраћаја упућени су на употребу терминала на

локацијама ван територије града. Корисници ваздушног саобраћаја упућени су примарно на аеродроме у Београду и Нишу, односно аеродроме у Скопљу, Приштини и Софији.

1.7.3. Енергетска инфраструктура

Постојеће стање енергетске инфраструктуре захтева у наредном периоду њено значајно унапређење, како би у потпуности била у функцији дистрибуције довољне количине енергије наспрам захтева крајњих корисника, те подржавала принципе енергетске ефикасности и заштите животне средине који су у складу са прописима из области енергетике, екологије, и планирања и изградње насељених места. Другим речима, она треба да одговара интересима дистрибуције расположивих инвестиционих средстава локалне самоуправе, задовољењу потреба грађана, као и покрићу актуелних иницијатива развоја града Врања. У овом тренутку, град Врање је већ започео реализацију неких од капиталних инфраструктурних пројеката, примарно у сарадњи са KFW банком и надлежним Министарствима.

Електроенергетска мрежа

На подручју града Врања постоје следећи електроенергетски објекти, претходно разврстани сходно њиховом напонском нивоу:

а) Трафостанице: Трансформаторска станица нивоа 110/35kV, снаге 2x31,5MVA „Врање 1“; Трансформаторска станица нивоа 110/35/10kV, снаге 2x1,5MVA „Врање 2“; Пет трансформаторских станица нивоа 35/10kV; и 136 трафостаница нивоа 10/0,4kV.

б) Водови: На подручју града Врања положени су 35kV електроенергетски водови у дужини од 11,7 км (око 6,7 км је надземно), који полазе из града Врања и завршавају се на територији других општина.

Сходно положају електроенергетских објеката, уочава се добра покривеност ужег урбаног језгра града Врања електроенергетском инфраструктуром задовољавајућег капацитета, што се не би могло потврдити за насељена места Рашка, Суви Дол, Баљиновац и Рибинце.

Енергетска ефикасност

Ниска цена електричне енергије током претходног периода утицала је на њену масовну потрошњу, примарно за загревање радног и животног простора, што је у крајњој инстанци доводило до максималног исцрпљивања комплетне електроенергетске инфраструктуре на подручју града Врања. Такође, значајан проблем снабдевања електричном енергијом је и у већој мери непланска изградња индустријских зона и стамбених насеља.

Недостатак слободног грађевинског простора спречава изградњу додатних енергетских капацитета у виду трафостаница (новоа 10/0,4kV) и пратећих водова. Са друге стране, изградњом ТС 110/35/10kV „Врање 2“ инсталисане снаге 2x31,5 MVA омогућен је развој привредне зоне Бунушевац, као и виши ниво поузданости у снабдевању електричном енергијом корисника са територије града.

Гасоводна мрежа и снабдевање топлотном енергијом

Иницијално због поменуте ниске цене у претходном периоду, електрична енергија представља доминантан вид енергије која се организовано допрема локалном становништву. Тренутно, насељена места са територије града нису покривена гасоводном мрежом. Топлотна енергија се у урбаним срединама Града најчешће ствара из електричне енергије, док се у руралним срединама она превасходно добија ложењем дрвне масе и угља (индивидуална ложишта).

Потребе индустрије за топлотном енергијом и њено присуство у широкој потрошњи задовољавају се помоћу индивидуалних котларница на течна горива (мазут и лож уље), као и помоћу електричне енергије код котларница мањег капацитета.

Просторним планом Републике Србије планирана је изградња разводног гасовода од Ниша до границе са Северном Македонијом. У оквиру поменутог разводног гасовода предложена је локација за изградњу главне мерно-регулационе станице „Врање“, којом би се регулисао и редуковао проток природног гаса и вршила централна одоризација природног гаса.

1.7.4. Телекомуникациона инфраструктура

У данашњим условима, на квалитет живота и рада становништва неке локалне заједнице у великој мери утичу и дисперзија, капацитет и технолошке карактеристике расположивих елемената телекомуникационе инфраструктуре.

Као и у другим деловима пчињске области, телекомуникациона инфраструктура којом су обухваћени телекомуникациони објекти, телефонске централе, спојни путеви и примарна мрежа у насељима, већим делом и по квалитету, и по капацитету није подједнако развијана на целокупном подручју града. Телекомуникациону мрежу на подручју града чине: Фиксна телекомуникациона мрежа националног оператора (Телеком Србија); Мобилне комуникационе мреже националног оператора, као и лиценцираних приватних оператора; Национални и приватни интернет провајдери; Јавне и комерцијалне радио станице и ТВ мреже; Кабловски дистрибутивни систем (КДС); и Приватне (индивидуалне) телекомуникационе мреже (банке, академска мрежа, комунална предузећа, итд.).

Фиксна телефонија

Фиксна телефонска мрежа има инсталираних 35.055 телефонских прикључака, од којих је 15.614 било активно током 2021. године. Структура телефонских прикључака не одговара савременим техничким стандардима, а изузетно је неповољан однос прикључака на дигиталним и аналогним (АТЦ) централама. Осим тога, присутан је велики број двојних телефонских прикључака, и врло мали број дигиталних телефонских прикључака (ИСДН).

Мобилна телефонија

На подручју града Врања присутни су сви оператори мобилне телефоније активни на националном нивоу.

Поште

У следећој табели (Табела 42.) уочавамо да се само 0,73% од укупног броја пошти у Србији налази у граду Врању, односно скоро трећина пошти (30,55%) лоцираних у Пчињској области. Четири поште се налазе у ужој градској зони, док су остале испоставе измештене у приградским и у руралним деловима града Врања.

Табела 42. Поштанске испоставе

Територија	Поште
Република Србија	1.500
Регион Јужне и Источне Србије	335
Пчињска област	36
Град Врање	11
Врање	8
Врањска Бања	3

Извор: Општине и региони у Републици Србији - 2022, РЗС, 2022.

Интернет и КДС мрежа

У понуди савремених телекомуникационих сервиса и услуга запажено место имају интернет провајдери. Услуге националних и приватних интернет провајдера користи све више корисника. За сада је најзаступљенији национални интернет провајдера са сетом својих услуга (интернет и телефонија). Услед физичке неразвијености интернет и КДС мрежа најчешће не постоје у појединим руралним областима.

Кабловске дистрибутивне мреже урађене су делимично плански на појединим локацијама, односно положене су кроз ПЕ цеви у заједничком рову са телефонским кабловима новоизграђених мрежа. Неконтролисана изградња КДС-а довела је до непостојања тачне евиденције по оператерима, тако да се не може утврдити тачан број корисника ових услуга.

На територији града Врања постоје јавне и комерцијалне радио и ТВ станице. ЈП РТС, као јавни сервис грађана обавља емитовање, пренос и дистрибуцију својих програма на комплетној територији града Врања преко мреже предајника и репетитора.

1.7.5. Управљање отпадом

На територији Града Врања управљање отпадом представља један од највећих еколошких проблема. Свакодневно се стварају велике количине отпада, првенствено из домаћинства, а генерисана количина отпада износи око 22 тоне/годишње. Количина сакупљеног отпада се повећава сваке године, при чему у структури генерисаног отпада највише има удела биоразградивог отпада, кабастог отпада, пластичних кеса и остало.

Организовано сакупљање и одлагање комуналног отпада на територији Града Врања постоји, и ту функцију врши ЈКП „Комрад“. Ово предузеће постоји као јавно комунално предузеће од 1989. године, а његова делатност је сакупљање и депоновање отпада насталог на територији Града, одржавање Градске депоније, уређење и одржавање зелених и парковских површина, пијаца и гробаља, као и димничарске услуге. Највећи део домаћинства са територије Града Врања покривен је организованим сакупљањем комуналног отпада од стране ЈКП „Комрад“. Домаћинства одлажу смеће у канте, односно контејнере, који се празне 5 дана у недељи. На неколико локација постављени су жичани контејнери за сакупљање ПЕТ амбалаже. Када је у питању загађивање пореклом од јавних установа и привредних субјеката, према подацима Националног регистра извора загађивања, на подручју Града Врања постоји више постројења која су генератори отпада: Rudnik olova i cinka „Gro“ d.o.o., Građevinsko preduzeće „5D“ d.o.o., Privredno društvo za proizvodnju, promet i usluge Diva Divani d.o.o., Elektrodistribucija Srbije d.o.o. Beograd, Klameks d.o.o., Plutos d.o.o., Technic Development DOO Vranje, Hemijska Industrija HIV AD Vranje, HK PK „YUMCO“ A.D.Vranje, British American Tobacco Vranje a.d., Mikromodeli DOO, Biohemijska laboratorija Human Humanum, Zavod za javno zdravlje Vranje, Zdravstveni centar Vranje, PT Plavi kamen doo, Preduzeće za saobraćaj Kavim - Jedinstvo DOO Vranje, и SIMPO AD Vranje. Отпад је различитог састава, а представљен је отпадним уљима, отпадном амбалажом, отпадним металима, инфективним отпадом, мешаним комуналним отпадом, гумама, отпадом из текстилне индустрије итд. Индустријски отпад често доводи до стварања непријатних мириса и других опасних материја које угрожавају здравље људи и околине.

Сав сакупљени комунални отпад из домаћинства, јавних установа и привредних субјеката, одлаже се на санитарну депонију „Метерис“, у атару насеља Суви Дол и Ранутовац, отворену 2002. године. Депонија се налази на 580 m н.в., а укупна површина за одлагање отпада износи 30.670 m². Депонија је потпуности ограђена жичаном оградом и има капију за контролу уласка. На депонији се врши распростирање и сабијање отпада

булдожером, односно компактором. Положај депоније са аспекта удаљености од насељених места је повољан, јер је депонија удаљена од центра Врања скоро 6 km, односно на удаљености је од 1.250 m од првих мањих насеља - Суви Дол и Ранутовац. Депонија у потпуности задовољава стандарде које је неопходно испунити у циљу спречавања загађења земљишта, ваздуха и подземних вода. Тело депоније обложено је високоотпорном фолијом, постоји дренажни систем за оцедне воде, постројење за пречишћавање отпадних вода, одвођење депонијског гаса системом биотрнова, систем ободних канала за спречавање дотока површинских вода и свакодневно прекривање отпада инертним материјалом. Рециклажа отпада не постоји, и нема компостирања органског отпада. У току је пројекат проширења ове санитарне депоније у регионални центар односно регионалну депонију за управљање отпадом "Метерис".

Велики проблем на територији Града Врања представљају неконтролисане дивље депоније - локална сметлишта, на која се одлаже не само комунални отпад из домаћинства, већ и електронски, грађевински, амбалажни, стара возила, кабасти отпад, остати угинулих животиња итд. Преко стотину дивљих депонија налази се у већини насеља Града, што представља опасност по здравље људи и околине, посебно услед јављања пожара. Периодично уклањање дивљих депонија врши ЈКП „Комрад“, али оне се стално стварају, често на истој локацији.

С обзиром да на подручју Града Врања постоји санитарна депонија, а проблем непрописног одлагања отпада и даље је велики, кључ решавања питања одлагања комуналног отпада на територији Града Врања лежи у одговорнијем односу становништва у поступању са отпадом. Неопходно је да се врши едукација локалног становништва о важности адекватног одлагања отпада из домаћинства.

1.8. Социјални развој

1.8.1. Васпитање и образовање деце и омладине

На територији општине Врање ради неколико предшколских установа/вртића од којих су најпознатије такве установе: „*Дечја Радост*“, „*Пчелица*“ у насељу Огледна станица и „*Бамби*“ у „Врањској Бањи“. Тренутно су у току реконструкције ових објеката, тако да ће један део предшколске деце припремни програм похађати у ОШ Бранко Радичевић. Реконструкција се односи на енергетску ефикасност споменутих установа, а спроводи се сходно договору који је постигла локална самоуправа Града Врања са Министарством рударства и енергетике.

Организација основног образовања- на територији општине Врање постоји 12 основних школа и то 6 које су смештене на подручју града („*Бранко Радичевић*“, „*Доситеј Обрадовић*“, „*Јован Јовановић Змај*“, „*Светозар Марковић*“, „*Вук Караџић*“, „*Рadoје Домановић*“) и 6 које се налазе у руралном делу општине Врање („*1. Мај*“-*Вртогош*, „*20. Октобар*“-*Власе*, „*Бора Станковић*“-*Тибужде*, „*Бранислав Нушић*“-*Ратаје*, „*Краљ Петар I-Ослободилац*“-*Корбевац* и „*Предраг Девеџић*“-*Врањска Бања*). Поред тога, на подручју општине егзистира и једна Музичка школа „*Стеван Мокрањац*“ као и једна основна школа за образовање одраслих, као и школа која је уједно нуди и основно и средње образовање „*Вуле Антић*“. У 2021. години основне школе на подручју општине Врање је похађало 6.496 ученика.

Организација средњег образовања- на територији општине Врање ради 6 средњих школа и све су смештене у градском подручју. Тих шест школа су следеће:

Техничка школа у Врању настала 1965. године и образује ученике у три подручја рада (електротехника, машинство и обрада метала и саобраћај). Школа врши и образовање ванредних ђака, док се у просторијама налази и ауто школа у којој се обучавају будући возачи.

Средња пољопривредно-ветеринарска школа „*Стеван Сиђелић*“ настала је 1990. године и образује ђаке у подручју пољопривреде, прераде хране и производње. Обухвата површину од 2.500 м².

Медицинска школа „*Isabel Emsli Haton*“ настала је 2011. године. Ђаци се образују у подручју рада Здравства и социјалне заштите.

Хемијско-технолошка школа настала је од некадашње „*Школе ученика у привреди*“ 1956. године. Изводи наставу у следећим подручјима рада: хемија, неметали и графичарство, шумарство и обрада дрвета, текстилство и кожарство.

Економско-трговинска школа образује ученике у области економије, права и администрације, као и трговине, туризма и угоститељства.

Гимназија „*Бора Станковић*“ настала је давне 1881. године. Ученици могу да се одреде за један од два смера: природно-математички и друштвено-језички. У периоду од 2011. до 2013. године трајала је реконструкција школе, а ђаци су били размештени у другим школама у оклини.

Потребно је напоменути да све школе имају организоване ђачке парламенте, а да је укупан број ђака у 2021. години био 4.038.

Поред основних и средњих школа У Врању постоји и високообразовне институције попут Педагошког факултета, Академије техничко-васпитачких струковних студија-

одсек Врање, Правни факултет-високошколска јединица у Врању. Укупан број уписаних студената на подручју града Врања у 2021/2022. године био је 200.

Према подацима пописима Пописа становништва, домаћинстава и станова из 2011. године структура становништва према школској спреми и писмености приказана је у следећој табели 43.

Табела 43. Структура становништва према школској спреми и писмености

	Укупн о стан. 15 и више година	Без школск е спреме	Непотпуно основно образовањ е	Основно образовањ е	Средње образовањ е	Више образовањ е	Високо образовањ е
Укупно	70.398	2.689	6.841	17.775	32.538	4.108	6.274
Мушкарц и	35.022	410	2.625	8.776	17.691	2.184	3.263
Девојке	35.376	2.279	4.216	8.999	14.847	1.924	3.011

Извор: На основу извора података Пописа становништва, домаћинстава и станова у Републици Србији 2011.

Претходна табела 1 показује да највећа група становништва старија од 15 година има средње образовање и то њих 46% од укупног броја становништва, док они који имају само основно образовање спадају у другу највећу групу и чине 25% укупног становништва. Затим долазе на ред они који имају непотпуно основно образовање (10%), па тек они са стеченим високим образовањем од 9% у укупном становништву.

Када се погледа структура компјутерске писмености становништва из наредне табеле 44, уочавамо да је највећи проценат оних који се изјашњавају као компјутерски неписмена лица а који чине више од половине укупног становништва (56,07%). Потом следе они који су се изјаснили као компјутерски писмена лица (29,25%) и који су од републичког просека за мањи за 4,96%. Такође, може се уочити да постоји велики диспропорција компјутерске писмености између лица која су из градских насеља и оних који долазе и осталих насеља општине.

Табела 44. Структура становништва према компјутерској писмености

	Компјутерски писмена лица	Лица која делимично познају рад на рачунару	Компјутерски неписмена лица
Град Врање	20.594	10.329	39.475
Градска насеља	17.873	7.913	24.888
Остала насеља	2.721	2.416	14.587

Извор: На основу извора података Пописа становништва, домаћинстава и станова у Републици Србији 2011

1.8.2. Здравствена и социјална заштита становништва

Примарна здравствена заштита на подручју општине Врање изводи се у оквиру Здравственог центра Врање. У оквиру Здравственог центра као организациона јединица егзистира Дом здравља Врање у чијем склопу се налази 7 Здравствених станица при општој пракси и 13 здравствених амбуланти. Такође, при Дому здравља налазе се и 4 Здравствене амбуланте при Диспанзеру за здравствену заштиту радника.

Од почетка избијања пандемије у склопу Дома здравља функционише и Ковид-19 амбуланта која је смештена у зграду здравствене амбуланте. Осим тога, егзистира и Саветовалиште за младе које је од избијања епидемије Ковид-19 било нефункционално. У дому здравља функционишу следеће организационе јединице са 594 запослена:

- Служба за здравствену заштиту одраслог становништва
- Служба за здравствену заштиту радника
- Служба за здравствену заштиту жена
- Служба за здравствену заштиту предшколске деце
- Служба за здравствену заштиту школске деце и омладине
- Служба хитне медицинске помоћи
- Служба за клиничко биохемијску лабораторију
- Служба стоматологије
- Диспансер за дијабетес

Укупан број запослених у Здравственом центру Врање у 2021. години био је 1.361, али је тај број непрекидно варирао због сталног ангажовања здравственог и нездравственог особља. Битно је напоменути да Општа болница Врање пружа болничку здравствену заштиту свим становницима Пчињског округа као и становницима Косовског поморавља а који их око 3000.000. Општа болница у свом саставу има следеће службе:

- Служба за офтамологију
- Служба за урологију
- Служба за патологију
- Служба за интерну медицину
- Служба за педијатрију
- Служба за инфективне болести
- Служба за трансфузију крви
- Служба за општу хирургију
- Служба за неурологију.

Када се погледа ситуација са здравственим особљем/лекарима приказана у следећој табели 45, уочавамо да је 286 становника на једног лекара на подручју општине Врање мање и од државног, регионалног и обалсног стања, те би се због тога требале предузети одговарајуће мере у повећању потребног лекарског особља које би адекватног одговорило на све веће здравствене изазове у будућем периоду.

Табела 45. Број становника на једног лекара

Година	2019.
Територија	
Република Србија	349
Регион Јужне и Источне Србије	333
Пчињска област	387
Град Врање	286

Извор: Општине и региони у Републици Србији, 2020

Завод за јавно здравље Врање има улогу да обезбеди виши квалитет живота запослених. Он треба да постане водећи пужалац услуга у својим областима делатности. У Заводу је запослено око 113 радника а сарадња између Завода Дома здравља и осталих установа који се баве квалитетом и заштитом здравља је на завидном нивоу. Завод свакодневно

прати, прикупља и обрађује своје и податке надлежних домова здравља и болница са територије Пчињског округа. У заводу постоји:

- Центар за анализу и планирање
- Центар за контролу и превенцију болести
- Центар за микробиологију
- Центар за промоцију здравља
- Центар за хигијену и хуману екологију и
- Служба за правне и економско-финансијске послове.

Центар за социјални рад – Врање основан је далеке 1964. године. У центру је запослено око 40 радника, док 10 радника обавља послове везане за заштиту деце и младих. Центар ради са младим прекршајцима и кривичарима до 19 година, по налогу Вишег и Прекршајног суда у поступцима у којима суд доноси одлуку, а Центар спроводи појачан надзор од стране Органа старатељства, појачан надзор од стране родитеља, сарадње са школама, саветодавни разговори, обезбеђивање смештаја, измештање из насилног окружења и материјална подршка. Као установа социјалне заштите и као орган старатељства, реализује програмске задатке из области социјалне заштите, породично – правне заштите и проширених права социјалне заштите.

Центар за развој локалних услуга социјалне заштите у Врању је установа социјалне заштите у надлежности града Врања. Формиран је 2008. године као потреба да се, социјална заштита у граду и Пчињском округу унапреди и ојача. Делатност Центра се одвија 24 сата непрекидно и може се сагледати кроз пружање пет врста услуга и то:

- Прихватилиште за одрасла и стара лица
- Прихватилиште за жене и децу жртве насиља у породици
- Сигурна кућа
- Дневни боравак за децу и омладину са сметњама у развоју
- Лични пратилац
- Помоћ у кући.

Центар има добру сарадњу са установама које се баве социјалном заштитом на територији Града Врања.

1.8.3. Спорт

Град Врање има дуго и богату спортску традицију. Главни носилац спортских дешавања је Јавна установа „Спортски објекти“. Врши пружање услуга грађанима и спортистима за такмичарске, тренажне и рекреативне активности. Основана је 1989. године и у склопу Јавне Установе функционише објекта Спортске хале са великом двораном (до 3.000 места) и са малом двораном (300 места), теретана, простор за стони тенис, отворени базен, терен за мали фудбал, терени за тенис и градски фудбалски стадион.

Град Врање поседује 32 спортска терена у основним и средњим школама, затим 17 спортских сала у основним и средњим школама, 4 базена на територији Града Врање и 32 дечија игралишта и стрелиште. У Граду Врању је према подацима Спортског савеза регистровано 67 спортских организација.

1.8.4. Култура

На подручју Града Врање постоји 13 друштвених објеката (домови културе) и 10 културних објеката (музеји, галерије, библиотеке, позоришта). Посматрано у односу на број становника, имамо следеће стање:

- број становника на један друштвени објекат: 6.425
- број становника на један објекат културе: 8.352.

Врање спада међу градове, који су према овим критеријумима знатно изнад просека у Републици Србији.

Позориште „Бора Станковић“ представља једну од најзначајнијих културних установа на југу Србије.

Позориште успешно организује манифестацију „*Борине позоришне дане*“, на којима је до сада приказано преко 400 представа, а учествовала су бројна позоришта из земље и иностранства. Позориште располаже двораном са 280 седишта, у којој се изводе представе и пуштају филмске пројекције на вечерњој сцени и дневној сцени за децу. Јавна библиотека „*Бора Станковић*“ Читаоница врањска основана је 1879. године, само годину дана по ослобођењу од Турака. У свом подесу има преко 150.000 књига, и великим бројем часописа, фотодокумената, списка, колекцијом филмова, музичких дискова итд. По броју и структури књижног фонда, стручном уређењу, смештају и кадровској структури, Библиотека „*Бора Станковић*“ спада у ред развијенијих народних библиотека у Србији.

Амерички кутак у Врању постоји од 2005. године као резултат сарадње између Народне библиотеке „*Бора Станковић*“ у Врању и Амбасаде САД у Београду. Амерички кутак омогућава приступ ажурним и поузданим информацијама о САД путем књижног фонда, интернета и мноштва догађаја попут говорничких програма, предавања, семирнара, пројекција филмова, радионица, састанака, изложби, дебатних клубова, часова енглеског, састанака Фото клуба, прослава празника и служи као центар за информисање, сличан јавној библиотеци.

Народни музеј је настао 1960. године у Врању. Од самог оснивања, налази се у згради Селамлука из комплекса Пашиних конака. Данас је то музеј комплексног типа који садржи археолошку и нумизматичку, етнолошку, историјску и збирку савременог сликарства. У састав музејске установе 1967. улази и музеј - кућа Боре Станковића, да би се 1995. установи прикључила и Галерија Народног музеја.

Школа анимираног филма „*ШАФ*“ је основана у Врању 1986. године. Ова организација је јединствена по томе што већ годинама успешно приближава анимацију и филмску уметност деци. Кроз ову школу прошло је око 2500 деце, које је урадило више од 250 анимираних филмова различитим техникама. Највећи значај и богатство ове установе је што ради са децом. У том смислу, могла би да се користи као пример за развој креативне индустрије у Врању.

Историјски архив „*31. јануар*“ Архив у Врању основан је од стране Народног одбора среза Врање 31. марта 1962. године као Историјски архив среза Врање. Са радом је почео 1. новембра исте године. Архив је основан као установа заштите од посебног друштвеног значаја која је у складу са Законом о културним добрима обавља послове евиденције и заштите архивске грађе и регистратурског материјала, врши преузимање архивске грађе, даје информације корисницима архивске грађе, ради на културнопросветној и образовној делатности, има изложбену и издавачку делатност и друго.

Културно образовни центар Врање је образовна установа чији су програмски задаци и циљеви увођење младих у научно-истраживачке процесе из свих научних дисциплина. Основан је 1998. године. Од тада је кроз Центар прошло више од 1800 ученика и урађено је око 860 радова из разних научних области од којих су многи на Републичком такмичењу освајали пласмане.

Народни универзитет у Врању бави се културно – образовном делатношћу: поред школе за одрасле, организује курсеве страних језика и рачунара, ликовну радионицу, салоне, сајмове, смотре и фестивале, а бави се и издавачком делатношћу. Народни универзитет има своју Галерију, у којој се организују изложбе и књижевне вечери.

Дом ученика средњих школа Врање је васпитна установа са вишедеценијском биографијом. Формиран је давне 1918. године као Амерички дом за српску ратну сирочад. Данас је Дом васпитна установа у којој су створени оптимални услови за васпитање и образовање, културно – забавну делатност и физичку рекреацију, као и смештај и исхрану 200 средњошколаца и 100 студената.

1.9. ИНВЕСТИЦИЈЕ И ФИНАНСИРАЊЕ ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНОГ РАЗВОЈА

1.9.1. Инвестиције у области пољопривреде и руралног развоја

Статистички подаци о оствареним инвестицијама у нова основна средства у делатности *пољопривреда, шумарство и рибарство* у периоду 2018-2020. година на подручју Пчињске области доступни су само за 2018. годину и износили су скоро 12,7 мил. дин., односно 0,3% у односу на укупна инвестициона улагања. Ово учешће је значајно мање у односу на ниво који остварује Србија (2,5%) (РЗС, Општине и региони за наведене године). За анализирани период нису доступни подаци о оствареним инвестицијама у поменутој делатности за подручје Града, али постоје у другим делатностима: прерађивачка индустрија; снабдевање водом и управљање отпадним водама; државна управа и обавезно социјално осигурање; снабдевање електричном енергијом, гасом и паром; рударство и др.

Град има стална улагања у области уређења атарских путева и опремање противградних станица, а за наредни период планира следећа инвестициона улагања:

- ресанација Александровачког језера ради наводњавања око 700 ха пољопривредних површина. С обзиром да током летњих месеци у језеру нема довољно воде, за наводњавање ће се једним делом користити вода из постојећих бунара, а остатак површина би био наводњаван преко преливне цеви акумулације Александровачког језера;
- спровођење мера комасације на површини око 80 ха.

Закључујемо да инвестиције у области пољопривреде и руралног развоја зависе од одређених финансијских средстава у буџету Града, али и од инвестиционе климе у локалном окружењу.

1.9.2. Буџетска подршка са нивоа Републике

Финансирање пољопривреде и руралног развоја у Републици Србији регулисано је Законом о пољопривреди и руралном развоју (Службени гласник РС, бр. 41/2009, 10/2013 – др. закон, 101/2016, 67/2021 – др. закон и 114/2021), Законом о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју (Службени гласник РС, бр. 10/2013, 142/2014, 103/2015 и 101/2016) и Уредбама о расподели подстицаја у пољопривреди и руралном развоју које се доносе на годишњем нивоу. Поменути закони дефинишу циљеве пољопривредне политике, политике руралног развоја, начине њихове реализације, као и мере контроле за њихово спровођење. Уредба о расподели подстицаја прецизира мере које ће Република да финансира у текућој години са унапред дефинисаним максималним износом и стопом повраћаја бесповратних средстава.

Члан 3 Закона о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју дефинише четири групе мера:

- *директна плаћања* која обухватају премије (исплаћују се по јединици мере за посејан усељ, вишегодишњи засад или грла стоке) и регресе (исплаћују се за купљену количину репродуктивног материјала, као и за трошкове складиштења у јавним складиштима);
- *мере за рурални развој* које се могу користити за унапређење конкурентности, достизање стандарда квалитета, очување биљних и генетичких ресурса, унапређење руралне инфраструктуре, подршка непољопривредни активностима на селу и др.;
- *намене посебних подстицаја* могу бити за макретиинг-информационе системе у

пољопривреди, успостављање система рачуноводствених података на фармама, спровођење научноистраживачких, развојних и иновативних пројеката и сл.);

- *кредитна подршка* која се огледа у субвенционисању дела камате на одобрене пољопривредне кредите пољопривредних произвођача.

У наставку је дат табеларни преглед реализованих вредности подстицајних средстава према врсти подстицаја од 2018. до 2021. год. (табела 46.).

Табела 46. Реализована новчана средства у пољопривреди и руралном развоју од 2018. до 2021. год. (у мил. дин.)

Група мера	2018.	%	2019.	%	2020.	%	2021.	%
Директна плаћања	20.953,9	74,1	18.317,0	53,9	18.994,9	48,6	31.171,1	76,7
Мере руралног развоја	6.205,0	21,9	3.466,7	10,2	5.066,6	13,0	6.854,9	16,9
Кредитна подршка	912,2	3,2	476,3	1,4	0,3	0,0	451,6	1,1
Посебни подстицаји	203,2	0,7	172,9	0,5	187,6	0,5	248,1	0,6
<i>Неизмирене обавезе</i>	-		10.820,7	31,9	14.028,6	35,9	-	-
ИПАРД	0,0	0,0	716,5	2,1	799,7	2,0	1.898,9	4,7
УКУПНО	28.274,4	100,0	33.970,3	100,0	39.077,6	100,0	40.624,6	100,0
<i>Covid 19</i>	-		-		441,1		-	
<i>Covid 19 - кредитна подршка</i>	-		-		1.425,0		-	

Извор: МПШВ, Извештај о стању у пољопривреди у Републици Србији за 2018., 2020. и 2021. годину - Књига 1

У анализираном четворогодишњем периоду најзаступљенија врста реализованих подстицаја била су директна плаћања са око 75%. Међутим, према подацима приказаним у табели изнад просечно годишње учешће је око 63%, а разлог овог одступања јесу новчана средства која су током 2019. и 2020. год. приказана у оквиру категорије „неизмирене обавезе“. Током 2021. год. у структури реализованих средстава за подстицаје у пољопривреди и руралном развоју директна плаћања чинила су 69%, мере руралног развоја 28%, ИПАРД 2%, посебни подстицаји 1% и кредитна подршка 0,3% (МПШВ, Извештај о стању у пољопривреди у Републици Србији за 2021. год. – Књига 1).

На подручју Града доминирају како биљна, тако и сточарска производња. У оквиру биљне производње посебно се издваја ратарска производња која треба да обезбеди довољне количине сточне хране за сточарску производњу. У складу са тим пољопривредни произвођачи могу да конкуришу за следеће подстицаје из аграрног буџета Србије¹⁸:

- *директна плаћања*: основни подстицаји за биљну производњу од 4.000 дин/ха; премија за млеко у износу од 10 дин/л млека; подстицаји за држање квалитетних приплодних млечних и товних крава, за тов јунади; за приплод и тов других грла стоке; регрес за трошкове складиштења у јавним складиштима у износу од 40% трошкова складиштења;
- *мере руралног развоја*: подстицаји за подизање нових вишегодишњих производних засада воћака, винове лозе и хмеља; подстицаји за набавку нових приплодних грла; инвестиције за унапређење примарне биљне и сточарске производње;
- *кредитна подршка* за биљну и сточарску производњу која омогућава лакши приступ пољопривредним кредитима које одобравају пословне банке

¹⁸ Уредба о расподели подстицаја у пољопривреди и руралном развоју у 2022. год., Службени гласник РС, бр. 125/2021.

пољопривредним произвођачима, а подршка се огледа у субвенционисању дела камате на кредите.

Према захтеву Градског већа града Врања, Управа за аграрна плаћања је дана 28.01.2023. год. доставила податке о броју регистрованих пољопривредних газдинстава. На основу добијених података уочено је да на подручју Града има 4.296 регистрованих пољопривредних газдинстава, а у активном статусу је њих 4.121. Увидом у структуру пољопривредних газдинстава према правној форми уочено је да њих 4.271 припада категорији породичних пољопривредних газдинстава (99,4%), а преостали број чине правна лица и предузетници.

Током 2022. године, у односу на претходну годину, из аграрног буџета исплаћена су новчана средства за регрес за ђубриво, гориво и семе који се користе у биљној производњи (Правилник о условима, начину и обрасцу захтева за остваривање права на регрес за ђубриво, гориво и семе). У измењеној Уредби о расподели подстицаја у пољопривреди и руралном развоју за 2022. год. (Службени гласник РС, бр. 125/2021-5, 10/2022-3, 30/2022-8, 52/2022-3, 67/2022-9, 99/2022-4, 126/2022-3) утврђено је да се овај подстицај исплаћује у износу од 3.000 динара по површини за коју је остварено право и на основне подстицаје у биљној производњи.

1.9.3. Буџетска подршка на нивоу града Врања

На основу члана 13. Закона о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју јединицама локалних самоуправа (ЈЛС) дато је право да утврђују мере подршке за спровођење пољопривредне политике за своје подручје. Међутим, код директних плаћања локалним самоуправама омогућено је да у свом буџету пољопривредницима обезбеде две врсте регреса: (1) *за трошкове складиштења у јавним складиштима* и (2) *за вештачко осеменавање*. Истичемо и да пољопривредници не смеју доћи у позицију *тзв. двоструког финансирања* мера, односно да финансирају исту меру како из Републичког, тако и из буџета ЈЛС.

Финансијска средства за спровођење мера пољопривредне политике и политике руралног развоја морају бити обезбеђена у буџету ЈЛС. Такође, подршка спровођењу пољопривредне политике и политике руралног развоја ЈЛС мора бити у сагласности са усвојеним националним програмима и законима којима се уређује пољопривреда и рурални развој.

У наставку је дат краћи приказ исплаћених новчаних средстава за **Програм 5 Пољопривреда и рурални развој** за спровођење пољопривредне политике у локалној заједници од 2018. до 2021. год. (табела 47.).

Табела 47. Реализована новчана средства за подршку пољопривреди и руралном развоју на подручју града Врања од 2018. до 2021. год. (у хиљ. дина.)

Мера	2018.		2019.		2020.		2021.	
	Износ	Извршење буџета (у %)	Износ	Извршење буџета (у %)	Износ	Извршење буџета (у %)	Износ	Извршење буџета (у %)
Подршка за спровођење пољопривредне политике у локалној заједници	15.258	62,0	16.133	96,0	8.585	40,3	12.335	96,0
Мере подршке руралном развоју	0	0,0	0	0,0	0	0,0	962	40,1
Фонд за подстицај развоја пољопривреде на територији града Врања	0	0,0	0	0,0	0	0,0	4.250	85,0

Програм 5: пољопривреда и рурални развој	15. 258	62,0	16. 133	96,0	8.5 85	36,8	17.54 8	86,7
---	------------	------	------------	------	-----------	------	------------	------

Извор: Одлуке о завршном рачуну буџета града Врања за анализиране године

На основу табеларног приказа видимо да је на крају 2021. године исплаћено 15% више новчаних средстава за подстицаје у пољопривреди у односу на 2018. год., а у односу на 2020. год. за 104,4% више, када је проценат извршења буџета за *Програм 5* био свега 36,8% (8.5 мил. дин.).

Одлуком о буџету града Врања за 2022. год. за пољопривреду и рурални развој издвојено је 41 мил. дин., што је дупло више у односу на реализовану вредност у 2021. год. Овако увећан буџет је прилика за пољопривредне произвођаче да унапреде и/или прошире своју пољопривредну производњу.

Град Врање сваке године доноси *Програм подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја* чији су износи усклађени са планираним средствима у буџету. Град Врање новчане подстицаје распоређује у складу са потребама пољопривредника, а водећи рачуна о њиховим најразличитијим потребама. Потенцијални корисници мера подршке су регистрована пољопривредна газдинства у активном статусу.

Информисање пољопривредних произвођача о подстицајним мерама које пружа Програм подршке врши се у пољопривредној служби градске управе, посредством локалних средстава јавног информисања, посредовањем ПССС Врање и служби месних заједница, као и преко друштвених мрежа и интернет странице града Врања.

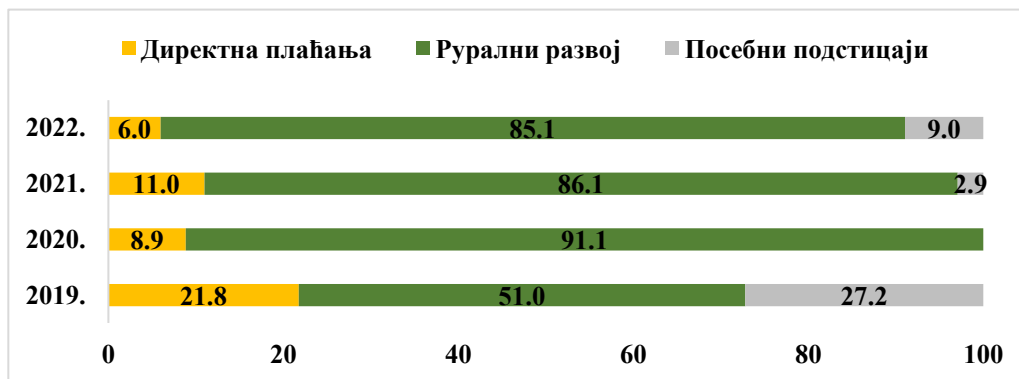
Потенцијални корисници мера подршке су регистрована пољопривредна газдинства у активном статусу са територије града Врања, регистрована удружења и задруге и верске заједнице.

Реализација Програма подршке у пољопривреди и руралном развоју доприноси: повећању продуктивности и конкурентности пољопривредне производње; побољшању квалитета живота у руралним подручјима; подстиче удруживање, запошљавање и samozapošljavanje руралног становништва и сл.

Разноврсним подстицајима у пољопривреди Град пружа подршку пољопривредним произвођачима који се баве: воћарством, виноградарством, ратарством и сточарством. Новчана средства се ислађују пољопривредним произвођачима у виду повраћаја дела новца на уложена средства.

У наставку следи приказ исплаћених новчаних средстава предвиђених аграрним буџетом града Врања од 2019. до 2021. год. са планом за 2022. год (Графикон 11.).

Графикон 11. Структура оствареног аграрног буџета града Врања од 2019. до 2021. год. према Програму подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја са планом за 2022. год. (у %)

Извор: за период 2019-2021. год. Извештај о спровођењу мера пољопривредне политике и политике руралног развоја за подручје града Врања; за 2022. год. Програм подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја за град Врање.

У посматраном периоду није било планираних и остварених средстава за мере кредитне подршке, док у 2020. год. није било исплаћених средстава за посебне подстицаје, иако је издвојено 2,5 мил. дин. за ове намене.

У оквиру мере *директних плаћања* Град спроводи бесплатно вештачко осемењавање крава како би обезбедио контролисану оплодњу и размножавање говеда са висококвалитетним расама, бољу расну заступљеност и повећање укупног сточног фонда (Програм подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја за град Врање за 2022 год.). Реализовањем ове мере даје се допринос економском и социјалном развоју руралне средине кроз подизање конкурентности производње и бољег коришћења расположивих ресурса (Резултати анализе ефеката појединачних програма подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја града Врања у периоду од 2016. до 2021. год.).

Град је препознао значај мера *руралног развоја*, па је од 2019. до 2021. год., од укупно годишњих исплаћених средстава око 76% просечно годишње исплаћено за рурални развој. У 2019. год. највише средстава исплаћено је за набавку квалитетних приплодних грла млечних раса говеда, оваца и коза. Током 2020. год. највише је исплаћено за меру помоћи подизања и опремања пластеника за производњу поврћа, воћа, цвећа и расадничарску производњу са реализованих 20 захтева. У 2021. год. по основу 7 захтева за меру успостављања и јачања удружења у области пољопривреде исплаћено је скоро 8 мил. дин.

Поред годишњих издвајања из буџета града Врања за реализацију Програма мера подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја, Град улаже у пољопривреду и средства добијена од закупа пољопривредног земљишта у државној својини. Према подацима објављеним у Годишњем програму заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта на територији града Врања током агроекономске 2022. год. (01.11.2021 - 31.10.2022.) укупно пољопривредно земљиште у државној својини износи 5.946,41 ha, од чега се издаје у закуп 236,38 ha, а планирано за закуп и коришћење у 2021. год. износи 1.224,40 ha (Службени гласник града Врања, бр. 25/2021). Средства од закупа се користе искључиво за строго прецизиране намене, а преваходно за уређење атарских путева, комасацију и чишћење речних корита на водотоцима другог реда.

1.9.4. Остали извори финансирања

Банкарски кредити. Подаци Пописа пољопривреде 2012 показују да је у Врању кредит пословне банке за финансирање пољопривредне производње користило око 0,9% укупног броја пољопривредних газдинстава (свега 63 пољопривредна газдинства), што је испод републичког просека који износи 2,9%. Према истом извору, учешће пољопривредних газдинстава која су користила подстицајна средства је 27,7% (њих 1.930), што је близу републичког просека од 28,5%. Закључујемо да тренутна ситуација није много боља с обзиром на лоше услове кредитирања, а имајући у виду неповољне рокове отплате, повећане каматне стопе, компликоване процедуре за обезбеђење кредита и сл.

Донације. Током 2021. год. град Врање је доделио 18 уговора о коришћењу донација намењених младим пољопривредницима. Додељена новчана средства потичу из буџета Града у износу од 5 мил. дин. и Фондације „Ана и Владе Дивац“ са 1 мил. дин. Додељена средства могу се потрошити за куповину пољопривредних машина и опреме за пољопривредну производњу (<http://www.vranje.org.rs/vest.php?id=18303&oblast=vesti>).

Град Врање је у претходном периоду реализовао пројекат „Унапређење воћарства у Пчињском округу“. Пројекат је реализован преко Програма европског партнерства са општинама ЕУ ПРОГРЕС. Овим Пројектом обезбеђено је произвођачима воћа у седам општина Пчињског округа 202.247 садница вишње, јабуке и шљиве, организована је обука за произвођаче и подигнут је огледни воћњак у Владичином Хану. Дакле, осим Врања, партнерске општине биле су Владичин Хан, Сурдулица, Бујановац, Прешево, Босилеград и Трговиште. По основу овог Пројекта ЕУ ПРОГРЕС исплатио је 257.715 евра (интерни подаци о донацијама добијени из града Врања). Новчана средства за финансирање Програма обезбедила су Влада Швајцарске и Европска унија (<https://infovranjske.rs/2013-11-07-vo%C4%87arstvo-je-na%C5%A1a-budu%C4%87nost.html/>).

II SWOT АНАЛИЗА ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНОГ РАЗВОЈА ГРАДА ВРАЊА

У претходном поглављу сагледани су потенцијали града Врања у области пољопривреде и руралног развоја (интерне снаге и слабости).

У наставку се даје кратка анализа изазова и трендова у домаћем и међународном окружењу, како би се формулисала SWOT матрица пољопривреде и руралног развоја града Врања. Изазови су на нивоу националног окружења, као изазови у међународном окружењу дати су за ниво Републике Србије, а идентични су и за град Врање („Службени гласник РС”, број 85/14 од 12. августа 2014.г.)¹⁹:

- **Унутрашњи изазови:** (1) *одрживо управљање ресурсима* (уситњеност поседа; запуштена инфраструктура; недовољна брига о водотоковима и шумама; претње од загађења из пољопривреде: низак ниво примене агротехничких мера и достигнутих стандарда у производњи; недовољна координираност политика; неуређеност легислативе, пре свега, власничких односа; одсуство информационих база података и недовољно разграничене надлежности између појединих органа и организација); (2) *трансфер знања и техничко-технолошки напредак* (неефикасан систем трансфера знања и технолошких решења у праксу; низак ниво улагања у нова технолошка решења и стандарде; ниска употреба инпута, пре свега, недостатак инвестиција у опрему; нестабилни приноси неуједначеног квалитета); (3) *раст конкурентности* (значајан простор за раст конкурентности постоји у свим секторима пољопривредне производње, кроз: увођење шема квалитета; развој интегралне и органске производње; развој производа са географским пореклом; веће искоришћење потенцијала за производњу поврћа у заштићеном простору и гајење лековитог биља; прилагођавање технологије производње насталим климатским променама; увођење нових сорти; повећање површина под интензивним засадима и постизање квалитета који одговара стандардима иностраног и домаћег тржишта; примену стандарда за објекте за држање животиња, квалитет производа и поштовање процедура у производњи и пласману; преоријентацију производног усмерења говедарства, увођењем товних раса и система „крава – теле”; побољшање генетике у сточарству и исхране); (4) *прехрамбени ланац* (недовољна хоризонтална и вертикална интегрисаност у прехрамбеном ланцу; низак ниво стандарда у процесима манипулације производима после жетве; одсуство или ниска ефикасност органа и организација и система за логистичку подршку сектору пољопривреде; искљученост великог броја малих произвођача из високо захтевних ланаца снабдевања у производњи и дистрибуцији хране; недовољно јака конкуренција на нивоу производње и прераде; мале активности пољопривредних произвођача у процесима имплементације стандарда квалитета, прераде пољопривредних производа, брендирања и маркетинга и сл.); (5) *развој руралних подручја и јачање социјалне структуре* (рурална подручја трпе последице демографског пражњења, а њихов развој повезан је са унапређењем физичке инфраструктуре, бољом доступношћу социјалних услуга и развојем предузетништва; непоштовање специфичних потреба села и његових становника, одсуство системских и боље координисаних активности различитих актера; одсутност ефикасног система трансфера знања, технологија и информација, као и иновативног начина коришћења потенцијала културног наслеђа и биодиверзитета).

¹⁹На већи број ових изазова домаћи пољопривредници не могу реаговати адекватно, било због недостатка финансијских средстава и/или неразвијеног финансијског тржишта и/или неодговарајуће подршке кроз мере аграрне политике.

- **Спољни изазови:** (1) *климатске промене* (предвиђања су да се у будућности може очекивати даљи пораст температуре; промене количине и распореда падавина; повећање варијабилности климатских параметара и појава екстремних климатских догађаја, као што су: суше, поплаве и олујни ветрови); (2) *економска глобализација* (глобална конкуренција; експанзија индустријализоване пољопривреде; производња диференцираних производа; измене у обиму и структури тражње за храном; формирање нових ланаца снабдевања храном; изложеност пољопривреде сваке земље ефектима промена цена пољопривредних производа и инпута на светском тржишту; растући производни ризик); (3) *незавршен процес приступања СТО* (укључивање у међународне економске токове); (4) *захтеви процеса интеграције у Заједничку пољопривредну политику* (процес интеграције у ЗПП састоји се од хармонизације законодавства, што захтева озбиљне реформе и суштинска прилагођавања примени ЕУ мер; изградње и јачања институција, што подразумева значајне административне, финансијске и кадровске промене; реформе политике иподршке пререструктурирању, што захтева реформу политике и буџетско јачање подршке пољопривреди.

На основу свега претходног, у наставку се даје SWOT матрица пољопривреде и руралног развоја града Врања (Табела 46.). Она представља важну аналитичку технику и оквир стратешког планирања, преко које се на најбољи начин обезбеђује систематизација ситуационе анализе, односно сагледвају: (а) интерни (локални) ресурси (снаге и слабости Града), као и (б) шансе и претње домаћег и међународног окружења у сектору пољопривреде и руралног развоја.

Табела 46. SWOT матрица пољопривреде и руралног развоја града Врања, 2023.

СНАГЕ	СЛАБОСТИ
<p>Основни макроекономски индикатори</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Повољан географски положај; близина великих градова; близина значајних саобраћајница; ✓ Природна богатства; ✓ Туристички потенцијал; ✓ Лак приступ земљама ЕУ, ✓ Добра повезаност свих насељених места ✓ Привредни субјекти из великог, средњег и малог сектора, са посебним освртом на МСП сектор; ✓ Висок квалитет обрадивог пољопривредног земљишта; ✓ Веома богата традиција, археолошка налазишта; ✓ Велике површине индустријских зона; ✓ Богата традиција и мултинационалност; ✓ Реализација инвестиција у различитим областима; ✓ Висока стопа запослености; ✓ Врање спада у другу групу развијености (80-100 % републичког просека). <p>Природни услови и ресурси и заштита животне средине</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Алувијално земљиште Јужне Мораве је веома плодно земљиште; 	<p>Основни макроекономски индикатори</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Недовољна опремљеност свих индустријских зона комуналном инфраструктуром; ✓ Недовољно висока стопа предузетништва; ✓ Буџетска средства су недовољна за инвестирање; ✓ Недостатак кадрова због одласка у иностранство или веће градове; ✓ Изражена емиграција становништва; ✓ Недовољно имплементираних и стандарда који би омогућили продор на ино тржишта; ✓ Уситњеност поседа ППГ. <p>Природни услови и ресурси и заштита животне средине</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Земљишта на територији Врања су коришћена неплански - садржај хумуса у површинском Ах хоризонту од 1 – 2%; ✓ Неадекватан унос органских ђубрива и претерана експлоатација земљишта у овом подручју; ✓ Дубина земљишта и његов механички састав представљају индикаторе значајне потенцијалне плодности која није адекватно искоришћена; ✓ Подручје карактерише низак ниво падавина у току године са просеком испод 600 mm, као и веома неповољним распоредом; годишња доба су неуједначеног карактера;

<ul style="list-style-type: none"> ✓ Врањску котлину карактерише богатство листопадних и четинарских шума, али истовремено и разноврсност лековитог биља; ✓ Са аспекта стратешког планирања развоја пољопривреде и руралног развоја града Врања, као производно највредније земљиште су гајњаче на лесу, алувијалним наносима и језерским седиментима; ✓ Повећане површине КПЗ и просечна величина поседа током последње деценије; ✓ Повољни педолошки и хидролошки услови за производњу поврћа и цвећа; ✓ Добра катастарска структура и повећање површина воћњака и винограда; ✓ Велике површине трајних травњака као основа за развој пашњачког сточарства; ✓ Дobar ловни потенцијал високе дивљачи и пернате дивљачи. Стручно вођење ловних активности; ✓ Већина домаћинства у систему за организовано сакупљање комуналног чврстог отпада; ✓ Повољне хидрографске карактеристике; ✓ Постојање санитарне главне депоније комуналног отпада и геотермалних извора. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Знатне површине ниско продуктивних и деградираних ораница и травњака и некоришћеног пољопривредног земљишта пољопривредних газдинстава; ✓ Скромни резултати у комасацији и незаинтересованост пољопривредника за добровољно груписање парцела; ✓ Неевидентиране промене намене у катастру непокретности и низак проценат закупа пољопривредног земљишта у државној својини; ✓ Нарушавање реликтних старих шумских заједница под утицајем човека и животиња; ✓ Нерационалан и неплански одстрел ловне дивљачи; ✓ Непостојање рециклаже чврстог отпада; ✓ Непостојање система мониторинга загађења; пољопривредног (обрадивог) земљишта; ✓ Значајан број домаћинстава није прикључен на канализациону мрежу; ✓ Дивље депоније у насељима.
<p><i>Тржишни субјекти у пољопривредној производњи и преради пољопривредних производа</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Велики проценат породичних пољопривредних газдинстава је у категорији остварене вредности производње 2.000-4.000 евра. 	<p><i>Производња и тржиште пољопривредних производа</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Мала просечна величина КПЗ по ППГ
<p><i>Производња и тржиште пољопривредних производа</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Дуга традиција у ратарској производњи; ✓ Производња довољних количина семена свих ратарских култура; ✓ Добри агроколошки услови за производњу поврћа, воћа и грожда; ✓ Велике површине под шумом и самоникло лековито, ароматично и зачинско биље везано за шумска станишта; ✓ Одлични природни услови за развој цвећарства; ✓ Повољни природни услов за сточарску производњу; ✓ Велике површине пољопривредног земљишта које нису коришћене, чиме се убрзава и олакшава конверзија; ✓ Позитиван став о органској производњи; ✓ Висока свест потрошача о потребама за здравом храном; ✓ Обучени оцењивачи у области органске пољопривреде; ✓ Препознат квалитет производа; 	<p><i>Производња и тржиште пољопривредних производа</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Недовољна организованост произвођача ✓ Смањене површине под индустријским биљем (дуван, сунцокрет, лековито и ароматично биље) ✓ Смањивање броја пољопривредних газдинстава који се баве ратарском производњом ✓ Мали број произвођача који има имплементирани и сертификовани стандарди безбедности и квалитета; ✓ Недовољне површине у систему за наводњавање; ✓ Недовољно искоришћени потенцијали и предности сакупљања и производње лековитог, ароматичног и зачинског биља; ✓ Неорганизована трговина цвећарске производње; ✓ Ограничено тржиште у односу на могућност производње цвећа; ✓ Смањење броја условних грла и броја ПГ који се баве сточарством; ✓ Неразвијено домаће тржиште органских производа; ✓ Минималне субвенције од државе; ✓ Мали број регистрованих пољопривредних; газдинстава који се баве органском пољопривредом; ✓ Низак ниво прераде и маркетинг органских производа; ✓ Стара агротехничка опремљености; ✓ Недовољно иновативна решења у пољопривредној производњи; ✓ Слаба искоришћеност складишних и дорадних капацитета;

<ul style="list-style-type: none"> ✓ Задовољавајући складишни и дорадни капацитети; ✓ Близина тржишних откупних центара; ✓ Присуство произвођача који успешно развијају брендове у области прераде пољопривредних производа и тиме постају препознатљиви ван локалног окружења (ракија, ајвар, вино); ✓ Велики број регистрованих удружења у сектору пољопривреде и руралног развоја; ✓ Рад ПССС Врање. <p>Диверсификација руралне економије</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Постојање природних и друштвених ресурса потенцијалних туристичких атрактивности пружа основу за развој туризма у великом броју његових појавних облика; ✓ Богата културно-историјска (антропогена) баштина; ✓ Постојање смештајних јединица који су дислоцирани у насељима пружа могућност да се развија рурални туризам; ✓ Одговарајући број манифестација за промоцију локалних и традиционалних производа, народне радиности, сеоског амбијента и локалних вредности у целини. <p>Инфраструктура</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Богатство у водама; ✓ Разноврсност водних ресурса (Јужна Морава и њене притоке, два језера у близини града) ✓ Људски ресурси; ✓ Географски положај; ✓ Могућност унапређења постојећих инфраструктурних објеката и њихова атрактивност. <p>Социјални развој</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Проширење постојећих капацитета васпитања и образовања младих; ✓ Разуђеност образовних капацитета; ✓ Могућност приступа модерним технологијама; ✓ Могућност коришћења постојећих образовних извора (установа културе, грађевина, музеја, ...); ✓ Могућност адекватног проширења капацитета установа примарне здравствене заштите; ✓ Адекватан људски кадар у установама примарне и секундарне здравствене заштите; ✓ Постојања адекватних одељења секундарне здравствене заштите (центар за социјални рад, центар за развој локалних услуга); ✓ Традиција бављења спортом; ✓ Одличне географске предиспозиције за развој специфичних спортова; 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Мали број погона и породичних газдинстава који се баве, складиштењем и дорадом у односу на постојеће могућности; ✓ Слаб економски положај општине у односу на веће центре у земљи; ✓ Смањена сировинска база пољопривредних производа; ✓ Непостојање гајења алтернативних биљних врста. ✓ Недовољно развијен задружни сектор; ✓ Одсуство организованог откупа и понуде пољопривредних производа; ✓ Рад удружења у пољопривреди и руралном развоју ограничава недостатак професионалног менаџмента и већа активност чланова удружења; ✓ Слаба коришћеност информационих технологија. <p>Диверсификација руралне економије</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Недовољно развијена диверсификација економских активности на газдинствима - прерада пољопривредних производа (млекаре, кланице, млинови..), рибарство, рурални туризам итд. ✓ Убрзан процес старења руралне (сеоске) популације, миграције у велике урбане центре; ✓ Недостатак интересовања за дефицитарна занимања. ✓ Недовољно развијен предузетнички дух локалног становништва. <p>Инфраструктура</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Неизграђени системи за наводњавање; ✓ Неконтролисана потрошња воде из водовода у летњем периоду која превазилази потрошњу воде; ✓ Постојећа канализациона мрежа не задовољава потребе одвођења свих градских отпадних вода; ✓ Атмосферска канализациона мрежа није заступљена у свим деловима града; ✓ Испуштање отпадних вода директно у водотокове, без икаквог третмана; ✓ Техничко-технолошка застарелост елемената електро-енергетске инфраструктуре; ✓ Непостојање гасоводне мреже; ✓ Мала покривеност територије даљинским грејањем угрожава стање елемената животне средине; ✓ Непостојање довољног броја парцела одговарајућих површина за различите врсте инвестиција у инфраструктурне објекте; ✓ Неусаглашеност планске документације; ✓ Ниска еколошка свест. <p>Социјални развој</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Недовољан број младих; ✓ Слаб наталитет; ✓ Слаба пословна понуда младима; ✓ Мала информатичка писменост; ✓ Мала високообразованост на подручју Града; ✓ Немогућност напредовања и усавршавања; ✓ Одлазак млађег становништва у веће центре/градове на даље студије;
--	--

<ul style="list-style-type: none"> ✓ Добра организација постојећих спортских капацитета; ✓ Велика заинтересованост младих; ✓ Број активних спортских клубова; ✓ Богата и дуга културна традиција; ✓ Природне лепоте; ✓ Добар геостратешки положај за даља улагања у културу; ✓ Велики број културних објеката; ✓ Традиција одржавања културних дешавања. <p><i>Инвестиције и финансирање пољопривреде и руралног развоја</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ постојање инвестиционих подстицаја Републике и Града у виду бесповратних средстава; 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Непостојање довољног капацитета примарне здравствене заштите; ✓ Сенилизација становништва; ✓ Обезбеђивање средстава финансирања искључиво и буџета Града; ✓ Низак ниво социјалног стања мањинског становништва (Роми); ✓ Релативно мали број омладине у структури становништва; ✓ Релативно мали организовани капацитети; ✓ Недовољна улагања у спорт; ✓ Недовољан број спортских капацитета у руралних срединама; ✓ Велика удаљеност од великих спортских афирмативних центара. ✓ Недостатак клубова у вишем рангу такмичења. ✓ Заостављање појединих културних објеката ✓ Недовољна посећеност постојећих културних установа ✓ Недовољно издвајање финансијски средстава од стране државе и Града. <p><i>Инвестиције и финансирање пољопривреде и руралног развоја</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ због уситњености парцела није могуће реализовати већа инвестициона улагања.
ШАНСЕ	ПРЕТЊЕ
<p><i>Основни макроекономски индикатори</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Могућност прекограничне сарадње; ✓ Развој малих и средњих предузећа; ✓ Производња органских производа; ✓ Туризам, лов, транспортни туризам; ✓ Велика потражња органских производа у градовима, могућност стварања рурално – урбаних веза; ✓ Доступност финансијских средстава и из других извора: виши нивои власти, ЕУ фондови, фондови за прекограничну сарадњу; ✓ Могућност формирања приоритетних пројеката у зависности од расположивих финансијских средстава; ✓ Слободна царинска зона; ✓ Близина тржишта већих градова, могућност коришћења свих видова транспорта (копног и водног); ✓ Постоје природни услови за повећање производње; ✓ Очување и унапређење квалитета земљишта улагањима у развој пашњачког сточарства, органске пољопривреде и агрошумарства; ✓ Буџетска подршка одрживом коришћењу пољопривредног земљишта; ✓ IPARD III агроколошко-климатска подршка; ✓ Буџетска подршка ревитализацији села; 	<p><i>Природни услови и ресурси и заштита животне средине</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Наставак деградације земље, воде и ваздуха; ✓ Недовољна примена агротехничких мера са позитивним утицајем на очување и унапређење производног потенцијала земљишта; ✓ Интензивирање депопулационих процеса, и пратеће деградације пољопривредног земљишта; ✓ Заузимање пољопривредног земљишта у непољопривредне сврхе; ✓ Непоштовање донетих мера заштите и очувања шумских ресурса; ✓ Незаконит лов у ловостају; ✓ Климатске промене. <p><i>Тржишни субјекти у пољопривредној производњи и преради пољопривредних производа</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Неповољна старосна структура управника газдинстава. <p><i>Производња и тржиште пољопривредних производа</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Ограничење у погледу цене; ✓ Воће и поврће из увоза које карактерише добар квалитет и ниска цена; ✓ Нерационално и неконтролисано брање самониклог лековитог, ароматичног и зачинског биља;

<ul style="list-style-type: none"> ✓ Планско газдовање постојећим шумским ресурсима у смислу адекватног пошумљавања и експлоатације постојећих шума; ✓ Рационалан и плански лов само у сезони лова. Развој ино-лова и стварање услова за привлачење туриста ловаца; ✓ Међуопштинска, међурегионална и међудржавна сарадња у погледу заједничких пројеката везаних за екологију и зжс; ✓ Сарадња са научним/стручним институцијама/организацијама, у погледу пројеката везаних за екологију и зжс; ✓ Заштита природних добара. <p style="text-align: center;"><i>Производња и тржиште пољопривредних производа</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Повећање површина под ратарском производњом применом домаћег сортиментa; ✓ Развој производње ароматичног, лековитог и зачинског биља у оквиру диверзификације пољопривредних активности; ✓ Коришћење међународних манифестација за пласман лековитог, ароматичног и зачинског биља; ✓ Могућност развоја цвећарства; ✓ Стимулисање газдинстава да се и даље баве цвећарством; ✓ Могућност развоја газдинства у руралним срединама; ✓ Помоћ од стране Општине и Министарства; ✓ Могућност извоза свих категорија органских производа; ✓ Подстицаји МПВШ за куповину механизације; ✓ Веће коришћење складишних и дорадних капацитета; ✓ Увођење напреднијих технологија; ✓ Повећање сировинске базе пољопривредних производа за складиштење; ✓ Прелазак на гајење алтернативне биљне врсте сходно климатском окружењу и радној снази; ✓ Проширење анималног асортимана производа и складиштење и дорада истих; ✓ Примена Закона о уређењу тржишта пољопривредних производа (Сл. гласник РС бр. 67/21); ✓ Активности ресорног министарства у имплементацији националне мере Лидер; ✓ Подршка са националног нивоа за развој и јачање задружног сектора; ✓ Коришћење услуга из различитих грана пољопривреде које пружа ПССС „Врање“. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Отежан пласман цвећа на тржишту; ✓ Стална промена купаца (пијаца, тржни центри, извоз слаб); ✓ Ниске откупне цене сточарских производа; ✓ Високе цене сточне хране; ✓ Не препознавање потенцијала органске производње у реконструисању аграрног сектора у процесу приступа ЕУ ✓ Недовољно инвестирање ✓ Домаћи произвођачи нису довољно конкурентни на иностраном тржишту ✓ Изостанак сарадње и удруживања малих произвођача ✓ Мања продуктивност пољопривредне производње услед застареле механизације. ✓ испражњеност сеоског подручја, ✓ опадање активне радне снаге/старење становништва руралног подручја, ✓ опадање интересовања за бављење агробизнисом, ✓ тежа могућност набавке модерне технологије и опреме за складиштење и дораду пољопривредних производа с бозиром на економски положај општине. ✓ Висока пореска оптерећења за регистрована привредна друштва и предузетнике; ✓ Недовољне активности инспекцијских органа у уређењу канала пласмана пољопривредних производа; ✓ Раст цена енергената и инфлација. <p style="text-align: center;"><i>Диверсификација руралне економије</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Недостатак већих буџетских средстава за подстицаје и инвестиције у области пољопривреде и руралног развоја. ✓ Недовољно подстицајан привредни амбијент за развој предузетништва и МСП у области пољопривреде и прераде пољопривредних производа (нестимулативна пореска, инвестициона и образовна политика и сл.). ✓ Нестимулативан законодавни оквир везан за задруге и удружења (посебно у домену привлачења капитала и инвестирања у пољопривредну производњу, прераду и маркетинг пољопривредних производа). ✓ Недовољно ефикасан законодавно судски оквир (неефикасност трговинских судова, слаба заштита власничких права, непримењивање закона у пракси). ✓ Смањена улагања у развој потребне саобраћајне инфраструктуре; ✓ Смањена улагања у развој потребне енергетске инфраструктуре; ✓ Претња пренасељености урбаних зона; ✓ Спора и недовољна примена нових технологија; ✓ Недовршени процеси децентрализације града; ✓ Недовољна укљученост свих сектора у процес планирања инфраструктурних објеката.
---	---

<p><i>Диверсификација руралне економије</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Поддршка Министарстава за бригу о селу корз мере исказане у документу Национални Програм за препород села Србије; ✓ Имплементација ЕУ ИПАРД III програма подршке пољопривреди и руралном развоју; ✓ Изградња туристичке пансионске и ванпансионске инфраструктуре; ✓ Укључивање у Европске пројекте у домену руралног развоја, туризма, културне баштине итд. ✓ Поддршка запошљавању и самозапошљавању давањем субвенција послодавцима за отварање нових радних места. <p><i>Инфраструктура</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Унапређење водоводне мреже кроз рационализацију потрошње, смањење губитака и побољшање објеката и ценовода; ✓ Реализација пројекта „Чиста Србија“; ✓ Потенцијал развоја и оспособљавања алтернативних саобраћајница; ✓ Интензивније коришћење обновљивих извора енергије; ✓ Повећање броја телефонских оператера мобилне телефоније и кабловске мреже, као и интернет провајдера; ✓ Фондови (домаћи и страни); ✓ Планирање слободне царинске зоне и гасоводне мреже; ✓ Европске интеграције; Коридор 10; ✓ Прекогранична сарадња; <p><i>Социјални развој</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Развој постојећих образовних капацитета; ✓ Стварање нових образовних садржаја; ✓ Додатни развој установа здравствене и социјалне заштите; ✓ Близина већих центара са адекватном здравственом и социјалном заштитом и коришћење њиховим потенцијала; ✓ Додатни развој примарне здравствене заштите коришћењем природних ресурса општине (активан одмор, добар географски положај); ✓ Могућност проширења постојећих спортских капацитета; ✓ Развој специфичних капацитета за мање популарне спортове; ✓ Добра прилика за коришћење природних ресурса за спортске активности; ✓ Добра конфигурација терена руралних средина; ✓ Обогаћивање већ постојећих културних дешавања; 	<p><i>Социјални развој</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Све већи одлазак младих из руралних крајева општине; ✓ Опадајући тренд оснивања нових образовних установа; ✓ Лоша запосленост младих (стварање лоше перцепције будућности); ✓ Недовољно одвајање новчаних средстава за помоћ и развој садржаја који су битни млађим нараштајима; ✓ Све већи недостатак потребног броја стручног кадра; ✓ Релативна велика удаљеност од већих центара у држави; ✓ Све већи одлив омладине из Града; ✓ Недовољно улагање финансијских средстава у спорт; ✓ Све веће пражњење руралних средина у Град . ✓ Одлазак младих у веће центре; ✓ Недовољна заинтересованост младих за културна дешавања; ✓ Недостатак адекватне стратегије развоја културних дешавања. <p><i>Инвестиције и финансирање пољопривреде и руралног развоја</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Низак проценат искоришћености опредељених подстицајних средстава из градског аграрног буџета;
--	--

<ul style="list-style-type: none">✓ Проширење културних капацитета;✓ Рестаурација постојећих културних капацитета; <p><i>Инвестиције и финансирање пољопривреде и руралног развоја</i></p> <ul style="list-style-type: none">✓ Унапредити координацију између учесника током реализације инвестиција;✓ Привлачење нових донатора;	
--	--

Извор: ИЕП, Београд, група аутора, 2023.

**ДРУГИ ДЕО:
ПЛАТФОРМА, ЦИЉЕВИ И СТУБОВИ СТРАТЕГИЈЕ**

III ВИЗИЈА, СТРАТЕШКИ ЦИЉ И ПРИОРИТЕТНА ПОДРУЧЈА УНАПРЕЂЕЊА ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНОГ РАЗВОЈА ГРАДА ВРАЊА ДО 2030. ГОДИНЕ

Како би се остварила одрживост сектора пољопривреде и руралног развоја потребно је да сви доступни ресурси града Врања (географски положај, развијена саобраћајна мрежа, очуван природни амбијент, богатство природних и енергетских ресурса; развијеност знања у сектору пољопривреде, прерадни потенцијал и традиционални задаци, радна снага, богато и разноврсно антропогено наслеђе, итд.).

Кроз комплементарност мера и активности ће се остварити равномеран развој пољопривреде уз унапређење услова за живот и рад у руралним подручјима. Кроз мере и активности које произилазе из Стратегије значајно је да се у потпуности искористе све расположиве подстицајне мере и да се посебним мерама ставе у функцију специфичности које су карактеристичне за град Врање.

Након детаљне анализе стања пољопривреде и руралних подручја, социо-економске анализе и SWOT матрице, дошло се до развојне визије и циљева Стратегије у области пољопривредне производње и руралног развоја. Визија пољопривреде и руралног развоја је пројектовано стање које би требало да се постигне на крају имплементације Стратегије.

Визија локалне заједнице је генерална изјава о планираном правцу социо-економског развоја, односно став виђења будућности локалне заједнице. Визијом се даје одговор на питање "у ком правцу се локална заједница жели разјивати или шта жели да постане" и представља аспирацију менаџмента и политичких и пословних лидера у локалној заједници, као и свих грађана према будућности и даје јасан правац и циљ који жели да се оствари. Визија је јасан договор о заједничким задацима и циљевима којима се тежи (Богданов, Богуновић. 2015.).

Визија града Врања у области пољопривреде и руралног развоја до 2030. године

Град Врање има развијен сектор пољопривреде заснован на знању, модерним технологијама и стандардима, који захтеваним тржиштима нуди иновативне производе, а произвођачима обезбеђује одрживе и стабилне приходе. Природним ресурсима и животном средином се управља у складу са принципима одрживог развоја, у циљу очувања руралних подручја, поспешивањем младих и других становника да их непрестано унапређују и развијају.

Дефинисана визија развоја подразумева уважавање следећих принципа:

- Визија представља резултат рада и достигнутог концензуса свих заинтересованих страна у процесу израде стратегије и одликује мултидисциплинаран приступ пољопривредном и руралном развоју. Према томе, мултидисциплинарна производња би требало да буде значајна економска активност становништва у руралним подручјима која би требало да обезбеди: раст продуктивности и ефикасности сектора пољопривреде, одговорно управљање ресурсима уз њихово очување и унапређење и достизање благостања руралног становништва. На тај начин би се створили услови за даље опстајање у руралним срединама са акцентом на младе и жене.
- Визија је дефинисана уз поштовање принципа једнака права за све и пуно укључење свих грађана у друштвени и привредни живот заједнице;

- Одражава локалне специфичности, потребе и приоритете;
- Визија одражава локалне специфичности, потребе и приоритете;
- Надовезује се на стратешка документа Града у области одрживог развоја;
- Усклађена је са визијом развоја пољопривреде и руралних подручја у Стратегији пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. године („Службени гласник РС”, број 85/14 од 12. августа 2014.г.-);
- Усклађена је са принципима одрживе пољопривреде, који се заснива на усклађеном односу између:(а) раста економске ефикасности сектора пољопривреде (техничко-технолошки напредак); (б) одговорног управљања ресурсима (очување биодиверзитета); и (в) достизања благостања руралног становништва;
- Усклађена је са политиком руралног развоја ЕУ (Regulation EU, No 1305/2013);
- Стимулише дефинисање циљева, мера и активности на јачање људских ресурса и на развој руралног сектора потребног за њену реализацију;
- Прихватање различитости система производње и типова пољопривредних газдинстава који су настали услед утицаја географских, природних, социо-економских и других карактеристика руралних подручја;
- Модернизација ограна градских власти које ће спроводити Стратегију у циљу оспособљавања за ефикасно и транспарентно управљање циклусом јавне политике у сектору пољопривреде и руралног развоја;
- Стабилност и конзистентност буџетских средстава које Град опредељује зарад спровођења активности мера насталих на основу ове стратегије;
- Позитивног је усмерења, реално је оставрива и у ширем контексту води уравнотеженом регионалном развоју Републике Србије.

Трансформисање визије у стварност захтева дефинисање *стратешког циља Града Врања у области пољопривреде и руралног развоја до 2030. године, који гласи:*

1. **ВРАЊЕ – МОДЕРАН ГРАД У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ**
2. *Раст пољопривредне производње и дохотка пољопривредних произвођача кроз развој конкурентног и извозно оријентисаног пољопривредног сектора заснованог на модерним технологијама, стандардима квалитета и здравственој безбедности производа, развијеном предузетничком духу и сл.;*
3. *Унапређење квалитета живота и рада у руралним подручјима Града кроз инвестије у физички и социјалну инфраструктуру и услуге, развој тржишта рада и диверзификацију руралне економије у циљу развоја руралних подручја као прихватљивих за живот и рад свих становника, са посебним акцентом на младу популацију;*
4. *Одрживо коришћење и управљање природним ресурсима, биодиверзитетом, животним стандардом и културном баштином руралних подручја у циљу њихове заштите и даљег развоја;*
5. *Ефикасно управљање јавном политиком у области пољопривреде и руралног развоја.*

IV СПЕЦИФИЧНИ СТРАТЕШКИ ЦИЉЕВИ И МЕРЕ ПО ПРИОРИТЕТНИМ ПОДРУЧЈИМА ПОЉОПРИВРЕДНЕ И ПОЛИТИКЕ РУРАЛНОГ РАЗВОЈА ГРАДА ВРАЊЕ ДО 2030. ГОДИНЕ

Оно што се сматра предусловом за остваривање визије и дефинисаног стратешког циља је реализација специфичних стратешких циљева у свим приоритетним подручјима деловања пољопривредне и политике руралног развоја Града Врање, који се дају у наставку текста.

СПЕЦИФИЧНИ СТРАТЕШКИ ЦИЉЕВИ ПРИОРИТЕТНОГ ПОДРУЧЈА А (УНАПРЕЂЕЊЕ КОНКУРЕНТНОСТИ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ И РАДА УДРУЖЕЊА ПОЉОПРИВРЕДНИКА)

1. Развој и раст пољопривредне производње и приноса (продуктивности), као и стабилног и високог дохотка пољопривредних произвођача, уз коришћење савремених агротехничких и хидротехничких мера, техничко-технолошких знања и иновација и др., а уз уважавање стандарда (ветеринарских и фитосанитарних стандарда, стандарда заштите животне средине и добробити животиња), захтева тржишта и принципа одрживог развоја;
2. Раст извоза и стварање одрживе конкурентске предности на међународном тржишту, базиране на високом квалитету производа, поштовању стандарда квалитета, уважавању захтева тржишта и уз помоћ кредитне подршке и осталих мера за унапређење пољопривредне производње;
3. Јачање постојећих и оснивање нових облика удруживања пољопривредних произвођача у сектору пољопривредне производње и прераде пољопривредних производа.

СПЕЦИФИЧНИ СТРАТЕШКИ ЦИЉЕВИ ПРИОРИТЕТНОГ ПОДРУЧЈА Б (ОДРЖИВИ РУРАЛНИ РАЗВОЈ)

1. Одрживо управљање пљурордним ресурсима које укључују: пољопривредни земљиште, водне ресурсе, шумске ресурсе, као и друге природне потенцијале руралних области;
2. Заштита и очување животне средине уз пољопривредну производњу и живот како у руралним тако и у периурбаним насељима, уз интензивнију примену енергије уз обновљивих извора;
3. Заштита биодиверзитета и очување гентичких ресурса у пољопривреди.

СПЕЦИФИЧНИ СТРАТЕШКИ ЦИЉЕВИ ПРИОРИТЕТНОГ ПОДРУЧЈА В (ДИВЕРСИФИКАЦИЈА ДОХОТКА ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОЂАЧА КРОЗ ПРЕРАДУ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА И ДРУГЕ НЕПОЉОПРИВРЕДНЕ АКТИВНОСТИ)

1. Продужење тржишног ланца пољопривредних производа путем прераде, кроз јачање предузетничких иницијатива локалног становништва на следећи начин: производња квалитетних производа високе додате вредности, уз уважавање стандарда квалитета и безбедности хране и примену маркетинг концепта. За ово је неопходна подршка Министарства пољопривреде,

шумарства и водопривреде Републике Србије и града Врања кроз доношење одговарајућих правних, као и подстицајних мера за прераду;

2. Подршка неким од непољопривредних активности, као што су: рурални туризам, занатство и домаћа радиност, услуге, обновљиви извори енергије, рециклажа, прерада дрвета, итд. Ове активности су веома значајне за подстицање предузетништва, посебно код младих и жена у руралним срединама, односно додатни извора прихода пољопривредних газдинстава.

СПЕЦИФИЧНИ СТРАТЕШКИ ЦИЉЕВИ ПРИОПРИТЕТНОГ ПОДРУЧЈА Г (РАЗВОЈ РУРАЛНЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ И УНАПРЕЂЕЊЕ КВАЛИТЕТА ЖИВОТА СЕОСКОГ СТАНОВНИШТВА)

1. Инвестирање у физичку (путну и комуналну) и друштвену инфраструктуру и развој услуга, односно рад у служби које би биле доступне руралном сектору, уз истовремено очување културне и природне баштине подручја (пружање помоћи и охрабрења постојећим традиционалним вештинама и знању). Овај циљ тежи унапређењу квалитета живота у руралним срединама у контексту коришћења и унапређења различитих типова јавне инфраструктуре, а посебно оних који су идентификовани као горући проблеми са вишеструко негативним утицајем и оних који тренутно представљају неискоришћени ресурс за различите намене;
2. Унапређење квалитета живота на селу кроз различите услуге и социјалну инклузију;
3. Стварање нових радних места у руралним и перируралним насељима и раст животног стандарда становништва ових насеља. нова економска политика требало би да охрабри оснивање микро-предузећа, потпомогнутих микрокапиталом, а национална политика би требало да осигура, заштити и унапреду локалне руралне заједнице.

СПЕЦИФИЧНИ СТРАТЕШКИ ЦИЉЕВИ ПРИОПРИТЕТНОГ ПОДРУЧЈА Д (ТРАНСФЕР ЗНАЊА И ИНФОРМАЦИЈА, ПАРТНЕРСТВО И ПОДРШКА МЛАДИМ ПОЉОПРИВРЕДНИЦИМА)

1. Унапређење информисаности посебно младих пољопривредних произвођача, увођењем нових модела едукације кроз стручне праксе, кроз промоције примера добре праксе и трансфер знања (менаџмент, маркетинг, савремене праксе,...), практичне обуке стручњака у пољопривреди (сертификација) итд, и подстицање већег трансфера знања, иновација и добрих пракси;
2. Учење из примера добрих пракси у области руралног развоја земаља ЕУ.

V МЕРЕ И ПРОЈЕКТНЕ АКТИВНОСТИ ПО ПРИОРИТЕТНИМ ПОДРУЧЈИМА ПОЉОПРИВРЕДНЕ И ПОЛИТИКЕ РУРАЛНОГ РАЗВОЈА ГРАДА ВРАЊА ДО 2030. ГОДИНЕ

Како би се остварила дефинисана визија развоја пољопривреде и руралних подручја, као и циљеви у овој области (стратешки и специфични), предложено је **пет приоритетних подручја** деловања пољопривредне и политике руралног развоја, а у оквиру сваког подручја креиране су **мере подршке**, које је потребно реализовати.

ПРИОРИТЕТНО ПОДРУЧЈЕ А. УНАПРЕЂЕЊЕ КОНКУРЕНТНОСТИ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ И ЈАЧАЊЕ РАДА УДРУЖЕЊА ПОЉОПРИВРЕДНИКА – МЕРЕ ПОДРШКЕ

Број мере	Назив мере
A/1	Унапређење сточарске производње
A/2	Унапређење производње конзумних јаја
A/3	Унапређење воћарско-виноградарске и повртарске производње (укључујући и производњу печурака и цвећа)
A/4	Унапређење ратарске производње: производње житарица, индустријског, крмног, ароматичног и зачинског биља
A/5	Унапређење пчеларске производње
A/6	Унапређење рада удружења у области пољопривреде
A/7	Управљање ризицима
A/8	Кредитна подршка мерама за унапређење конкурентности пољопривредне производње

ПРИОРИТЕТНО ПОДРУЧЈЕ Б. ОЧУВАЊЕ И УНАПРЕЂЕЊЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ - МЕРЕ ПОДРШКЕ

Број мере	Назив мере
Б/1	Одрживо коришћење пољопривредног земљишта
Б/2	Повећање површина под шумама и одрживо управљање и коришћење шумских ресурса
Б/3	Развој органске производње
Б/4	Очување биљних и животињских генетичких ресурса

ПРИОРИТЕТНО ПОДРУЧЈЕ В. ДИВЕРСИФИКАЦИЈА ДОХОТКА ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОЂАЧА И ПОДРШКА МЛАДИМ ПОЉОПРИВРЕДНИЦИМА - МЕРЕ ПОДРШКЕ

Број мере	Назив мере
В/1	Економско јачање пољопривредника кроз подршку активностима прераде пољопривредних производа и увођења и сертификације система квалитета хране, органских производа и производа са ознаком географског порекла
В/2	Економскојачање пољопривредника кроз подршку непољопривредним активностима
В/3	Подршка младима у руралним насељима

ПРИОРИТЕТНО ПОДРУЧЈЕ Г. УНАПРЕЂЕЊЕ КВАЛИТЕТА ЖИВОТА У РУРАЛНИМ НАСЕЉИМА КРОЗ РАЗВОЈ ИНФРАСТРУКТУРЕ - МЕРЕ ПОДРШКЕ

Број мере	Назив мере
Г/1	<i>Развој економске инфраструктуре у циљу подстицања привредног развоја и развоја сектора МСПП</i>
Г/2	<i>Развој физичке (путне и комуналне) инфраструктуре и услуга у руралним насељима</i>
Г/3	<i>Развој друштвене инфраструктуре и услуга у руралним насељима</i>

ПРИОРИТЕТНО ПОДРУЧЈЕ Д. ТРАНСФЕР ЗНАЊА И ИНФОРМАЦИЈА, ПРОМОТИВНЕ АКТИВНОСТИ И ПОДРШКА ПАРТНЕРСТВИМА ЗА ТЕРИТОРИЈАЛНИ РУРАЛНИ РАЗВОЈ - МЕРЕ ПОДРШКЕ

Број мере	Назив мере
Д/1	<i>Трансфер знања и информација ка пољопривредним произвођачима, удружењима и земљорадничким задругама и промотивне активности у пољопривреди</i>
Д/2	<i>Подришка партнерствима у изради и реализацији локалних стратегија руралног развоја</i>

Приоритетна подручја развоја пољопривреде и руралних области, као и мере подршке предложене у овом документу усклађене су са специфичним локалним потребама и приоритетима развоја идентификованим у анализи стања, као и са ставовима локалног становништва о развоју локалне заједнице који су идентификовани кроз анкетно истраживање, које је реализовано током израде овог стратешког документа.

Предложене мере унапређења пољопривреде и руралног развоја усклађене су са следећим стратешким и законским документима на локалном, националном и новоу ЕУ.

Национални ниво:

- ✓ Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. година (Службени гласник РС, бр. 85/14);
- ✓ Правилник о обрасцу и садржини Програма подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја и обрасцу извештаја о спровођењу мера пољопривредне политике и политике руралног развоја (Службени гласник РС, бр. 24/2015, бр. 111/2015, бр. 110/2016, број 16/2018 и бр. 87/2019);
- ✓ Закон о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју (Службени гласник РС, бр. 10/2013, 142/2014, бр. 103/2015, бр. 101/2016 и бр. 35/2023);

Локални ниво:

- ✓ План развоја града Врања за период 2021-2030. године;
- ✓ Програм енергетске ефикасности града Врања за период од 2021. до 2024. год.;
- ✓ Стратегија унапређења положаја младих града Врања за период 2021-2025. године;
- ✓ Локални акциони план запошљавања града Врања за 2022. и 2023. годину;
- ✓ Програм развоја туризма града Врања од 2018. до 2022. године.

Европска унија:

- ✓ Стратегија од њиве до трпезе Европске комисије (*A Farm to Fork Strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system*. Brussels, 20.05.2020).
- ✓ Заједничка политика ЕУ за програмски период 2023-2027 (Regulation EU 2021/2115 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 establishing rules on support for strategic plans to be drawn up by Member States under the common agricultural policy (CAP Strategic Plans) and financed by the European Agricultural Guarantee Fund (EAGF) and by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Regulations (EU) No 1305/2013 and (EU) No 1307/2013);

С обзиром да Град може доносити годишње (оперативне) програме унапређења пољопривреде и руралног развоја и тако реализовати предложене мере и пројекте дате у овој Стратегији, у наставку се даје листа потенцијалних пројектних активности по свим дефинисаним мерама подршке и приоритетним подручјима пољопривредне и политике руралног развоја Града. Градска управа има могућност да, кроз оперативне Програме мера за спровођење пољопривредне и политике руралног развоја, сваке године селектује оне мере и пројекте који су у датом тренутку приоритетни за циљне групе корисника (пре свега, за пољопривредне произвођаче), као и за реализацију постављених циљева у области пољопривреде и руралног развоја.

ПРИОРИТЕТНО ПОДРУЧЈЕА: ПРЕГЛЕД МЕРА И ПРОЈЕКТА

Мера А/1. Унапређење сточарске производње

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/ пројеката	Времереализације	Индикатори	Изворфинансирања	Реализатор
A/1.1.	Набавка квалитетних приплодних грламлечних раса (говеда, овце, козе).	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број квалитетних приплодних грла стокемлечних раса;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање; Удружења пољопривредника ;
A/1.2.	Вештачко осемењавање говеда, оваца и коза (регресирање трошкова).	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Побољшан расни састав стоке;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање; Удружења пољопривредника ;
A/1.3.	Набавка квалитетних приплодних грлатовних раса (говеда, овце, козе и свиње).	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број квалитетних приплодних грла	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање; Удружења пољопривредника -

			стоке месних (товних) раса;		вредника ;
A/1.4.	Изградња/реконструкција и опремање објеката за гајење крмача и производњу прасади за тов.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број изграђених/реконструисаних и опремљених објеката за гајење крмача и производњу прасади за тов;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;
A/1.5.	Набавка опреме за мжу, хлађење и чување млека на фарми (породичном пољопривредном газдинству) или на сектору удружења пољопривредника.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Повећан обим и квалитет прераде млека на сектору породичних пољопривредних газдинстава или удружења пољопривредника;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;
A/1.6.	Набавка машина и опреме за складиштење и припрему сточне хране.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Вредност субвенционисане опреме за припрему, дистрибуцију и руковање сточном храном;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;
A/1.7.	Изградња објеката за прикупљање, обраду, паковање, складиштење и одлагање стајњака и набавка машине и опреме за руковање и транспорт стајњаком.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број нових објеката за одлагање стајњака; Број и вредност купљене опреме и механизације за манипулацију стајњаком;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;
A/1.8.	Набавка опреме за сточарске фарме (сточне ваге, рампе за утовар и истовар, торови, опрема за фиксне оgrade и електричне оgrade за пашњаке/ливаде).	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број и вредност набављене опреме за сточарске фарме;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;
A/1.9.	Набавка машина за обраду и ђубрење земљишта.	2023-2030.	Број поднетих захтева;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;

			Број одобрених захтева; Број набављених машина за примарну обраду земљишта;		
A/1.10.	Набавка машина и опреме <i>за наводњавање усева.</i>	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број купљених машина/опреме за наводњавање усева; Наводњавана површина (у ha);	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;

Мера А/2. Унапређење производње конзумних јаја

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/ пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
A/2.1.	Набавка опреме за живинарске фарме за производњу, сортирање, паковање и чување конзумних јаја.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број и вредност набављене опреме за живинарске фарме;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;
A/2.2.	Изградња/реконструкција објеката за манипулацију, одлагање и обраду стајњака и набавка опреме за руковање, сакупљање, коришћење и транспорт живинског ђубрива.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број нових објеката за одлагање стајњака; Број и вредност купљене опреме и механизације за манипулацију стајњаком;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;

Мера А/3. Унапређење воћарско-виноградарске и повртарске производње (укључујући и производњу печурака и цвећа)

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/ пројеката	Времереализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
A/3.1.	Подизање нових или обнављање постојећих (крчење и подизање) <i>вишегодишњих засада воћака и винове лозе.</i>	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број и вредност нових воћњака и винограда; Површине под воћњацима и виноградима(у ha);	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;

A/3.2.	Набавка, подизање, и опремање система противградне заштите у воћњацима и вишегодишњим засадима.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број и вредност подигнутих и опремљених система противградне заштите у воћњацима и вишегодишњим засадима; Површина под системима противградне заштите (у ha);	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;
A/3.3.	Набавка/подизање жичаних ограда око вишегодишњих засада.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број и вредност купљених жичаних ограда око вишегодишњих засада;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;
A/3.4.	Подизање и опремање пластеника за производњу поврћа, воћа, цвећа и расадничку производњу.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број и вредност новопостављених пластеника; Површина под пластеницима (у ha);	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;
A/3.5.	Набавка машина и опреме за обраду и ђубрење земљишта; сетву, садњу и малчирање (са фолијом); заштиту биља; убирање усева.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број и вредност набављених машина и опреме;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;
A/3.6.	Набавка машина и опреме за наводњавање усева.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број купљених машина/опреме за наводњавање усева; Наводњавана површина (у ha);	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;

Мера А/4. Унапређење ратарске производње: производње житарица, индустријског, крмног, ароматичног и зачинског биља

Шифра активност и	Листа потенцијалних активности/пројеката	Времереализације	Индикатори	Изворфинансирања	Реализатор
A/4.1.	Набавка машина за обраду земљишта, ђубрење, сетву, садњу, заштиту биља и убирање (скидање) усева.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број, врста и вредност набављене механизације;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;
A/4.2.	Набавка машина и опреме за наводњавање усева.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број купљених машина/опреме за наводњавање усева; Наводњавана површина (у ha);	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;

Мера А/5. Унапређење пчеларске производње

Шифраактивности	Листа потенцијалних активности/пројеката	Времереализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
A/5.1.	Набавка нових пчелињихдруштва ;	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број пољопривредних газдинстава која се баве пчеларством; Број пчелињих друштава; Број и вредност набављених пчелињих друштава;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;Удружења пчелара;
A/5.2.	Набавка опреме за пчеларство;	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број и вредност набављене опреме за пчеларство; Број пољопривредних газдинстава која се баве пчеларством;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање; Удружења пчелара;
A/5.3.	Набавка возила и приколица за транспорт	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број и вредност нових возила и приколица за	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање; Удружења пчелара;

	пчелињих друштава;		транспорт пчелињих друштава;		
--	-----------------------	--	---------------------------------	--	--

Мера А/6. Унапређење рада удружења у области пољопривреде

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/пројекат а	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
A/6.1.	Подршка удружењима кроз суфинансирање инвестиција у физичку имовину , (изградња објеката, набавка механизације и опреме) или прераду пољопривредних производа.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Вредност суфинансираних инвестиција (у дин.)	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање; Удружења пољопривредника;
A/6.2.	Логистичка подршка при удруживању и умрежавању пољопривредника : обезбеђивање просторија за рад удружења, опремање просторија и покривање фиксних трошкова рада; суфинансирање судијских посета; учешћа на међународним сајмовима и сл.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број студијских и међународних посета; Вредност суфинансираних активности;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;
A/6.3.	Подршка процесима међурегионалне и прекограничне сарадње удружења пољопривредника;	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број реализованих пројеката прекограничне сарадње у области пољопривреде и руралног развоја;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;

Мера А/7. Управљање ризицима

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/пројектата	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
A/7.1.	Улагање у заштиту од елементарних непогода, неповољних временских прилика и	2023-2030.	Дужина и вредност уређене и саниране каналске мреже за одводњавање; Број и проценат газдинстава која	Град Врање; Републички хидрометеоролошки завод (РХМЗ); Јавно предузеће; Донатори;	Град Врање; Републички хидрометеоролошки завод (РХМЗ); Јавно предузеће;

	катастрофалних догађаја.		су претрпела штету од града или поплава;		
A/7.2.	Улагања у обнову пољопривредног земљишта и производног потенцијала нарушеног елементарним непогодама, неповољним климатским приликама и катастрофалним догађајима.	2023-2030.	Површина (у ha и %) обновљеног пољопривредног земљишта и производног потенцијала; Вредност улагања у обнову пољопривредног земљишта и производног потенцијала;	Град Врање; Виши нивои власти; Донатори;	Град Врање;
A/7.3.	Регресирање премије осигурања усева, плодова, вишегодишњих засада, расадника и животиња.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Површина под осигураним усевима и засадима (у ha); Број корисника премије осигурања;	Град Врање;	Град Врање;
A/7.4.	Доношење годишњих оперативних планова и годишњих програма мера и интервентних радова за одбрану од поплава на водотоцима другог реда на територији Града.	2023-2030.	Број донетих планова и програма мера; Вредност реализованих радова за одбрану од поплава (у дин.);	Град Врање;	Град Врање;

Мера А/8. Кредитна подршка мерама за унапређење конкурентности пољопривредне производње

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/ пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
A/8.1.	Суфинансирање камата на краткорочне пољопривредне кредите	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Вредност одобрених захтева за суфинансирање трошкова камате на краткорочне	Град Врање;	Град Врање;

			пољопривредне кредите;		
--	--	--	---------------------------	--	--

ПРИОРИТЕТНО ПОДРУЧЈЕ Б: ПРЕГЛЕД МЕРА И ПРОЈЕКТА

Мера Б/1. Одрживо коришћење пољопривредног земљишта

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/ пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
Б/1.1.	Изградња и уређење (ревитализација) атарских путева.	2023-2030.	Дужина изграђених и уређених атарских путева;	Град Врање;	Град Врање;
Б/1.2.	Уређење и одржавање каналске мреже за одводњавање.	2023-2030.	Дужина уређене и саниране каналске мреже за одводњавање;	Град Врање; ЈП „Србијаводе“;	Град Врање; ЈП „Србијаводе“
Б/1.3.	Израда пројектно техничке документације за изградњу система наводњавања пољопривредног земљишта.	2023-2030.	Вредност израђеног главног и идејног пројекта;	Град Врање; Виши нивои власти; Донаторска средства;	Град Врање;
Б/1.4.	Контрола квалитета пољопривредног земљишта.	2023-2030.	Број узетих узорака за агрохемијску анализу земљишта;	Град Врање; МПШВ;	Град Врање;
Б/1.5.	Заштита земљишта од ерозије пошумљавањем, односно формирањем ветрозаштитних појасева.	2023-2030.	Површине обухваћене пошумљавањем;	Град Врање; ЈП „Србија шуме“;	Град Врање; ЈП „Србија шуме“;
Б/1.7.	Студијско-истраживачки радови, програми и пројекти у области заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта од значаја за град Врање;	2023-2030.	Број програма и пројеката. Број студијско истраживачких радова.	Град Врање; Виши нивои власти;	Град Врање;

Мера Б/2. Повећање површина под шумама и одрживо управљање и коришћење шумских ресурса

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/ пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
Б/2.1.	Развој шумских подручја кроз пошумљавање (обнову и подмлађивање шумског фонда).	2023-2030.	Површина обухваћена пошумљавањем;	Град Врање; ЈП „Србија шуме“;	Град Врање; ЈП „Србија шуме“;

Б/2.2.	Градња и реконструкција шумских путева.	2023-2030.	Дужина изграђених и реконструисаних шумских путева;	Град Врање; ЈП „Србија шуме“;	Град Врање; ЈП „Србија шуме“;
--------	---	------------	---	-------------------------------	-------------------------------

Мера Б/3. Развој органске производње

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/ пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
Б/3.1.	Едукација произвођача у усвајању органског система пољопривредне производње и промоција примера добре праксе.	2023-2030.	Број газдинстава заинтересованих за успостављање система органске производње; Број посетилаца на едукацијама;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање; Научно-истраживачке установе; Удружења пољопривредника ;

Мера Б/4. Очување биљних и животињских генетичких ресурса

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/ пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
Б/4.1.	Очување аутохтоних сорти винове лозе	Континуирано.	Површина засада аутохтоних сорти винове лозе (у ha).	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;
Б/4.2.	Очување аутохтоних сорти воћа	Континуирано.	Површина засада под воћем аутохтоних сорти (у ha).	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;
Б/4.3.	Очување животињских генетичких ресурса	Континуирано.	Број аутохтоних раса домаћих животиња; Број газдинстава са аутохтоним расама домаћих животиња;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;
Б/4.4.	Покретање и организовање различитих манифестација за очување биљних и животињских генетичких ресурса.	2023-2030.	Број одржаних манифестација; Број посетилаца на манифестацијама	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање; Удружења пољопривредника;

ПРИОРИТЕТНО ПОДРУЧЈЕ В: ПРЕГЛЕД МЕРА И ПРОЈЕКТА

Мера В/1. Економско јачање пољопривредника кроз подршку активностима прераде пољопривредних производа и увођења и сертификације система квалитета хране, органских производа и производа са ознаком географског порекла

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
В/1.1.	Подршка пољопривредним газдинствима у набавци опреме за прераду млека.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број регистрованих капацитета у области прераде млека; Вредност набављене опреме;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;
В/1.2.	Подршка пољопривредним газдинствима у набавци опреме за прераду меса.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број регистрованих капацитета у области прераде меса; Вредност набављене опреме;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;
В/1.3.	Подршка пољопривредним газдинствима у набавци опреме и уређаја за прераду воћа, поврћа и грожђа.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број регистрованих капацитета у области прераде воћа, поврћа и грожђа; Вредност набављене опреме;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;
В/1.4.	Подршка пољопривредним газдинствима у набавци опреме за прераду уљаних култура.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број регистрованих капацитета у области прераде уљаних култура; Вредност набављене опреме;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;
В/1.5.	Подршка пољопривредним газдинствима у набавци опреме и уређаја за прераду гајеног зачинског,	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број регистрованих капацитета у области прераде гајеног	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање.

	лековитог и ароматичног биља.		зачинског, лековитог и ароматичног биља; Вредност набављене опреме;		
V/1.6.	Подршка пољопривредним газдинствима у набавци опреме и уређаја за прераду пчелињих производа.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број регистрованих капацитета у области прераде пчелињих производа; Вредност набављене опреме;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање; Удружења пчелара;
V/1.7	Подршка брендирању производа региона, подршка за заштиту географског порекла производа, за заштиту имена производа и увођење система квалитета	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Број производа у оквиру различитих шема квалитета	Град Врање; Донаторска средства	Град Врање; Удружења произвођача; Земљорадничке задруге;

Мера В/2. Економско јачање пољопривредника кроз подршку непољопривредним активностима

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
V/2.1.	Развој ловно и риболовног туризма кроз: (а) реконструкцију и опремање ловачког дома; (б) подршку ловачким удружењима; (в) подршку организовању туристичко-пољопривредних манифестација, изложби, фестивала и сл.	2023-2030.	Број реконструисаних ловачких домова; Број удружења у лову и риболову; Број пољопривредних газдинстава која су укључена у ловни и риболовни туризам; Број туристичких манифестација и изложби; Број посетилаца на манифестацијама и изложбама;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање; Ловачка удружења;
V/2.2.	Инвестиције у изградњу и/или опремање објеката за	2023-2030.	Број лица која се баве старим занатима и	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање; Организације цивилног друштва;

	обављање традиционалних заната и израду народних рукотворина, у циљу очувања традиционалних знања и културног наслеђа.		израдом народних рукотворина; Број и вредност инвестиционих пројеката у домену културне баштине;		
В/2.3	Организовање обука (курсева) кројења и шивења, који ће омогућити запошљавање угрожених група становништва.	2023-2030.	Број лица која су прошла обуку; Број упуслених лица након положене обуке;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање; Организације цивилног друштва;
В/2.4.	Реконструкција и/или подизање нових рибњака и подршка газдинствима у производњи рибе.	2023-2030.	Број пољопривредних газдинстава која се баве узгојем рибе у рибњацима.	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;

Мера В/3. Подршка младима у руралним насељима

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатор
В/3.1.	Почетна помоћ за покретање пословања за младе пољопривреднике: подршка у набавци механизације, опреме, садница воћа, приплодних грла стоке и сл.	2023-2030.	Број поднетих захтева; Број одобрених захтева; Вредност исплаћених субвенција	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање;

ПРИОРИТЕТНО ПОДРУЧЈЕ Г: ПРЕГЛЕД МЕРА И ПРОЈЕКТА

Мера Г/1. Развој пословне инфраструктуре у циљу подстицања привредног развоја и развоја сектора МСПП

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатори
Г/1.1.	Инфраструктурно опремање Индустријске зоне	2023-2030.	Дужина изграђене саобраћајнице у оквиру Индустријске зоне;	Град Врање; Виши нивои власти; Екстерни извори финансирања;	Град Врање;

			<p>Број постављене саобраћајне сигнализације;</p> <p>Дужина изграђене водоводно канализационе мреже;</p> <p>Број нових прикључака на електро и ППТ мрежу и сл;</p> <p>Површина за привредну делатност.</p>		
--	--	--	--	--	--

Мера Г/2. Развој физичке (путне, комуналне и ИКТ) инфраструктуре и услуга у руралним насељима

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатори
Г/2.1.	<p>Асфалтирање улица, изградња тротоара, паркинг места и друге активности у области саобраћајне инфраструктуре (обнова, санација, реконструкција, адаптација);</p> <p>Унапређење квалитета јавног превоза у циљу смањења броја индивидуалних возила;</p>	2023-2030.	<p>Дужина асфалтираних улица, изграђених тротоара;</p> <p>Број паркинг места;</p> <p>Вредност спроведених радова (изградња, санација);</p>	<p>Град Врање;</p> <p>Виши нивои власти;</p> <p>Екстерни извори финансирања;</p> <p>Донаторска средства;</p>	<p>Град Врање;</p> <p>Јавно комунално предузеће;</p>
Г/2.2.	<p>Реконструкција и проширење водовodne мреже и канализационог система.</p>	2023-2030.	<p>Капацитет водоснабдевања;</p> <p>Број прикључених домаћинстава на водоводни систем и канализациону мрежу;</p>	<p>Град Врање;</p> <p>Виши нивои власти;</p> <p>Екстерни извори финансирања;</p> <p>Донаторска средства;</p>	<p>Град Врање;</p> <p>Јавно комунално предузеће;</p>
Г/2.3.	<p>Инвестиције у рекреативну и туристичку инфраструктуру мањег обима и услуге: изградња бициклистичких стаза, израда и постављање туристичке саобраћајне сигнализације, туристички инфо центар; организовање културно уметничких манифестација, фестивала и сл.</p>	2023-2030.	<p>Дужина и вредност изграђених бициклистичких стаза;</p> <p>Број постављене саобраћајне сигнализације;</p> <p>Број организованих туристичких манифестација и фестивала;</p>	<p>Град Врање;</p> <p>Виши нивои власти;</p> <p>Донаторска средства;</p>	<p>Град Врање;</p> <p>Туристичка организација града Врања;</p>

			Број посетилаца на манифестацијама и фестивалима;		
Г/2.4.	Изградња/ реконструкција и инфраструктурно уређење пијаца (зелених пијаца, робне пијаце, мешовито робно зелених пијаца, сточне пијаце).	2023-2030.	Број изграђених/ реконструисаних пијаца; Вредност спроведених радова;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање; ЈК предузеће; Месне заједнице;
Г/2.5.	Регионални центар за управљање отпадом „Метерис“	2023-2030.	Број уређених и/или санираних дивљих депонија; Вредност спроведених радова	Град Врање; KfW bank	Град Врање; ЈК предузеће;
Г/2.6.	Израда и ревизија просторно планске и пројектно техничке документације и студија за развој физичке и социјалне инфраструктуре и услуга.	2023-2030.	Вредност израђене просторно планске документације и студије;	Град Врање; Виши нивои власти;	Град Врање;
Г/2.7.	Израда техничке документације и изградња електроенергетске инфраструктуре у руралном подручју	2023-2030.	Вредност израђене документације и студије; Вредност спроведених радова;	Град Врање; Донаторска средства	Град Врање; Надлежно јавно предузеће
Г/2.8.	Израда техничке документације и изградња ИКТ инфраструктуре у руралном подручју	2023-2030.	Вредност израђене документације и студије; Вредност спроведених радова;	Град Врање; Донаторска средства	Град Врање; Надлежно јавно предузеће

Мера Г/3. Развој друштвене инфраструктуре и услуга у руралним насељима

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатори
Г/3.1.	Унапређење материјално-техничких и људских ресурса за пружање превентивних здравствених услуга.	2023-2030.	Број корисника здравствене заштите; Унапређено стање у области пружања превентивних здравствених услуга; Број новозапослених у здравственим центрима;	Град Врање; Виши нивои власти; Донаторска средства;	Град Врање; ДЗ Врање;
Г/3.2.	Унапређење материјално-техничких и људских ресурса у области предшколског и	2023-2030.	Број објеката предшколског и основног васпитања и образовања;	Град Врање; Виши нивои власти; Донаторска средства;	Град Врање;

	основног васпитања и образовања.		Унапређено стање у области предшколског и основног васпитања и образовања; Број и вредност објеката у којима су извршена инвестициона улагања мањег обима;		
Г/3.3.	Изградња, реконструкција, опремање спортске и рекреативне инфраструктуре.	2023-2030.	Број и вредност израђених и реконструисаних спортских објеката, спортских терена, стрелишта, ловишта и сл.	Град Врање; Виши нивои власти; Донаторска средства;	Град Врање;
Г/3.4.	Подршка: (а) Културно образовном центру Врање, (б) Градској библиотеци, (в) изградњи и опремању домова културе по селима и сл.	2023-2030.	Број и вредност израђених објеката у области културе;	Град Врање; Виши нивои власти; Донаторска средства;	Град Врање; Установе у области културе;

ПРИОРИТЕТНО ПОДРУЧЈЕ Д: ПРЕГЛЕД МЕРА И ПРОЈЕКТА

Мера Д/1. Трансфер знања и информација ка пољопривредним произвођачима, удружењима и земљорадничким задругама и промотивне активности у пољопривреди

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатори
Д/1.1.	Стручно оспособљавање и активности стицања знања и вештина (организовање зимских школа, предавања за пољопривреднике и сл.).	2023-2030.	Број одржаних обука, радионица, предавања; Број учесника на обукама, радионицама, предавањима;	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање; Удружења и невладине организације;
Д/1.2.	Организовање сајмова, изложби, манифестација и студијских путовања.	2023-2030.	Број студијских посета пољопривредника; Број организованих манифестација, сајмова, изложби; Број посетилаца на организованим манифестацијама, сајмовима, изложбама	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање; Удружења и невладине организације;
Д/1.3.	СМС подршка пољопривредницима: обавештавање пољопривредника о доступним мерама подршке и конкурсима	2023-2030.	Вредност купљеног софтверског програма; Број пољопривредника и бројева	Град Врање; Донаторска средства;	Град Врање; Удружења и невладине организације;

	са нивоа Републике и Града, коришћењем сервиса мобилне телефоније		мобилних телефона у бази Града;		
Д/1.4.	Креирање интернет портала за информисање пољопривредника о подстицајима у пољопривреди, уз редовно ажурирање информација.	2023-2030.	Вредност креираног интернет портала; Број посетилаца портала;	Град Врање Донаторска средства;	Град Врање;

Мера Д/2. Подршка партнерствима у изради и реализацији локалних стратегија руралног развоја

Шифра активности	Листа потенцијалних активности/пројеката	Време реализације	Индикатори	Извор финансирања	Реализатори
Д/2.1.	Подршка формирању локалне акционе групе (ЛАГ) и других партнерстава везаних за промоцију локалних вредности, као унапређење и очување руралних подручја.	2023-2030.	Број локалних партнерстава; Број иницијатива за рурални развој покренутих са нивоа ЛАГ, НВО, удружења и сл.	Град Врање; Виши нивои власти; Донаторска средства;	Град Врање; Организације цивилног друштва;

VI ПОТЕНЦИЈАЛНИ ИЗВОРИ ФИНАНСИРАЊА

Постојеће modele финансирања пољопривреде треба стално обнављати, развијати и прилагођавати потребама пољопривредника. Актуелни модели финансирања пољопривреде и руралног развоја морају постати ефикаснији и приоритетнији за кориснике мера пољопривредне политике уз увођење адекватних системских промена. Увођењем специфичних финансијских производа и услуга које могу да осигурају пољопривреднике од производних и тржишних ризика, пољопривредна газдинства би показала виши ниво спремности на нове инвестиције у своја домаћинства, газдинства, производњу и прераду. У супротном, пољопривредници су препуштени задуживању под условима који постоје за комерцијалне кредите пословних банака. Другим речима, адекватна аграрна политика допринела би расту конкурентности пољопривредног сектора и смањењу доходног ризика произвођача и прерађивача (Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. године).

Имајући у виду дефинисана приоритетна подручја града Врања, даља политика финансирања пољопривреде и руралног развоја зависиће од бројних фактора, а издвојени су: макроекономска стабилност, висина градских и Републичких буџетских средстава одређених развоју пољопривреде и руралном развоју, доступност и висина ИПАРД средстава и сл.

У зависности од врсте пројекта и инвестиције у пољопривреду и рурални развој препознали смо неколико извора финансирања, а то су:

- **Буџетска средства Републике Србије и града Врања** која су издвојена за развој пољопривреде и руралних подручја;
- **Сопствена средства реализатора инвестиционих активности** (МС породична пољопривредна газдинства, земљорадничке задруге, удружења итд.). Ово су средства потенцијалних инвеститора, како у области пољопривреде, тако и у области диверсификације пољопривредних активности.
- **ИПАРД II И ИПАРД III програм за Републику Србију (финансијска помоћ ЕУ)**
- **Остали извори финансирања** (кредити, донатори, прекогранична сарадња и сл.).

6.1. БУЏЕТСКА СРЕДСТВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И ГРАДА ВРАЊА

Буџетска средства Републике Србије намењена развоју пољопривреде и руралних подручја. Аграрни буџет Републике Србије представља најважнији извор финансирања пољопривреде и прераде. Подстицаји за пољопривредне произвођаче и прерађиваче дефинишу се у Уредбама о расподели подстицаја које се доносе за сваку календарску годину, а њихови износи усклађени су са новчаним средствима који су дефинисани у Закону о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју (Службени гласник РС, број 10/2013, 142/2014, 103/2015, 101/2016 и 35/2023) и Закону о буџету Републике Србије за сваку годину.

У националном буџету планирана су средства и за друге намене и министарства (трговину, туризам просвету, науку, спорт заштиту животне средине, културу и сл.) што значајно утиче на смањење новчаних средстава намењених пољопривреди и руралном развоју. У Стратегији пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. године истиче се да постоји дефицит средстава која се троше за изградњу и

унапређење инфраструктуре у ЈЛС иако је јасно да се ове активности финансирају из буџета ЈЛС.

Износ одређених финансијских средстава из ресорног министарства зависи и од: хармонизације законодавства, изградње институција, реформе политике, подршке реструктурирању и сл.

Осим поменутих активности, у наредном периоду потребно је и прилагођавање модела националног буџета намењеног пољопривреди и руралном развоју моделу ЕУ, где се првенствено мисли на повећање буџетских издвајања у оквиру првог стуба подршке, као и на промене у структури укупне подршке по стубовима.

Буџетска средства града Врања одређена развоју пољопривреде и руралних подручја. Ова средства одређују се кроз програмску активност 5 (Развој пољопривреде), а по основу Програма мера за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја за територију града Врања и Програма заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта на територији града Врања. Поред тога, развој руралних подручја зависиће и од буџетских средстава која се одређују за реализацију других програма, као што су: комунална делатност, заштита животне средине, путна инфраструктура, предшколско образовање, основно образовање, средње образовање, социјална и дечја заштита, примарна здравствена заштита и сл. Наиме, буџетска средства одређена за рад јавних и јавно комуналних предузећа, чији је оснивач Скупштина града Врања, доприносе унапређењу квалитета живота у руралним подручјима, кроз виши квалитет и већу доступност свих врста услуга становницима овог подручја.

У наредном периоду потребно је и да град Врање унапреди сарадњу са приватним сектором, невладиним институцијама, међународним агенцијама и фондовима (посебно фондовима ЕУ) како би се обезбедила неопходна финансијска и техничка подршка за реализацију предложених мера и активности.

6.2. ПРЕДПРИСТУПНА ПОМОЋ ЕУ ЗА РУРАЛНИ РАЗВОЈ

Добијањем статуса кандидата за чланство у ЕУ, Србија је у могућности да користи средства претприступног фонда ЕУ за рурални развој (ИПАРД II), у складу са регулативом ЕУ у овој области и националним документом „ИПАРД програм за Републику Србију за период 2014-2020.“ (Службени гласник РС, број 84/2017). Одлуком Европске комисије од 09. марта 2022. године усвојен је ИПАРД III програм у оквиру инструмента за предприступну помоћ ИПА III за период 2021-2027. година од 01. јануара 2021. године.

Очекивана помоћ Србији из предприступних фондова ЕУ за рурални развој у периоду 2014-2020. износи 175.000.000 евра, уз национални допринос од 54.970.588 евра (укупна јавна помоћ износи 229.970.588 евра) и приватни допринос од 163.101.880 евра. Финансијски допринос Европске уније за ИПАРД III програм повећан је у односу на претходни програм и износи 288 милиона евра (МПШВ Републике Србије, Саопштење Министарства).

ИПАРД II програм за Републику Србију за период 2014-2020. обезбедио је подршку за реализацију следећих 6 мера руралног развоја: (1) инвестиције у физичку имовину пољопривредних газдинстава (МЕРА 1); (2) инвестиције у физичку имовину које се тичу прераде и маркетинга пољопривредних производа и производа рибарства (МЕРА 3); (3)

агро–еколошко–климатске мере и мера органске производње (МЕРА 4); (4) диверзификација пољопривредних газдинстава и развој пословања (МЕРА 7); (5) спровођење локалних стратегија руралног развоја–*LEADER* приступ (МЕРА 5); (6) техничка помоћ (МЕРА 9)²⁰. ИПАРД III програмом корисницима ће на располагању бити доступна финансијска средства у оквиру МЕРЕ 4, МЕРЕ 5 и новина је МЕРА 6 – инвестиције у руралну јавну инфраструктуру. ИПАРД III програм предвиђа и увођење нових сектора, као што су: сектор рибарства, сектор за прераду житарица и индустријског биља, а у оквиру МЕРЕ 7 уоди се сектор директне продаје пољопривредних и локалних производа и сектор услуга у руралним подручјима (МППШВ Републике Србије, Саопштење Министарства, ИПАРД III програм).

Највећи проценат ЕУ подршке за ИПАРД II опредељен је за *прве две мере* (у периоду 2014-2020. око 79% укупне подршке ЕУ планирано је за прве две мере), а у циљу унапређења конкурентности пољопривредно–прехрамбеног сектора и усклађивања са ветеринарским и фитосанитарним, еколошким и стандардима безбедности хране ЕУ. **Приоритетни сектори за инвестирање везано за прву меру** су сектори: (а) млека, (б) меса, (в) воћа и поврћа и (г) ратарских култура (житарице, уљарице, шећерна репа), а **приоритетни сектори подршке везано за другу меру** су: (а) млечно – прерађивачка индустрија; (б) месно – прерађивачка индустрија и (в) индустрија за прераду воћа и поврћа. Прихватљиве инвестиције за финансирање су: изградња / проширење / модернизација објеката, набавка нове механизације / куповина нових машина, набавка опреме и нових технологија и сл. Инвестиције које ће бити подржане ИПАРД III програмом односе се на набавку опреме и машина, изградњу и реконструкцију објеката.

Приликом конкурсисања за средства из ИПАРД II и ИПАРД III програма, инвестиције се бодују на основу бројних критеријума: да ли је инвестиција у подручјима са отежаним условима рада у пољопривреди, да ли је потенцијални корисник жена, да ли је корисник задруга или члан задруге, да ли је потенцијални корисник лице млађе од 40 година и сл.

Један од услова за коришћење средстава ИПАРД програма је успостављање комплементарног система подршке како на националном, тако и на локалном нивоу, у којем неће бити могуће двоструко финансирање из јавних фондова за исту врсту инвестиција, а утицаће и на смањење регионалних разлика.

ИПАРД програм ће у већој мери пружити подршку **одрживим пољопривредним газдинствима и приватним корисницима** (пољопривредницима, МСП из пољопривредно – прехрамбених сектора, итд.), који ће морати да докажу економску одрживост газдинства/предузећа кроз бизнис план на крају инвестиционог периода, док ће друге националне мере (кроз НППР) углавном бити усмерене ка помоћи **мањим пољопривредним газдинствима**. Циљеви ИПАРД II и ИПАРД III програма и улагања су: достизање европских стандарда у области хигијене; већа безбедност хране; побољшана добробит животиња; заштита животне средине; оснаживање пољопривредних произвођача за пласман производа на тржиште ЕУ; припрема пољопривредних произвођача и прерађивача за коришћење европских фондова приступањем ЕУ.

²⁰Агро еколошко климатске мере и мера органске производње, као и спровођење локалних стратегија руралног развоја– *LEADER* приступ, уводиће се у каснијој фази примене ИПАРД програма.

6.3. ОСТАЛИ ИЗВОРИ ФИНАНСИРАЊА

Банкарски кредити. С обзиром да пољопривредници немају великих могућности да улагања базирају на сопственим финансијским средствима, финансирање инвестиција биће нужно и из других извора финансирања. Због тога, потребно је да Град покрене суфинансирање каматних стопа на одобрене пољопривредне кредите. С обзиром да се пољопривредници, земљорадничке задруге и други субјекти у области пољопривреде и прераде пољопривредних производа сусрећу са неповољним кредитним линијама (високе каматне стопе, неповољни рокови отплате, неповољни услови обезбеђења кредита и сл.), предлажемо да град Врање размотри могућности за планирање субвенција и за ову меру у оквиру Годишњег програма подршке који доноси сваке године.

Фонд за развој Републике Србије. Право на коришћење средстава Фонда (кредити и гаранције Фонда) имају предузетници и предузећа (мала, средња и велика предузећа), а приоритет у коришћењу средстава Фонда, између осталог, имају: улагања у прерађивачке капацитете из области пољопривреде; програми примарне пољопривредне производње и прераде; програми којима се подстиче заштита животне средине и експлоатација ОИЕ; програми предузетника усмерени на нова запошљавања и раст извоза и сл.

Подршку (финансијску, кредитну, донаторску) за финансирање пољопривреде и руралног развоја обезбеђују и **бројне међународне финансијске институције, организације и фондови, иностране владе, агенције**, као што су: (а) Немачка развојна банка (KfW), која у сарадњи са нашим банкама обезбеђује повољне кредите и одобрава зајмове за финансирање пољопривреде, енергетске ефикасности, обновљиве енергије и градске инфраструктуре; (б) Немачка организација за техничку сарадњу (GIZ); (в) Агенција САД за међународни развој (USAID), која јача капацитете градова за стимулисање економског развоја на локалном нивоу и унапређује конкурентност приватног сектора, посебно у економски неразвијеним областима; (г) FAO (Организација УН за храну и пољопривреду); (д) UNICEF (Међународни фонд за децу и омладину); (ђ) НВО, Црвени крст и сл.

Град може да се похвали активностима и пројектима када је реч о прекограничној сарадњи и то на нивоу Србија – Северна Македонија. Граду се предлаже да настави са пројектима прекограничне сарадње јер доприносе трансферу знања и мобилности руралног становништва који су у потрази за додатним приходима (диверсификација пољопривредних активности).

VII ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА СТРАТЕГИЈЕ

Имплементација значајног развојног и дугорочног документа, попут Стратегије пољопривреде и руралног развоја града Врања за период од 2023. до 2030. године (у даљем тексту: Стратегија) представља веома сложен и одговоран задатак, јер подразумева учешће већег броја директних и индиректних субјеката, захтева координацију и синергију многобројних активности, њихову контролу и сл. Стратегију усваја Скупштина града Врања, која има и кључну надлежносту процесу њене имплементације, а посредством Градске управе, у оквиру које је организован већи број организационих јединица, одељења и служби. Скупштина града и органи Градске управе имају вишеструку улогу у имплементацији Стратегије.

Годишњи оперативни програми за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја на територији града Врања, као и годишњи оперативни програми заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта морају бити усаглашени са визијом и дефинисаним циљевима и приоритетима датим у Стратегији. *Рад јавних и јавно комуналних предузећа чији је оснивач Скупштина града Врања* директно доприноси реализацији циљева Стратегије, односно њеној имплементацији. Наиме, уз финансијску и стручну помоћ са републичког нивоа, рад ових предузећа кроз инвестиције у изградњу, реконструкцију и модернизацију физичке инфраструктуре, попут комуналне и саобраћајне, али и социјалне инфраструктуре (предшколско васпитање, образовање, здравствена заштита, култура, спорт, итд.), доприноси се унапређењу квалитета живота у руралним и пери-урбаним подручјима. Другим речима, свим становницима овог подручја постају доступне све врсте услуга а квалитет живота се подиже на виши ниво. *Градска управа, уз јачање административно-техничких и организационих капацитета*, требало би да у процесу имплементације Стратегије мобилише све релевантне и заинтересоване стране за одређене развојне пројекте у домену развоја пољопривреде и руралних подручја, да сазива састанке, координира сарадњу и размену информација, података и неопходних докумената, пружа подршку у припреми бизнис планова и пројектне документације и сл. Такође, Градска управа требала би да обезбеди синергију свих институција, јавних предузећа и развојних политика које имају додирних тачака са пољопривредним ресурсима и руралним подручјима.

Остваривање визије истратешког циља развоја пољопривреде и руралног развоја Града Врања зависи од многобројних фактора, али и улоге различитих субјеката, привредно-политичких структура и органа у систему државне управе. Значајну улогу у имплементацији Стратегије требало би да имају *конкретни економски субјекти као што су мала и средња предузећа и предузетници, породична пољопривредна газдинства, удружења пољопривредника и задруге*. Најважније је да пољопривредни произвођачи буду инвестиционо опредељени и ефикасно користе постојеће економске капацитете, људске ресурсе и природне потенцијале. Међу овим газдинствима издвојиће се и она газдинства која ће проширивати развојну делатност заснивањем мањих прерађивачких капацитета, затим улагањем у развој руралног туризма, као и других услуга у руралним подручјима. Посебну улогу у реализацији Стратегије требало би да имају и *инвеститори веће економске снаге*, односно привредна друштва, које би требало идентификовати и анимирати. Они би могли да улажу у поједине облике примарне пољопривредне производње - ратарство (посебно, семенска и расадничка производња), повртарство и сточарство, затим у прерађивачке капацитете засноване на тој производњи, капацитете прехрамбене индустрије. Могућност коришћења финансијских средстава из ИПАРД II и ИПАРД III програма Републике Србије може дати подршку овим економским субјектима у будућим инвестиционим улагањима, а истовремено може подстаћи удруживање и

укрупњавање произвођача кроз формирање нових задруга, малих и средњих предузећа и сл.

Програми и активности Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије и других министарстава и органа у систему државне управе, представљају значајну подршку у процесу имплементације Стратегије кроз диверсификацију пољопривредне активности, развој инфраструктуре руралних подручја, заштиту животне средине и сл. Изузетно су значајне активности Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде у контексту обезбеђивања предвидиве и стимулативне подршке развоју руралних подручја, као и институционалног уређења сектора пољопривреде и руралног развоја у складу са Заједничком пољопривредном политиком ЕУ. Наиме, у поступку припрема за чланство у ЕУ, наша земља има обавезу прилагођавања своје политике и законодавства комплексном европском моделу пољопривреде и руралног развоја. Велики број закона и прописа је већ усвојен, мада је њихова ефикасна примена још увек у раној фази. Основ за даља усклађивања биће законодавство ЕУ, уз наставак обуке и усавршавања администрације, предузетника, пољопривредника и свих других актера за имплементацију ове веома захтевне легислативе (Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. год.). Подршку у процесу имплементације Стратегије требало би да пружи и ***Пољопривредна саветодавна и стручна служба Врање, Центар за развој Јабланичког и Пчињског округа са седиштем у Лесковцу, јавна предузећа чији је оснивач Република Србија, друштвено одговорне компаније, организације цивилног друштва, али и научно-истраживачке институције.***

Значајну улогу у имплементацији Стратегије пружиће и Регионална развојна агенција Пчињског округа доо Врање са којом град Врање има склопљен уговор о сарадњи. У складу са тим, Регионална развојна агенција Пчињског округа расписује конкурсе за подстицајна средства за унапређење пољопривредне производње и ванпољопривредних активности на селу. Заједнички циљ успостављене сарадње је побољшање материјалног положаја пољопривредника у врањским селима кроз субвенционисање пољопривредне производње и прераде, као и ванпољопривредних активности.

Веома значајну улогу у процесу имплементације Стратегије требало би да има примена LEADER ***приступа руралном развоју***, кроз формирање ***локалних акционих група и других локалних партнерстава***, везаних за промоцију локалних вредности и производа, унапређење квалитета живота руралног становништва и сл. Овај приступ даје подршку и ***„bottom-up“ развојним иницијативама*** које долазе од грађана, удружења, невладиних организација, предузетника, привредника, породичних пољопривредних газдинстава, задруга и других заинтересованих група. Имплементација Стратегије у значајној мери зависиће и од обезбеђене ***макроекономске и политичке стабилности у земљи, предвидиве подршке пољопривреди из националног буџета и поштовања владавине права***, како би сви релевантни субјекти у сектору пољопривреде и руралним подручјима могли да остваре стабилан и конкурентан доходак у односу на друге области привреде и/или урбана подручја. Код већине мера и активности у домену развоја пољопривреде и руралног развоја потребно је да пољопривредна газдинства, предузетници, задруге и други субјекти, као корисници финансијских средстава, поднесу одговарајући бизнис план или пројекат о економској оправданости, односно одрживости улагања. С тим у вези, на макрои микро развојном нивоу неопходно је креирати одговарајући амбијент који ће бити ***предвидив***, са аспекта ефикасног и рационалног одлучивања, и ***стимулативан***, за активирање различитих предузетничких иницијатива у области развоја пољопривреде и руралног развоја.

Како би се Стратегија успешно спроводила, лакше идентификовала стратешка развојнаопредељења у домену пољопривреде и руралног развоја, поједноставила размена идеја и најбољих примера из праксеи обезбедило рационално коришћење постојећих ресурса(физичких, људских и природних), потребно је да **Градска управа града Врања формира компетентно, ауторитивно и саветодавно тело - Савет за праћење имплементације стратегије**. Овај Савет би требао да буде одговоранза праћење ефикасности имплементације Стратегије и употребе расположивих развојних ресурса, односно проверу напретка у реализацији постављеног стратешког циља у Стратегији. С тим у вези, вредело би истаћи да процес евалуације има више етапа (Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. год.):

- 1) процена напретка предвиђених активности;
- 2) процена релевантности, ефикасности и одрживости;
- 3) давање инпута за прилагођавање у деловима где је то потребно, како би се обезбедилоостваривање циљева;
- 4) анализа разлика између очекиваних и коначних резултата;
- 5) дисеминација остварених резултата широј јавности.

Евалуација Стратегије се реализује праћењем **одговарајућих индикатора (показатеља доприноса)***, који су дати за сваку предложену активност у оквиру**5 приоритетних подручја деловања пољопривредне политике и политике руралног развоја града Врања** (напомена: индикатори су дати у глави V):

- 1) унапређење конкурентности пољопривредне производње и рада удружења пољопривредника (приоритетно подручје А);
- 2) очување и унапређење животне средине (приоритетно подручје Б);
- 3) диверсификација дохотка пољопривредних произвођача и подршка младим пољопривредницима (приоритетно подручје В);
- 4) унапређење квалитета живота у руралним насељима кроз развој инфраструктуре(приоритетноподручјеГ);
- 5) трансфер знања и информација, промотивне активности и подршка партнерствима за територијални рурални развој (приоритетно подручје Д).

Праћењем ових индикатора мересе резултати и утицај Стратегије н апромене у кључним подручјима деловања пољопривредне политике и политике руралног развоја, а овим процесом се, између осталог, обезбеђује да се на време предузму неопходна прилагођавања услед новонасталих околности. Индикаторима за евалуацију Стратегије требало би да се процењују њене следеће карактеристике (Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. год.):

I релевантност у смислу решавању кључних развојних проблема,

*Данас постоје обимне листе стандардизованих индикатора за праћење различитих врста интервенција у области пољопривреде и руралног развоја, али су индикатори у многим случајевима врло непрактични и тешко их је обрачунати или установити. Поред тога, често не постоји могућност да се обезбеди неопходна прецизност и динамика извештавања, што овакве индикаторе чини неупотребљивим. Ово је посебно специфично за пољопривреду, где се многе значајне појаве не могу благовремено или са довољно поузданости регистровати (Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. год.).

II ефикасност у смислу достизања вредности аутпута која превазилази вредност уложених инпута, и

III одрживост у смислу оправданости постојања постављених циљева, решења и активности у дугорочној перспективи и условима деловања различитих ризика и неизвесности.

Оцена ефикасности имплементације ове Стратегије и употребе расположивих развојних ресурса може се сагледати кроз остварена развојна достигнућа у домену повећања пољопривредне производње, диверсификације економске активности, унапређења инфраструктуре, побољшања квалитета животног стандарда становништва у руралним подручјима, заштите животне средине, очувања културно-историјског наслеђа, и сл.

Надзор надпроцесом имплементације требало би да спроводи одговарајуће тело, односно радна група, коју би формирало Градско веће града Врања, а уз подршку чланова Савета за имплементацију Стратегије (које ће вршити координацију свих актера на имплементацији мера) и обавезу подношења одговарајућег Извештаја на 2 године.

Надзор се заснива на два кључна елемента, а то су:

I доступност информација и

II систем прикупљања података, који подразумева креирање одговарајуће системске базе података, као интегралног елемента коначног годишњег извештаја о извршеном надзору. Све информације у вези са системом надзора требало би да буду укључене у посебно формирану базу података, која је наменског карактера.

ЛИТЕРАТУРА

1. АПР (2023): Подстицајне мапе https://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/#.Подаци_последњег_ажурираног_стања_за_период_01-01-30.06.2022.
2. Вукановић, Т. 1978. *Врање - етничка историја и културна баштина врањског гравитационог подручја у доба ослобођења од Турака 1878.* Раднички универзитет у Врању, стр. 4—5.
3. ГИС Портал – управљање отпадом, Агенција за заштиту животне средине, (<http://www.nrizgis.sepa.gov.rs/NRIZGIS/index.html>)
4. *Годишњи програм заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта Града Врања за 2018. годину*, http://www.eupropisi.com/dokumenti/zemljisteVR28_18.pdf; датум приступа: 21.12.2022. године.
5. Град Врање (2010): *Стратегија одрживог развоја Града Врање 2010-2020. година* Стална конференција градова и општина,
6. Град Врање (2018): *Бренд стратегија 2018-2023. година*, Висока школа модерног бизниса, Београд, април, 2018.
7. Град Врање (2022): *Процена ризика од катастрофа града Врања*, Врање 2022.
8. Град Врање, *Град Врање потписао Уговор о формирању Фонда за подршку пољопривредним газдинствима*, <http://www.vranje.org.rs/vest.php?id=18303&oblast=vesti>
9. Градска управа Врања (2023): *Привредни субјекти који се баве прерадом пољопривредних субјеката на територији Врања у 2023 години.* Јануар-мај 2023 године
10. Депонија „Метерис“ (приступљено дана 22.11.2022, <https://komrad.rs>)
11. Закон о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју, Службени гласник РС, број 10/2013, 142/2014, 103/2015, 101/2016 и 35/2023
12. Закона о уређењу тржишта пољопривредних производа, Сл. гласник РС бр. 67/21.
13. Извештај о стању животне средине у Републици Србији за 2020. годину, Министарство заштите животне средине Републике Србије, Агенција за заштиту животне средине, Београд, 2021.
14. Интервју са представником Градског већа за ресор - пољопривреда, агроекономија, развој села, екологија и заштита животне средине, Небојша Стаменковић
15. Интерни подаци одељења за привредни и економски развој Града Врања (<https://vranjejls.org.rs/loktekst/odeljenje-za-privredu-i-ekonomski-razvoj>)
16. ИПАРД програм за Републику Србију за период 2014-2020., Службени гласник РС, број 84/2017
17. Јовановић Марица (2003): *Лековите биљке рудералне флоре Врања*, Лековите сировине бр.23, стр. 59-67.
18. ЈП Завод за урбанизам Врање: *Просторни план града Врања*, http://www.urbanizamvr.rs/images/mojPDF/Prostorni_plan_grada_Vranja.pdf

19. Крижак Даниел(2011): *Пострудни процеси у седиментним зеолитима лежишта Златокоп код Врања и влага као помоћни критеријум квалитета природних зеолита*. Зборник радова “Зеолити Републике Српске и њихова потреба у исхрани и пољопривреди”, Рударски факултет, Приједор, стр.28-35.
20. Ловачко удружење „Фазан“ (2023): *План уређивања, развоја и одржавања ловишта (Годишњи план газдовања ловиштем «Јужна Морава» за ловну 2022/2023.годину)* http://www.urbanizamvr.rs/images/mojPDF/Prostorni_plan_grada_Vranja.pdf
21. Локални акциони план запошљавања Града Врања за 2022-2023 годину, стр. 11.
22. Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије, Саопштење Министарства, <http://www.minpolj.gov.rs/evropska-komisija-usvojila-ipard-iii-program-republike-srbije-za-period-2021-2027-godine/?script=lat>
23. МПЗЖС (2015): *Национални акциони план ублажавања последица суше и деградације земљишта*, нацрт, https://rsjp.gov.rs/upload/UNCCD_NAP_SRBIA_NACRT.pdf; датум приступа: 21.12.2022. године.
24. МПШВ (2021): Расподела по биљним врстама, 2021 година
25. МПШВ (2023). Органска сточарска производња у општини Врање у 2021. години. Група за органску производњу, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде.
26. МПШВ Републике Србије, Саопштење Министарства, ИПАРД III програм, <http://www.minpolj.gov.rs/evropska-komisija-usvojila-ipard-iii-program-republike-srbije-za-period-2021-2027-godine/?script=lat>
27. Национална служба за запошљавање – Филијала Врање (2022). Интерни подаци
28. Национални регистар извора загађивања, Агенција за заштиту животне средине (<http://www.nrizgis.sepa.gov.rs/NRIZGIS/index.html>)
29. Општине и региони у Републици Србији, Републички завод за статистику, 2021
30. Органска производња у Србији 2020, Serbia Organica
31. Попис пољопривреде Републике Србије 2012, Републички завод за статистику, Београд 2013
32. *Попис становништва, домаћинства и станова у Србији у 2022. години, књига 2*, РЗС, Београд 2023. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G20234003.pdf>
33. *Први резултати Пописа становништва, домаћинства и станова 2022.*, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2022/Html/G20221350.html>
34. Програм подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја за град Врање (2021)
35. Програм подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја за Град Врање („Службени гласник Града Врања“, бр. 5/2021)
36. Пројекат изградње комуналне (канализационе) инфраструктуре и инфраструктуре за одлагање комуналног чврстог отпада у Републици Србији – „ЧИСТА СРБИЈА“ (укључујући и град Врање у оквиру Централне и Јужне Србије).
37. Просторни план Града Врања („Службени гласник Града Врања“, бр.4/2016)

38. Ревидирана фискална стратегија за 2023. годину са пројекцијама за 2024. и 2025. годину. <https://www.srbija.gov.rs/vest/632683/usvojena-fiskalna-strategija-za-2023-godinu-sa-projekcijama-za-2024-i-2025-godinu.php>
39. РЗС (2012). Попис пољопривреде 2012. Подаци, <https://www.stat.gov.rs/oblasti/poljoprivreda-sumarstvo-i-ribarstvo/popis-poljoprivrede/> (08. 12. 2022).
40. РЗС (2012): *Попис становништва, домаћинства и станова у Србији у 2011. години, књиге 2, 3 и 20*
41. РЗС (2013). *Попис пољопривреде 2012*. Пољопривреда у Републици Србији – I, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2013/Pdf/G201314002.pdf>
42. РЗС (2016): *Општине и региони у Републици Србији, 2016*.
43. РЗС (2018). *Анкета о структури пољопривредних газдинстава 2018*. Подаци, <https://www.stat.gov.rs/oblasti/poljoprivreda-sumarstvo-i-ribarstvo/anketaostrukturipogazdinstava/> (08. 12. 2022).
44. РЗС (2022): *Општине и региони у Републици Србији 2021*.
45. РЗС (2022): *Подаци за општине 2022*, <http://devinfo.stat.gov.rs/Opstine/libraries.aspx/Home.aspx>
46. РЗС (2022): *Промет робе у трговини на мало, октобар 2022*. <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/20221130-promet-robe-u-trgovini-na-malo-oktobar-2022-godine/>
47. РЗС (2022): *Просечне зараде према општини пребивалишта запослених*, <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/2403040109?languageCode=sr-Cyrl>
48. Симоновић Ђ. (1980): *Уређење сеоских територија и насеља*. Београд : Грађевинска књига;
49. Сл. гласник Града Врања: Број -7-стр 549, април 2017.
50. Службени гласник Града Врања (2016): *Просторни план Града Врања* („Службени гласник Града Врања“, бр.4/2016)
51. Службени гласник Града Врања (2011): *Годишњи програм заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта града Врања за 2011. годину*. Сл. гласник Града Врања бр. 11/2011.
52. Службени гласник Града Врања (2018): *Годишњи програм заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта града Врања за 2018. годину*, Сл. гласник града Врања, број 28/2018.
53. Службени гласник Града Врања (2018): *Просторни план Града Врања*, "Сл. гласник града Врања", број 18/2018. године, http://www.eupropisi.com/dokumenti/prostorniVR36_20.pdf; датум приступа: 21.12.2022. године.
54. Службени гласник Града Врања (2021): *Годишњи програм заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта на територији града Врања за 2021. год*, Сл. гласник града Врања, бр. 25/2021
55. Службени гласник Града Врања (2021): *Програм подршке за спровођење пољопривредне политике и политике руралног развоја за Град Врање* („Службени гласник Града Врања“, бр. 5/2021)

56. Службени гласник Града Врања (2022): *Показатељи развоја пољопривреде, Пољопривредно земљиште*. Сл. гласник Града Врања број 4, 28. фебруар, 2022. године.
57. Службени гласник РС (2014): *Уредба о утврђивању јединствене листе развијености региона и јединица локалне самоуправе за 2014. годину*. Сл. гласник РС, бр. 104/2014.
58. Службени гласник РС (2016): *Закон о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју*, Сл. гласник РС, бр. 10/2013, 142/2014, 103/2015 и 101/2016.
59. Службени гласник РС (2022): *Одлука о утврђивању Енергетског биланса Републике Србије за 2022. годину* (Службени гласник РС, број 4/2022)
60. Службени гласник РС, број 85/2014. Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. Године.
61. Стаменковић С. (1995): *Врање-Генеа и насеобинска еволуција*. Београд : Географски факултет
62. Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. године, Службени гласник РС, број 85/14.
63. Студија процене стања постојећег водоводног система на територији града Врања, Град Врање, 2019. год.
64. Студија процене стања постојећег канализационог система на територији града Врања, 2019. год.
65. Трифуноски, Ј. (1962): *Врањска котлина: антропогеографска испитивања*, књига прва-општи део, Природно-математички факултет, Универзитет Скопље.
66. УАП (2023): Подаци о пољопривредним газдинствима на територији града Врања 28.01.2023.
67. Управа за аграрна плаћања (2023): *Регистар пољопривредних газдинстава РС*, Број:7-00-35/2022-06 од 28.01. 2023. године, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, Републике Србије
68. Управа за пољопривредно земљиште (2022): Усвојени годишњи програми заштите, уређења и коришћења пољопривредног земљишта у државној својини, по јединицама локалне самоуправе, <https://upz.minpolj.gov.rs/sadrzaj/#Programi> (04. 12. 2022).
69. Школска спрема, писменост и компјутерска писменост – подаци по општинама и градовима,. Београд, РЗС, 2023., <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G20234006.pdf>
70. <http://sfes.com/archive/history/pdf/06-2000%20Sokobanja/11%20SUMSKA%20VEGETACIJA%20OKOLINE%20VRANJSKE%20BANJE%20.pdf>
71. <http://www.cszvr.org.rs/>
72. [https:// jugmedia.rs](https://jugmedia.rs)
73. <https://jugmedia.rs/od-1-avgusta-pocinje-glavna-lovna-sezona-u-lovackom-udruzenju-fazan/>
74. <https://kocvr.org.rs/>
75. <https://narodniuniverzitetvranje.edu.rs/>

76. <https://osnovneskole.edukacija.rs/drzavne>
77. <https://poljoprivreda.expoonline.rs/wp-content/uploads/2021/05/Prezentacija-PSSS-Vranje.pdf>
78. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/pdf/G202013047.pdf>
79. <https://sputnikportal.rs/20220220/ekonomske-tajne-lekovitog-bilja-lepa-prica-sa-juga-srbije-1134538543.html>
80. https://sr.m.wikipedia.org/sr-ec/%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%B4_%D0%92%D1%80%D0%B0%D1%9A%D0%B5
81. <https://sr.wikipedia.org>
82. <https://srbijasume.rs/ssume/wp-content/uploads/2020/03/Izvod-iz-OGS-za-GJ-Trgoviste-2015-2024.pdf>
83. <https://srda.rs/med-i-lekovito-bilje-peti-pcelarski-sajam-jugoistocnog-balkana-17-septembra-u-vranju/>
84. <https://srednjeskole.edukacija.rs/drzavne-srednje-skole/svi-gradovi>
85. <https://turistickavranje.rs/index.php/2018/08/03/lov-i-ribolov/>
86. <https://upravazasume.gov.rs/wp-content/uploads/2019/06/GJ-Granicna-suma2019.pdf>
87. <https://www.bibliotekavranje.rs/americki-kutak/>
88. <https://www.csr-vranje.rs/>
89. <https://www.domucenikavr.co.rs/>
90. <https://www.ekapija.com/news/2648065/sumsko-bлаго-iz-bresnice-kod-vranja-stize-do-evrope-u-planu-prosirenje>
91. https://www.hidmet.gov.rs/latin/meteorologija/stanica_sr.php?moss_id=13489; датум приступа: 21.12.2022. године.
92. <https://www.penzin.rs/jezero-prvonek-kod-vranja/>
93. <https://www.pozoriste-vranje.rs/>
94. <https://www.sportskahalavranje.rs/>
95. <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/popis/popis-2011/>
96. <https://www.vranje.org.rs/>
97. <https://www.vranje.org.rs/fascikla/mesecnik>
98. <https://www.vranjearhiv.com/>
99. <https://www.youtube.com/watch?v=hJMkPHIg2HY>
100. <https://www.zcvranje.com/>

ПРИЛОЗИ

Анализа анкетних упитника за пољопривредна газдинства

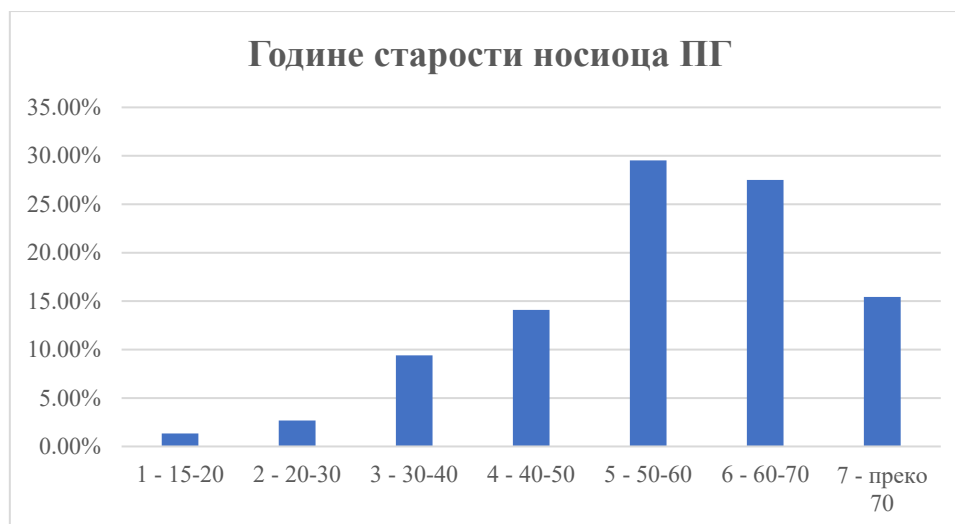
На основу прикупљених података на територији Града Врања од 149 испитаних пољопривредних произвођача, 54,36% испитаника има средњу стручну спрему; 26,17% испитаника је завршило основну школу. Факултет је завршило 12,75% пољопривредних произвођача, док је вишу школу завршило 9 пољопривредних произвођача (6,04%) (Графикон 1.).

Графикон 1. Степен стручне спреме пољопривредних произвођача

Према старосној структури носиоца ПГ, у структури испитаника највише произвођача се налази у старосној групи од 55-60 година (29,53%); затим у групи од 60-70 година (27,52%). Пољопривредни произвођачи старији од 70 година налазе се на трећем месту са 15,44%; док носиоци ПГ стари између 40-50 година заузимају 14,09% од укупног броја испитаника. Носиоци ПГ старости између 30-40 година чине 9,40%; произвођачи стари између 20-30 година 2,68%; док је забележен само 2 произвођача из старосне групе 15-20 година (Графикон 2).

Графикон 2. Године старости носиоца ПГ

У Табели 1 представљено је колико је пољопривредних произвођача на територији града Врања уписано у Регистар пољопривредних газдинстава (РПГ). Од 149 анкета, 145 пољопривредника (97,32%) је уписано у РПГ; док 4 пољопривредна произвођача (2,68%) није уписало у РПГ.

Табела 1. Упис пољопривредника у РПГ

Упис у РПГ	Број	%
1 - да	145	97,32
2 - не	4	2,68
Укупно	149	100

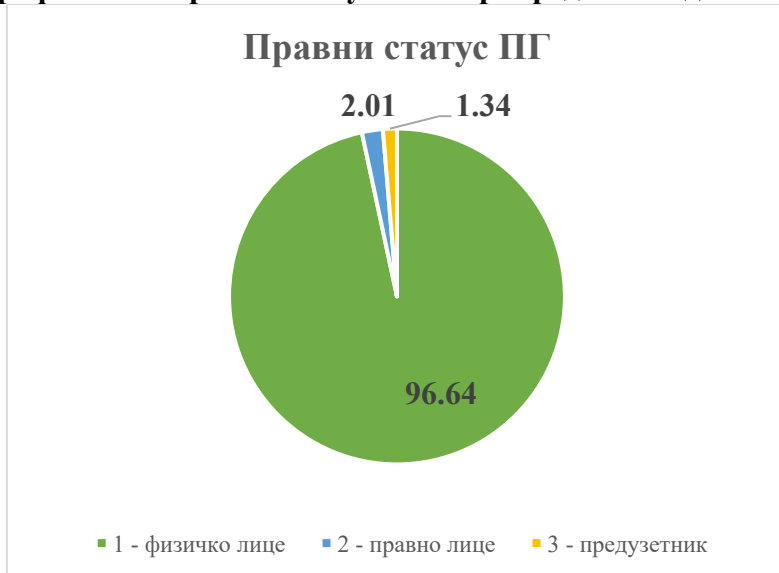
Према полној структури носиоца пољопривредних газдинстава на територији Града Врања, доминантни носиоци пољопривредних газдинстава су мушкарци са 84,56%; док носиоци пољопривредних газдинстава женског пола учествују са 15,44% у укупно анкетираним газдинствима (Табела 2).

Табела 2. Пол носиоца пољопривредног газдинства

Пол носиоца	Број	%
1 - мушки	126	84,56
2 - женски	23	15,44
Укупно	149	100

На основу правног статуса лица, 96,64% (144 анкета) испитаника се изјаснило као физичко лице. Као правно лице изјаснило је 3 анкетираних (2,01%); док се као предузетник изјаснило 2 произвођача (1,34% од укупног броја анкетираних) (Графикон 3).

Графикон 3. Правни статус пољопривредних газдинстава

Према типу ПГ, од 149 испитаника 114 (76,51%) се изјаснило као пољопривредно; док се 35 пољопривредника изјаснило као мешовито (23,49) (Табела 3).

Табела 3. Тип пољопривредног газдинства

Тип ПГ	Број	%
1 - пољопривредно	114	76,51
2 - мешовито	35	23,49
Укупно	149	100

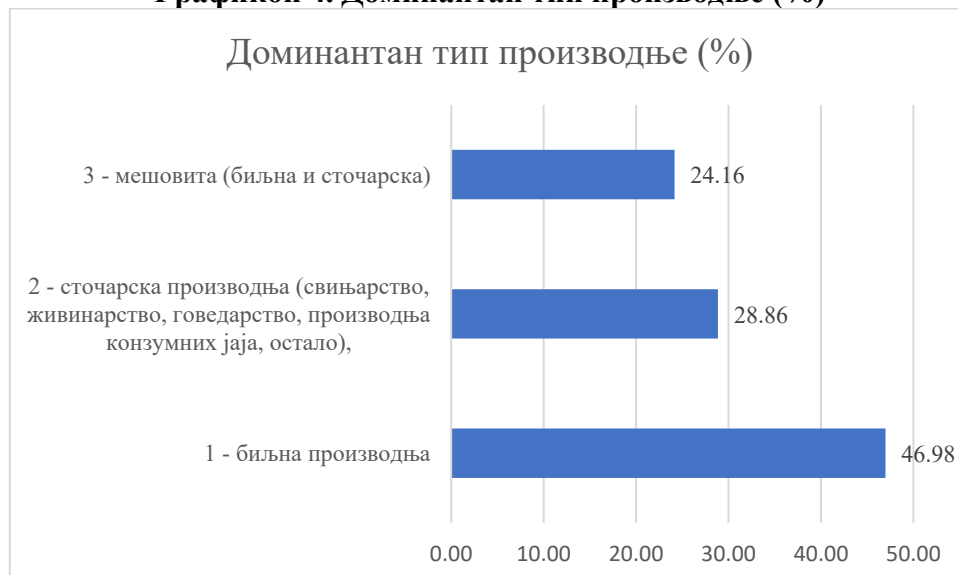
Према укључености чланова, на 129 газдинстава (86,58%) су сви чланови укључени у пољопривредну активност; док на 20 газдинстава (13,42%) чланови нису укључени у пољопривредну активност (Табела 4).

Табела 4. Укљученост чланова ПГ

Укљученост чланова ПГ	Број	%
1 – да	129	86,58
2 - не	20	13,42
Укупно	149	100

Када је у питању тип производње на пољопривредним газдинствима анкетираних пољопривредних произвођача, најдоминантнија је биљна производња са 46,98%. На другом месту су пољопривредна газдинства орјантисана ка сточарској производњи (28,86%); док се на трећем месту налазе пољопривредна газдинства који се баве мешовитом производњом (24,16%) (Графикон 4).

Графикон 4. Доминантан тип производње (%)

Кад је у питању доминантност производње, најзаступљенија су пољопривредна газдинаства која се баве ратарском производњом – 64 газдинства. Вишегодишње засаде на свом газдинству има 55 ПГ, док се производњом која спада у остало (пчеларска производња) бави 44 ПГ. Узгојем и производњом свиња бави се 24 газдинства, 23

газдинства се бави повртарством, цвећарством и хортикултуром. Најмањи број газдинстава се бави узгојем живине (9) и узгојем конзумних јаја (2) (Графикон 5).

Графикон 5. Број газдинстава према типу производње

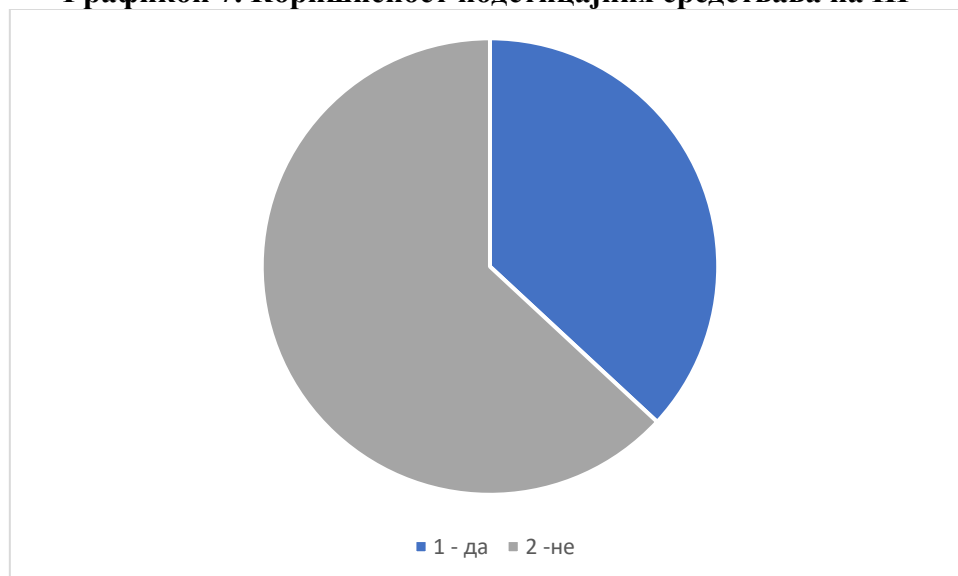
Када су у питању планирана инвестициона улагања, од 149 испитаних пољопривредних произвођача 114 (76,51%) се изјаснило да има у плану да у будућем периоду користе неки облик инвестиција у свој тип пољопривредне производње (Графикон 6).

Графикон 6. Планирана инвестициона улагања на ПГ

Подстицајна средства у претходном периоду користило је 55 ПГ, док 94 ПГ нису користила подстицајна средства (Графикон 7). У структури коришћених подстицајних средстава директна плаћања користило је само 4 ПГ, 46 ПГ је користило средства намењена за рурални развој; 4 ПГ је користило мере кредитне подршке, док посебни подстицаји и средства из ИПАРД програма нису коришћена.

Графикон 7. Коришћеност подстицајних средстава на ПГ

Када је у питању информисаност чланова ПГ; 73 ПГ се изјаснило да користи ТВ као извор информисања, док 76 ПГ не користи ТВ. Новине као извор информисања користи само 7 ПГ, док се 142 ПГ изјаснило да не користи новине. Интернет у сврху информисања користи 68 ПГ; док 81 ПГ нема навику да употребљава интернет у ове сврхе. 25 ПГ користи ПССС као извор значајних информација, а 124 не користи њихове услуге. 6 ПГ користи остале изворе информисања, док 143 не користи (Табела 5).

Табела 5. Информисаност чланова пољопривредних газдинстава

Извор информисања	Одговор	Број
ТВ	Да	73
	Не	76
Новине	Да	7
	Не	142
Интернет	Да	68
	Не	81
ПССС	Да	25
	Не	124
Остало	Да	6
	Не	143

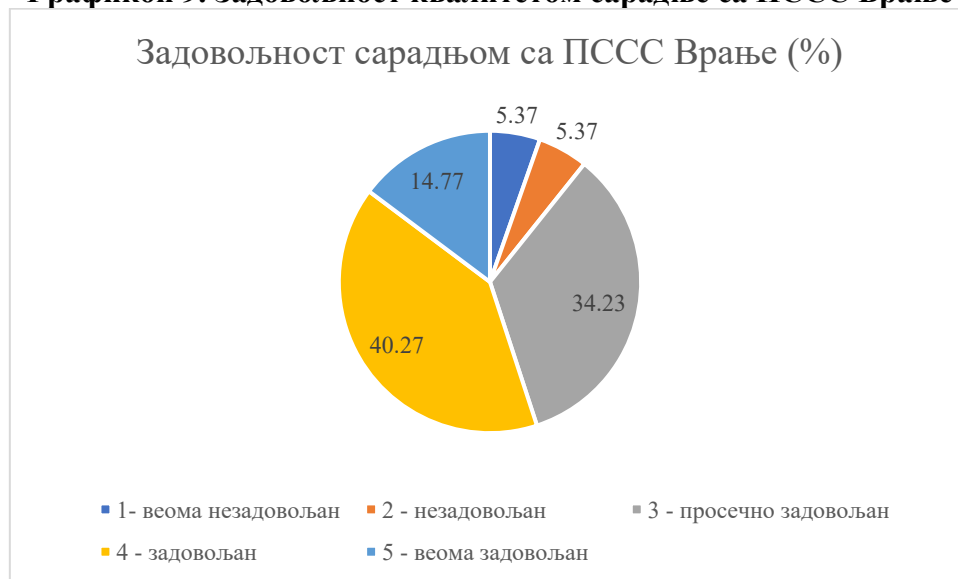
Када је у питању задовољност интересним повезивањем (удружењем грађана, задруге, кластери и сл.), од 14 анкетираних произвођача се изјаснило као веома незадовољним; 20 произвођача као незадовољно. Просечно задовољно могућностима за интересно повезивање изјаснило је 70 ПГ; 33 произвођача је задовољно могућностима, док се 7 произвођача изјаснило као веома задовољно. Без одговора на ово анкетно питање било је 5 пољопривредних произвођача (Графикон 8).

Графикон 8. Задовољност могућностима за интересно повезивање

На анкетно питање колико су задовољни квалитетом сарадње са ПССС Врање, испитаници су одговорили следеће: 5,37% се изјаснило као веома незадовољно; 5,37% као незадовољно. Просечно задовољни добијеним услугама изјаснило се 34,23% испитаник; 40,27% је задовољно сарадњом, док је 14,77% веома задовољно сарадњом са Пољопривредном саветодавном и стручном службом Брање (Графикон 9.).

Графикон 9. Задовољност квалитетом сарадње са ПССС Врање

Када су у питању препреке за даљи развој пољопривреде на ПГ (табела 6), од 149 укупно анкетираних њих 15 је дало позитиван одговор да је недовољна информисаност једна од препрека за даљи развој пољопривреде. Код 87 анкетираних је наведено да су недовољне субвенције препрека; док се њих 92 сложило да су високе каматне стопе још једна препрека даљем развоју пољопривреде на ПГ. Недостатак удружења пољопривредних произвођача је за 117 произвођача препрека даљем напретку; док је за 122 пољопривредна произвођача највећа препрека недостатак знања. 133 ПГ је као препреку за даљи развој навело нешто друго.

Табела 6. Препреке за даљи развој пољопривреде на ПГ

Тип препреке	Понуђени одговори	Број испитаника
Недовољна информисаност	0 – не	134
	1 – да	15
Недовољне субвенције	0 – не	62
	1 – да	87
Високе каматне стопе	0 – не	57
	1 – да	92
Недостатак удружења	0 – не	32
	1 – да	117
Недостатак знања	0 – не	27
	1 – да	122
Остало	0 – не	16
	1 – да	133

Унапређење пољопривредне производње на ПГ, према испитаницима може условити повећање субвенција за набавку репроматеријала (45 ПГ); 26 ПГ је потврдило да би се повећањем субвенција за набавку садница могло помоћи унапређењу пољопривредне производње. Повећање субвенција за пчеларство (19 ПГ); субвенционисање куповин приплодних грла (27 ПГ) и грла за тов (11 ПГ); као и субвенције за пластеничку проивзодњу (4 ПГ) су инструменти за унапређење пољопривредне производње на ПГ. Отварање откупних станица (11 ПГ) и набавка механизације (11ПГ) су такође један од начина за унапређење производње.

Графикон 10. Унапређење пољорпивредне производње на ПГ

Када је у питању задовољност активностима града Врања у даљем развоју пољопривреде и руралног развоју, 3,36% испитаника се изјаснило као веома незадовољно досадашњим активностима. 11,41% анкетираних се изјаснило као незадовољно; 44,97% као просечно задовољно активностима Града. Активностима за даљи развој пољопривреде задовољно је 35,57% , док је 4,70% веома задовољно активностима града (Графикон 11).

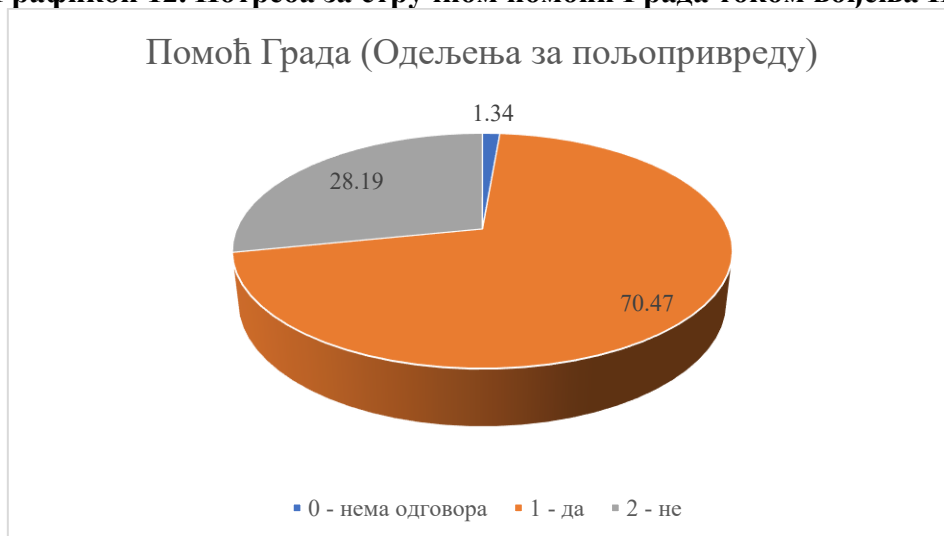
Графикон 11. Задовољност активностима града Врања у даљем развоју пољопривреде и руралног развоју

Неискоришћени потенцијали Града, препознати од стране пољопривредних произвођача, а који би могли бити узети у обзир за будући развој су: неразвијено воћарство/виноградарство (2 ПГ); неразвијено сточарство (12 ПГ); нередовно обавештавање (1 ПГ). Следи, побољшавање инфраструктуре (4 ПГ); недовољно улагање у пољопривреду (3 ПГ); неразвијеност пластеничке производње (2 ПГ). Од укупног броја анкета, код 4 ПГ неискоришћени потенцијал Града је недовољна коришћеност ПЗ; 3 ПГ сматрају да је веће укључивање младих неискоришћени понецијала; на 2 ПГ електрификација поља и за 1 ПГ то је неразвијеност сеоског туризма. Остали испитаници нису дали одговор.

Када је у питању потреба за помоћи Града (Одељења за пољопривреду) приликом вођења газдинства; 70,47% се изјаснило да им је потребна помоћ, док се 28,19% испитаника изјаснило да им није потребна помоћ. Без одговора било је 1,34% испитаника (Графикон 12.):

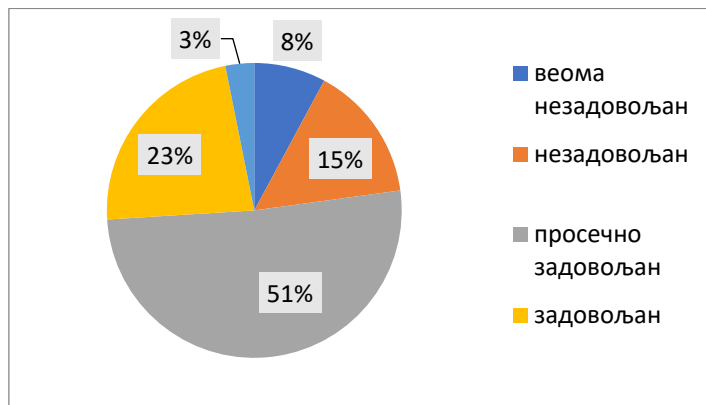
Графикон 12. Потреба за стручном помоћи Града током вођења ПГ

Анализа анкетних упитника за животну средину

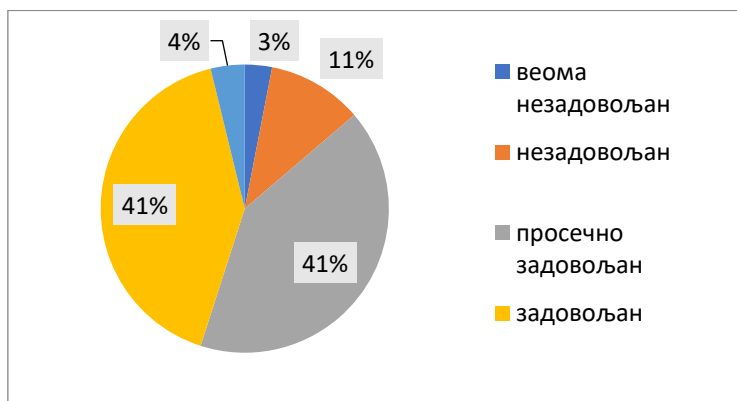
Када је у питању *стање животне средине* на подручју Града Врања, 77,8% испитаника изразило је да је просечно до потпуно задовољно, до је 23% анкетираних навело да је незадовољно до веома незадовољно у овом смислу (Графикон 1). Око 24,4% испитаника је незадовољно до веома незадовољно *информисањем о надлежностима, раду и активностима у вези са квалитетом и заштитом животне средине*, а просечно до веома задовољно је око 75,6% анкетираних.

Графикон 1. Општа оцена квалитета животне средине (%)

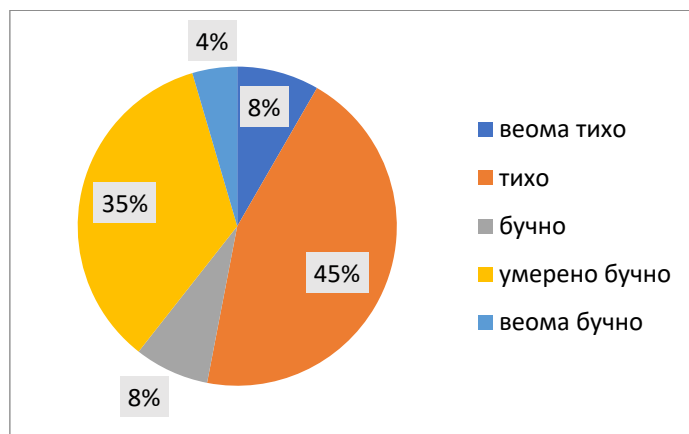
Када је у питању квалитет ваздуха, 41,2% испитаника је просечно задовољно, а задовољних до веома задовољних је 45%. У овом смислу веома незадовољних до незадовољних има свега око 13,7% (Графикон 2). Када је у питању *информисање о надлежностима, раду и активностима у погледу заштите и квалитета ваздуха* на подручју Града Врања чак 86,7% испитаника је просечно до потпуно задовољно у овом смислу, незадовољних је свега 13,3%.

Графикон 2. Задовољност квалитетом ваздуха (%)

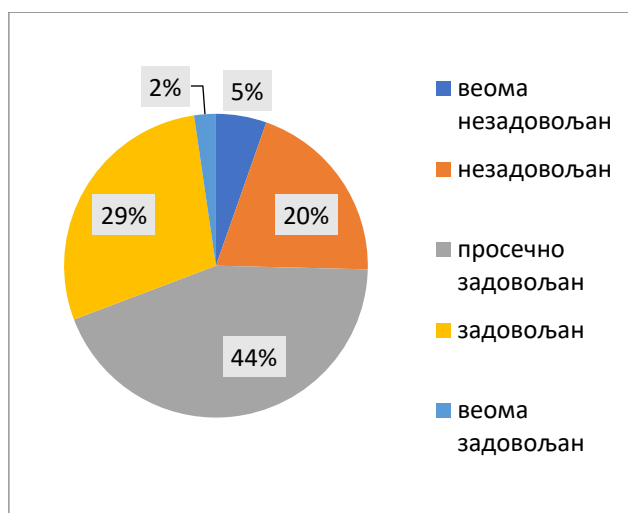
Када је у питању *ниво буке*, 53,3% учесника анкете сматра да је ниво буке у месту становања задовољавајући, односно да је веома тихо до тихо, док 47% испитаника сматра да је бучно (Графикон 3). *Информисаношћу о надлежностима, раду и активностима у погледу нивоа буке* на подручју Општине просечно до потпуно задовољно је свега 83,2% испитаника, док је свега 16,8% испитаника незадовољно у овом смислу.

Графикон 3. Оцена нивоа буке (%)

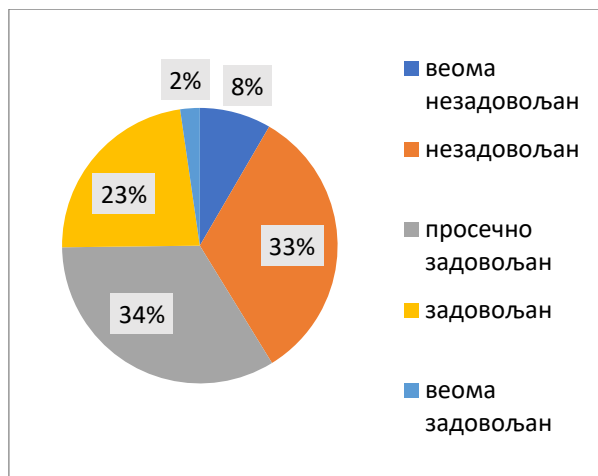

Управљање отпадом представља један од највећих проблема у подручју града Врања. Ставови испитаника према *информисању о надлежностима, раду и активностима у погледу управљања комуналним отпадом* на подручју Града показују да је око четвртина испитаника (25,4%) незадовољно у овом смислу (Графикон 4). Око 43,8% испитаника је просечно задовољно у овом смислу, а задовољних до веома задовољних је 30,8%. Још више незадовољних је када је у питању *информисање о надлежностима, раду и активностима у погледу одвођења и пречишћавања отпадних вода из домаћинства*. Наиме, око 41,2% испитаника је веома незадовољно до незадовољно у овом смислу (Графикон 5.). Када је питању *информисање о надлежностима, раду и активностима у погледу управљања отпадом пореклом из пољопривреде*, око 29,1% испитаника изразило незадовољство у овом смислу (Графикон 6.).

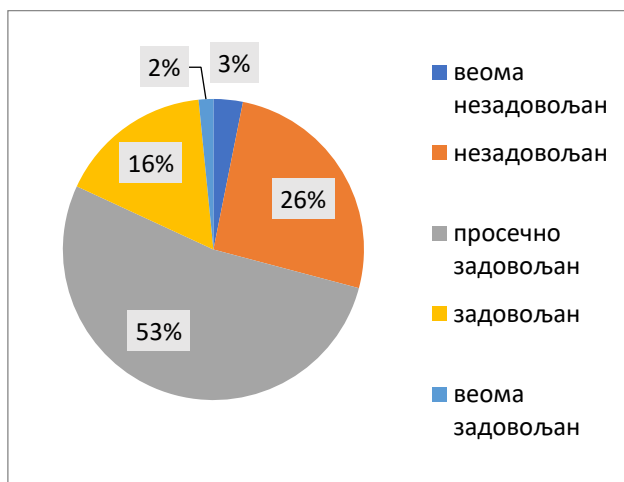
Графикон 4. Информисање о надлежностима, раду и активностима у погледу управљања отпадом на подручју града Врања (%)

Графикон 5. Информисање о надлежностима, раду и активностима у погледу одвођења и пречишћавања отпадних вода

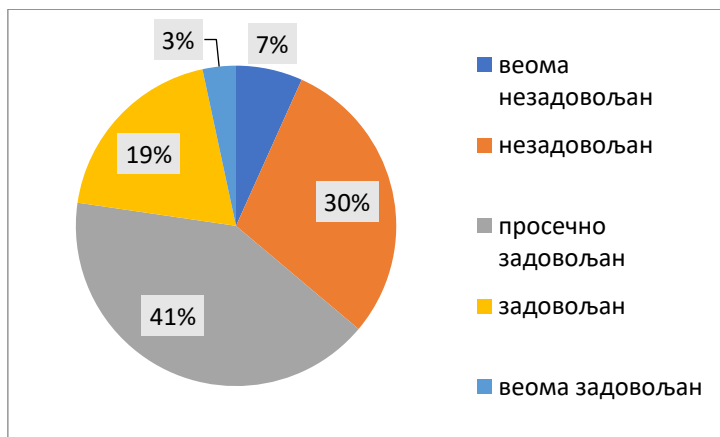

Графикон 6. Информисање о надлежностима, раду и активностима у погледу управљања отпадом пореклом из пољопривреде

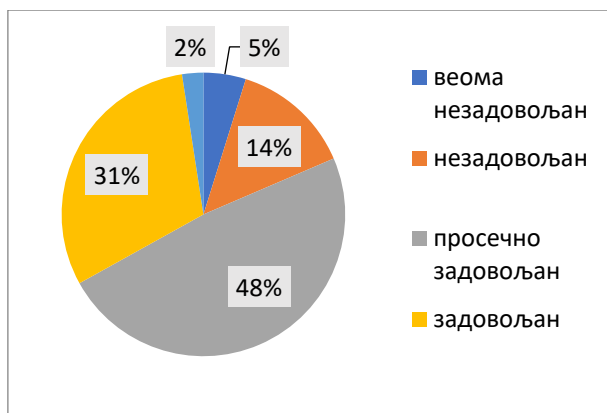
Ценом услуге водоснабдевања и одвођења отпадних вода незадовољно је 36,1% анкетираних, док је просечно до потпуно задовољних 63,9% (Графикон 7).

Графикон 7. Цена услуге водоснабдевања и одвођења отпадних вода (%)

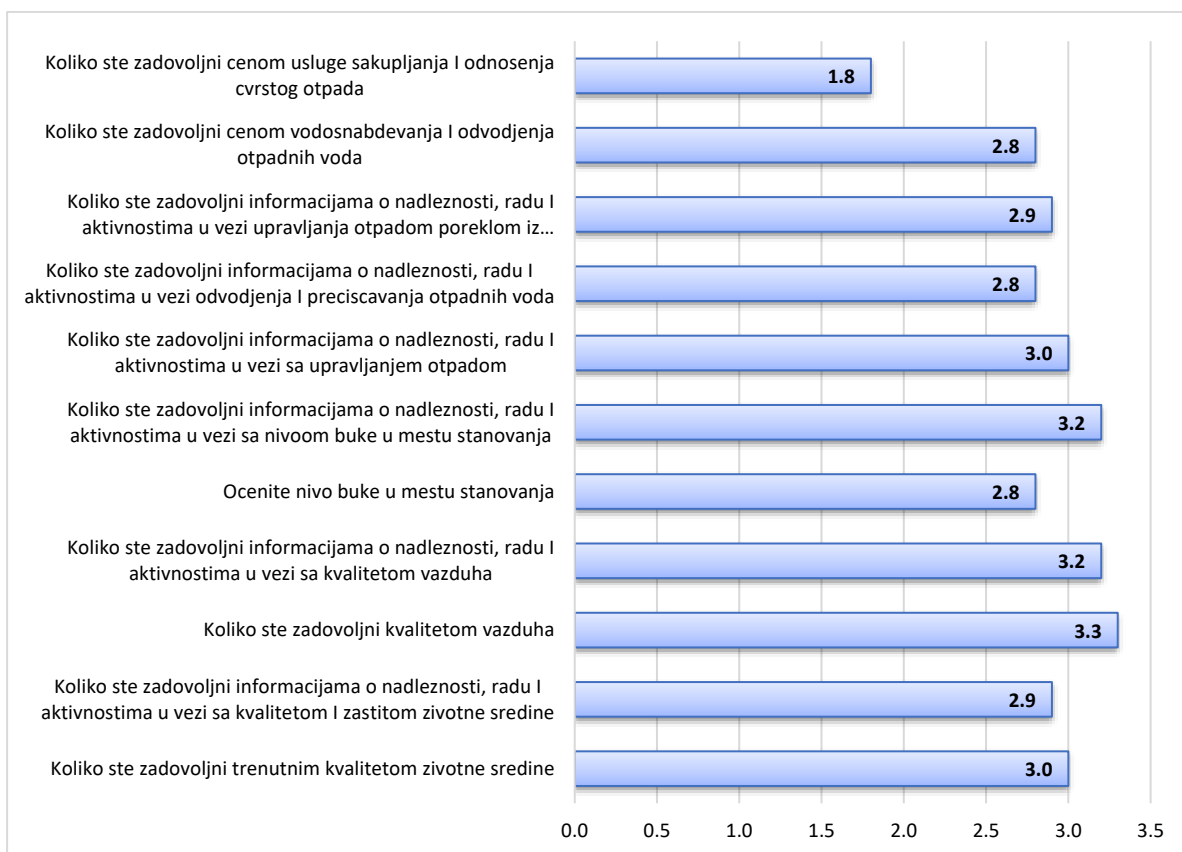
Цена услуге сакупљања и одношења чврстог отпада незадовољавајућа је за 18,5% испитаника, а 48,4% је просечно задовољних. Задовољних до веома задовољних је 33,1% учесника анкете (Графикон 8).

Графикон 8. Цена услуге сакупљања и одношења чврстог отпада (%)

У делу анкете који је пружио могућност давања коментара на област животне средине, највећи број испитаника сматра да је *приоритетно неопходно радити на унапређењу канализационог система, као и управљања отпадом (посебно дивље депоније и пластичан отпад)*. Поред тога, велики проблем на подручју Врања представљају и лоши путеви, атмосферске воде и загађене површинске воде. Просечне оцене за поједине сегменте животне средине приказане су на графикону 9.

Графикон 9. Просечна оцена ставова испитаника према различитим сегментима животне средине у граду Врању

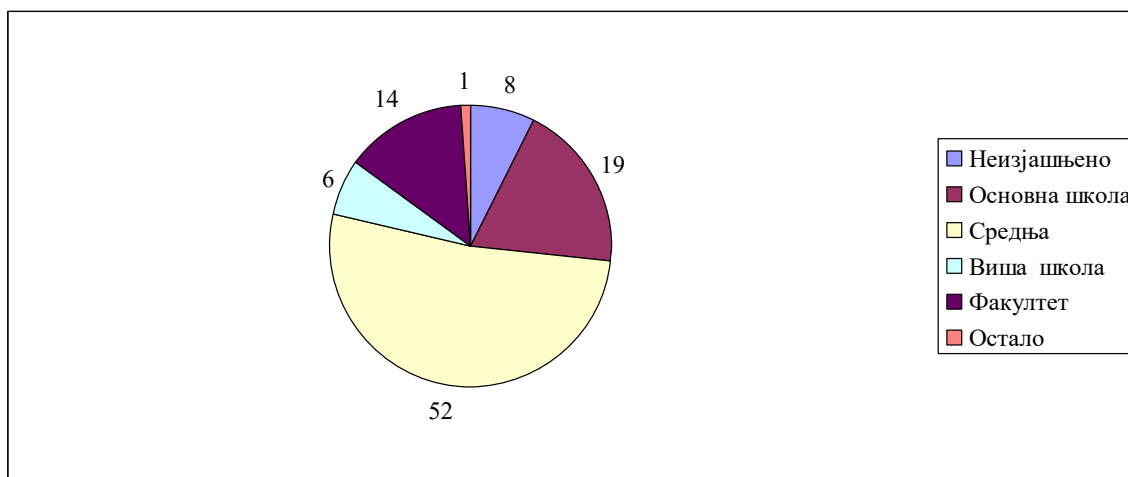

Инфраструктура и диверзификација економских активности

На подручју Града Врања за потребе анкетног испитивања о инфраструктури и диверзификације економских активности, обухваћено је укупно 172 лица.

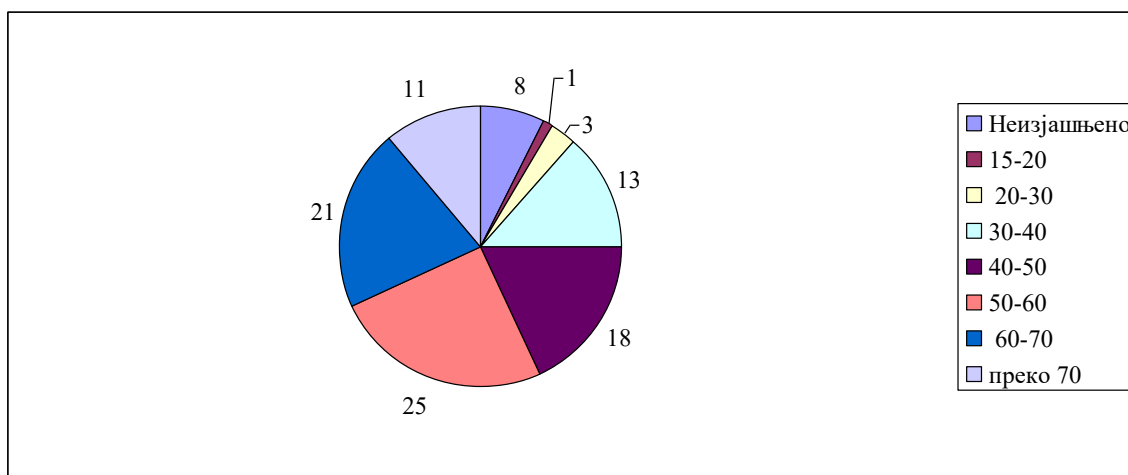
Највећи удео узорка испитаника, везано за *стручну спрему*, изразило је да има завршену средњу школу (52%), што чини више од половине у односу на остале категорије стручне спреме. Знатно мањи проценат остварују становници Града Врања са завршеном основном школом (19%) и факултетом (14%) (Графикон 1).

Графикон 1. Степен стручне спреме испитаника (%)

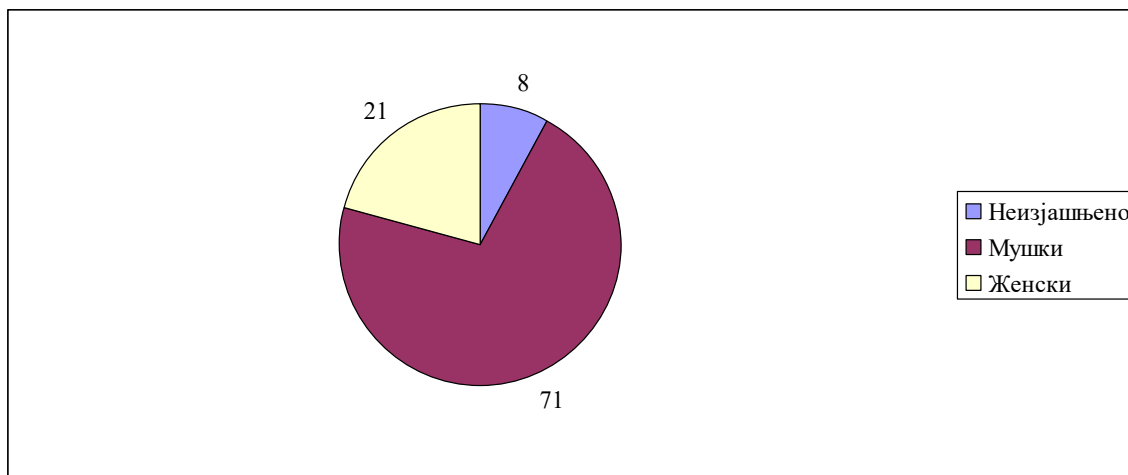

Највише испитаника у овој анкети, било је у *старосној доби* између 50-60 година (25%), затим старости 60-70 година (21%) и 40-50 година (18%). Најмањи удео остварили су анкетирани у старосној доби 15-20 година (1%) и 20-30 година (3%) (Графикон 2). Удео анкетираног становништва Града Врања у пропорцији мушког и женског становништва, знатно је доминатнији у корист мушких испитаника (71%) у односу на жене (21%) (Графикон 3).

Графикон 2. Године старости испитаника (%)

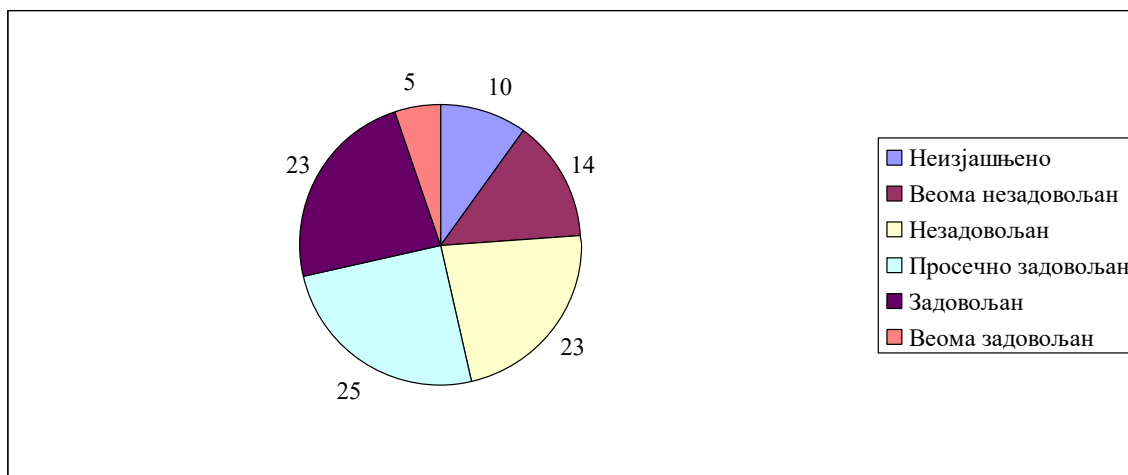

Графикон 3. Пол испитаника (%)

Када је у питању *стање канализационе мреже*, 25% испитаника је просечно задовољно, а задовољних до веома задовољних је 28%. У овом смислу, веома незадовољних до незадовољних има 37 % (Графикон 4).

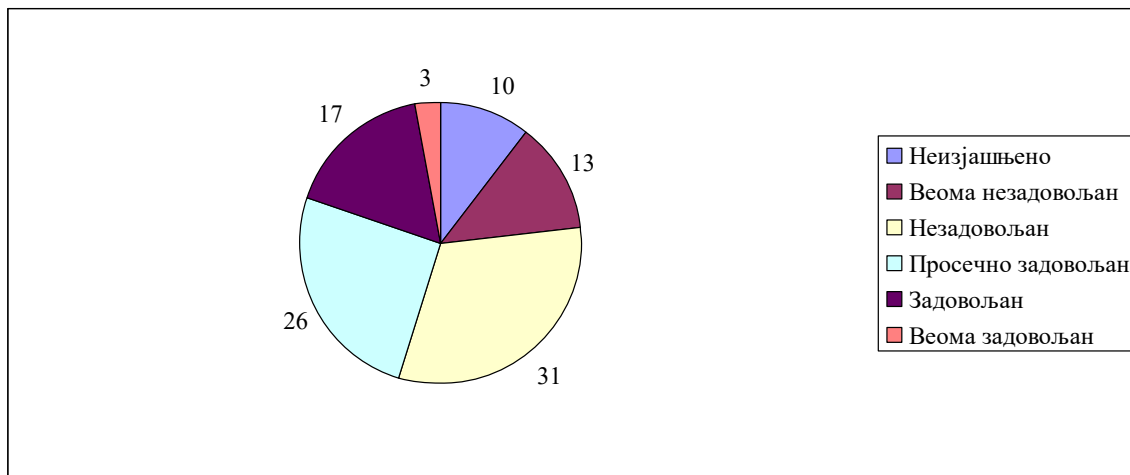
Графикон 4. Задовољство стањем канализационе мреже (%)

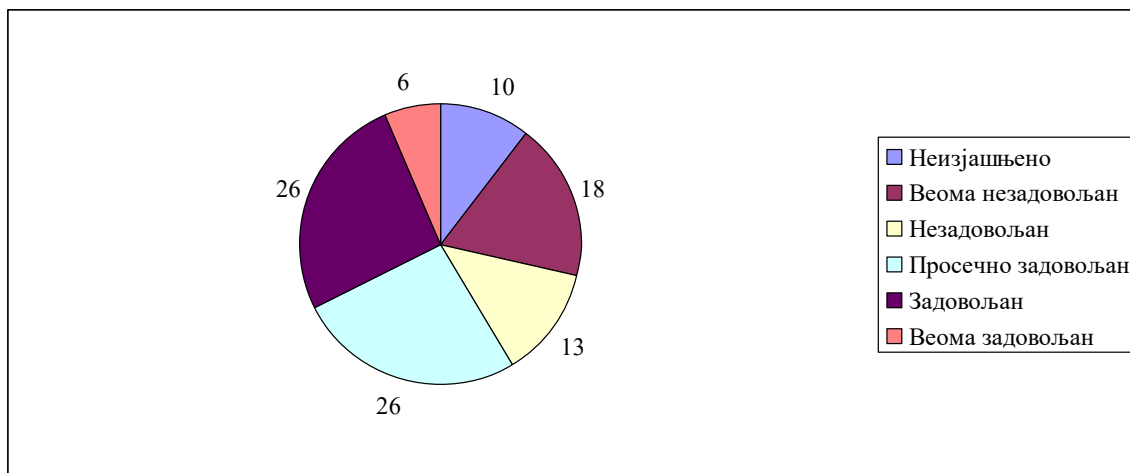
Ставови испитаника на *стање канала за одвођење атмосферских вода* на подручју Града показују да је око половине испитаника (44%) незадовољно и веома незадовољно (Графикон 5), док је број анкетираних које је изразило задовољство 46%, од просечно задовољно до веома задовољних. Још више задовољних је када је у питању *стање водоводне мреже*. Наиме, око 58% испитаника је веома задовољно до просечно задовољно (Графикон 6). Када је питању *стање*

квалитета пијаће воде око 75% испитаника изразило задовољство, док је 17% исказало незадовољство (Графикон 7).

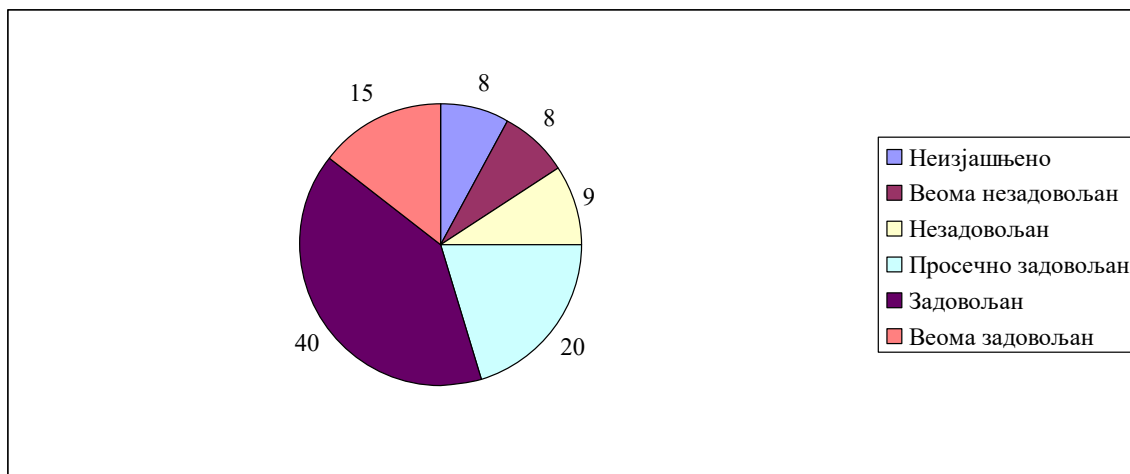
Графикон 5. Задовољство стањем канала за одвођење атмосферских вода (%)

Графикон 6. Задовољство стањем водоводне мреже (%)

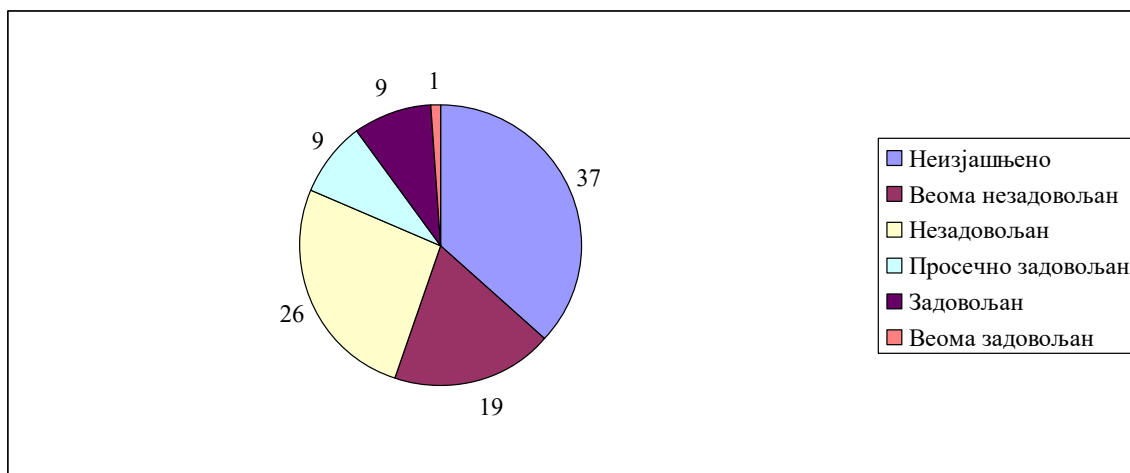

Графикон 7. Задовољство стањем квалитетом пијаће воде (%)

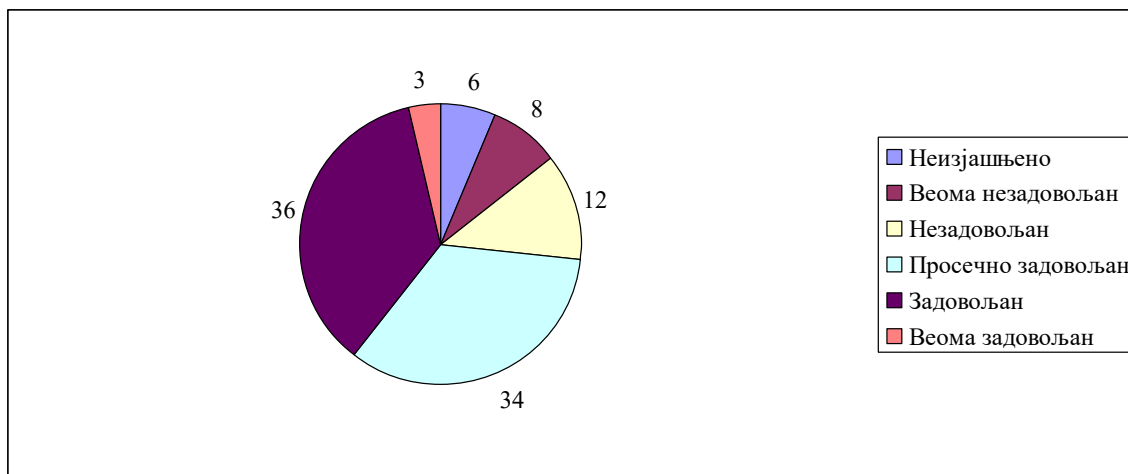
Квалитетом стања гасоводне мреже 37% анкетираних није се изјаснило, док је веома незадовољних до незадовољних испитаника било 45% (Графикон 8).

Графикон 8. Задовољство стањем гасоводне мреже (%)

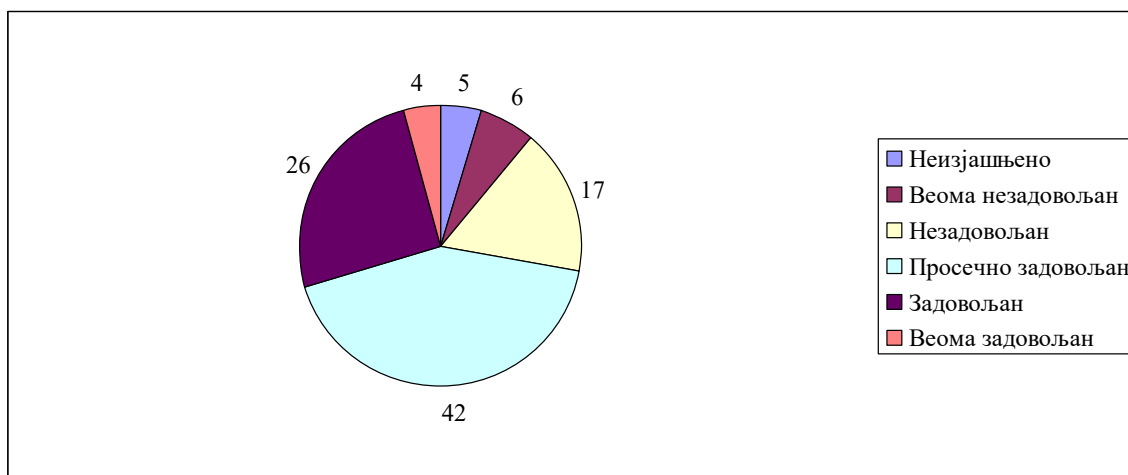
Квалитетом одношењем и одлагањем смећа из домаћинства задовољавајуће је за 73% испитаника, док је 20% је учесника анкете незадовољно (Графикон 9).

Графикон 9. Задовољство одношењем и одлагањем смећа из домаћинства (%)

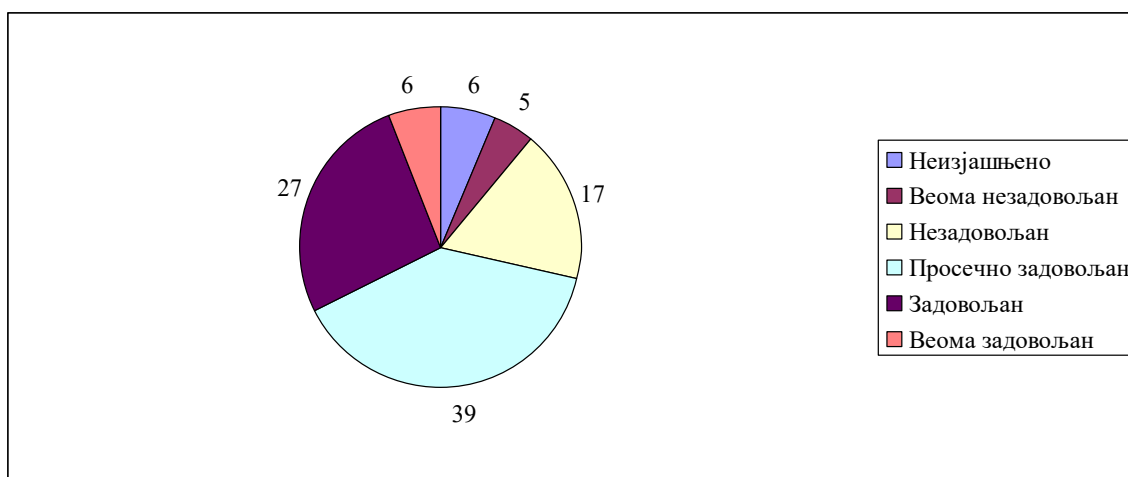
Када је у питању *заступљеност и уређење површина под зеленилом*, 42% испитаника је просечно задовољно, а задовољних до веома задовољних је 30%. Код анализе ставова испитаника незадовољних до незадовољних има 23% (Графикон 10).

Графикон 10. Задовољство заступљеношћу и уређењем површина под зеленилом (%)

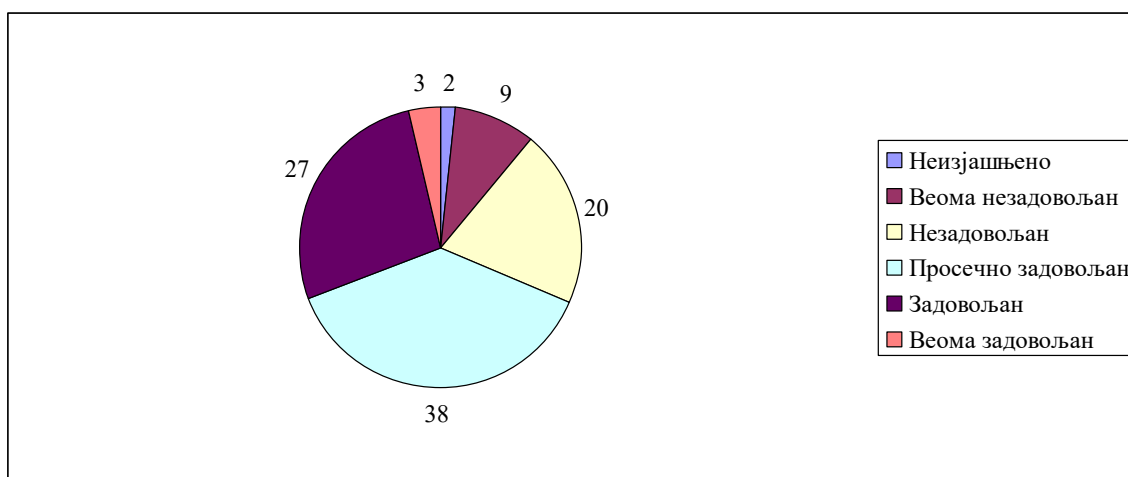

По питању *заступљености и уређење паркова*, 72% анкетираних изразило је задовољавајуће ставове. У односу на задовољне испитанике, свега 22% учесника анкете сматра стање незадовољавајуће (Графикон 11). *Задовољство квалитетом здравствене заштите*, просечно до потпуно задовољно је 68% испитаника, док је 29% анектираних незадовољно у овом смислу (Графикон 12).

Графикон 11. Задовољство заступљеношћу и уређењем паркова (%)

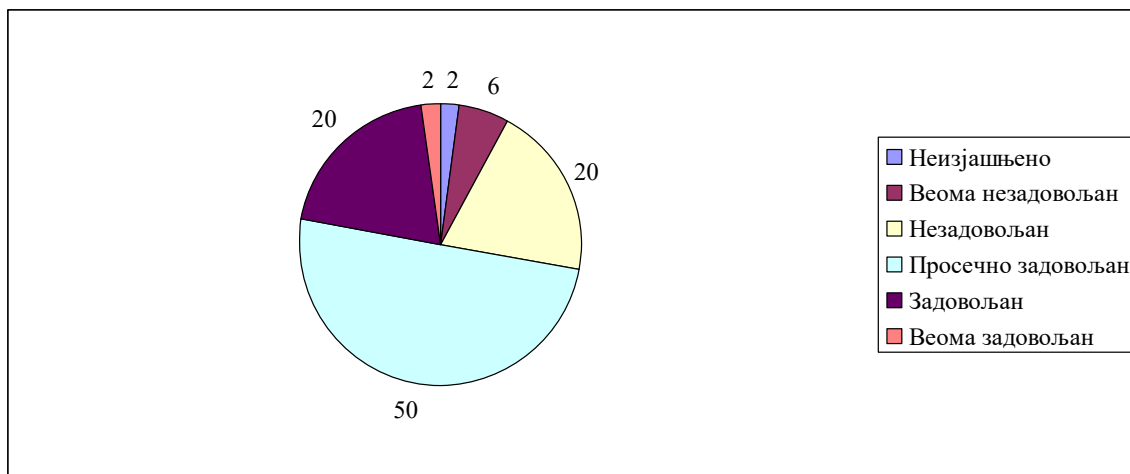

Графикон 12. Задовољство квалитетом здравствене заштите (%)

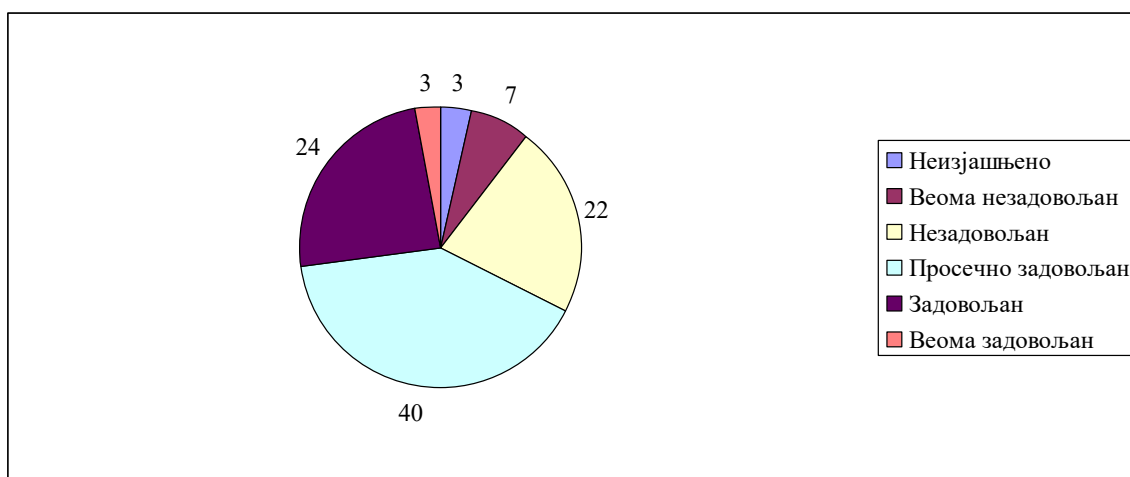

Око 72% испитаника је изразило је *задовољство стањем здравствених објеката*, док је незадовољних чине 26% (Графикон 13). Идентично задовољних је по питању *броја лекара*. Наиме, 67% анкетираних лица је *веома задовољно до просечно задовољно* у овом смислу (Графикон 14). Сличан проценат анкетираних (63%) показало је задовољство када је питању *квалитетом здравствених услуга*. У односу на задовољне испитанике, у истој категорији, незадовољство је исказало 33% испитаних лица (Графикон 15).

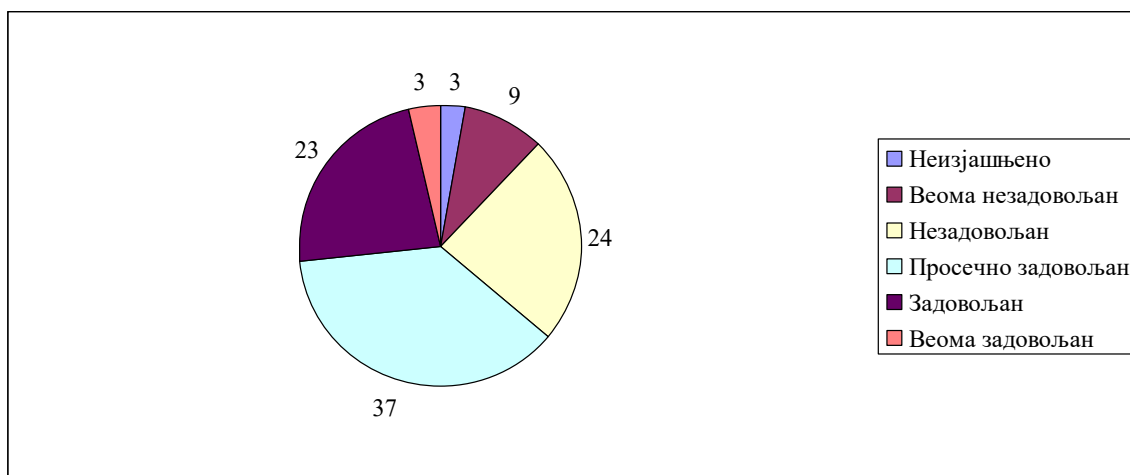
Графикон 13. Задовољство стањем здравствених објеката (%)

Графикон 14. Задовољство бројем лекара (%)

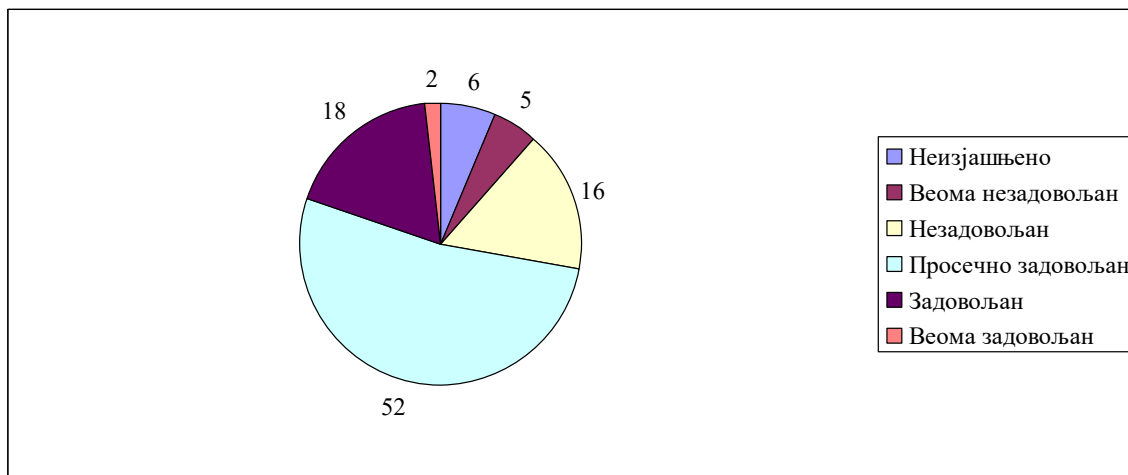

Графикон 15. Задовољство квалитетом здравствених услуга (%)

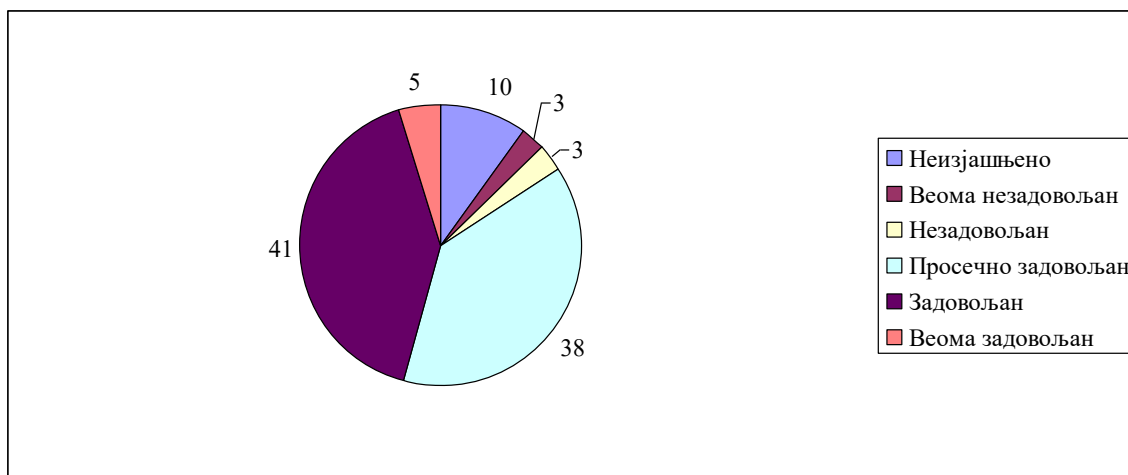

Квалитетом социјалне заштите задовољно је 72% анкетираних, док је незадовољних до веома незадовољних испитаника 21% (Графикон 16). Сличан и високи проценат задовољних испитаника јесте и по питању *рада вртића*. Чак 84% је анкетираних је исказало просечно задовољство до веома веома задовољавајућег квалитета рада вртића. Незадовољство по истом питању исказало је свега 6% испитаника (Графикон 17).

Графикон 16. Задовољство квалитетом социјалне заштите (%)

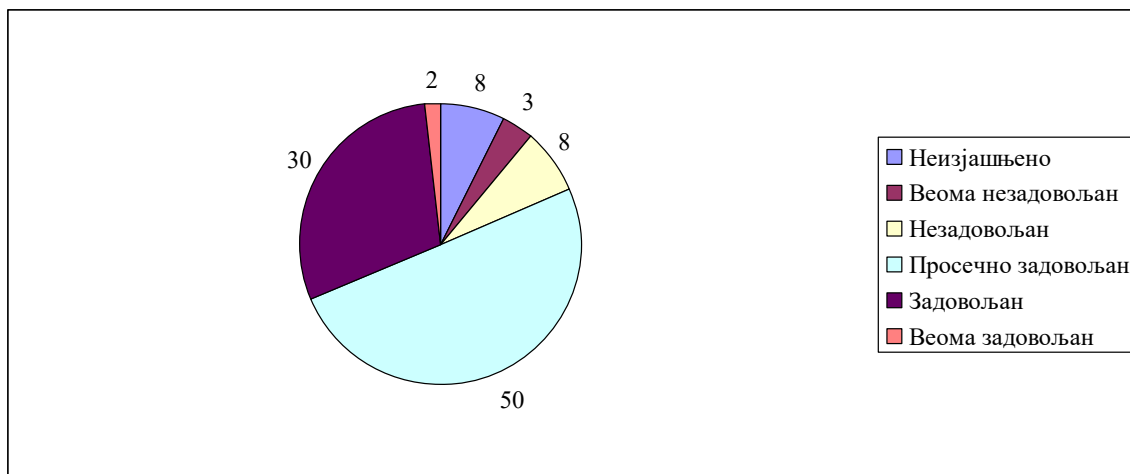

Графикон 17. Задовољство квалитетом рада вртића (%)

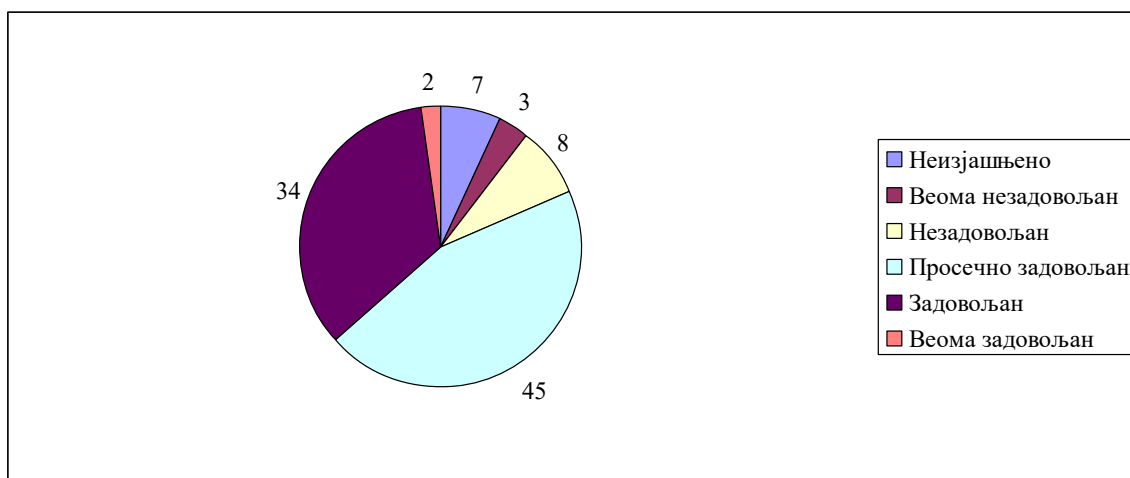
Стањем образовног система је задовољавајуће за 82% испитаника, док 11% учесника анкете је незадовољно. Свега 8% испитаника није се изјаснило (Графикон 18).

Графикон 18. Задовољство стањем образовним системом (%)

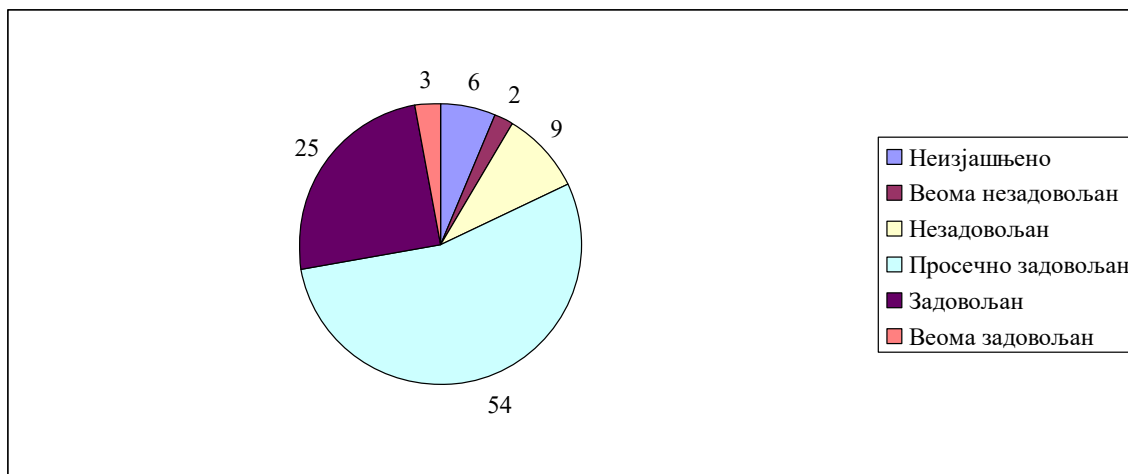
Када је у питању стање објеката у образовном систему, 45% испитаника је просечно задовољно, а задовољних до веома задовољних је 36%. Код анализе ставова испитаника од незадовољних до веома незадовољних свој став је исказало 11% анкетираних (Графикон 19). Неизјашњено је 7% испитаника.

Графикон 19. Задовољство стањем објеката у образовном систему (%)

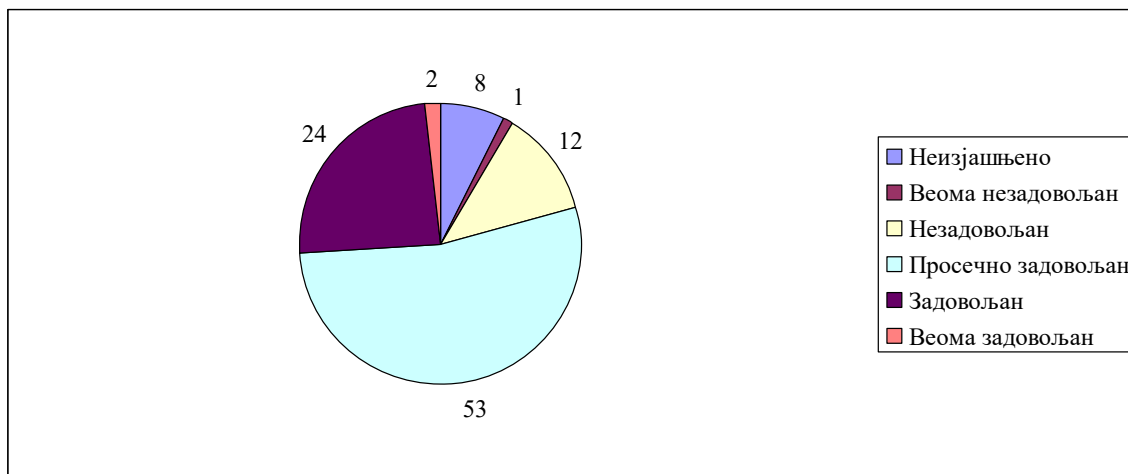
Квалитетом образованих/едукативних услуга у образовном систему незадовољно је 11% анкетираних, док је просечно до потпуно задовољних 82% (Графикон 20).

Графикон 20. Задовољство квалитетом образованих/едукативних услуга у образовном систему (%)

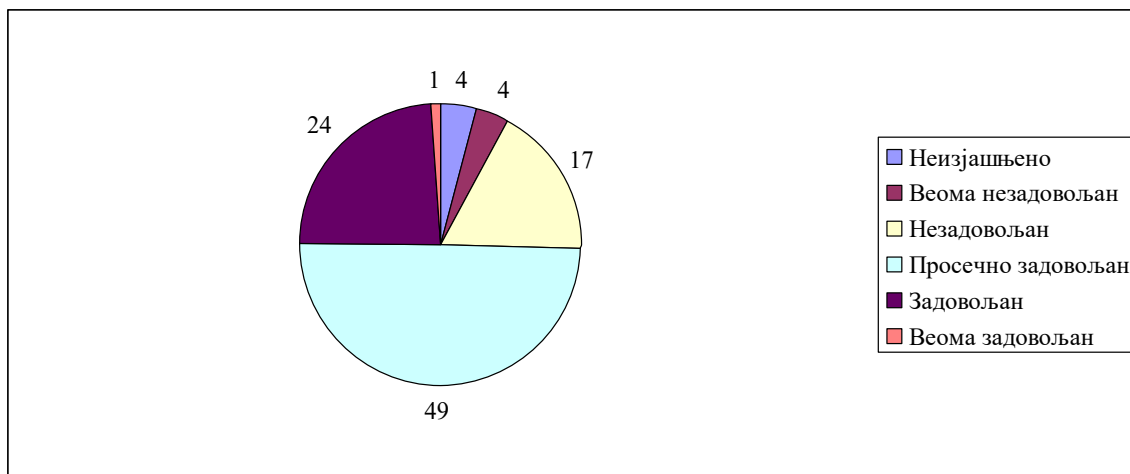

Око 79% испитаника је изразило је задовољство *квалитетом понуде смерова у образовним институцијама*, док је незадовољних чине 13% (Графикон 21). Сличан проценат задовољних анкетираних лица (74%) је по питању *стањем спортских објектата* (Графикон 22). Високо идентичан проценат испитаника, као и у претходне две категорије, показало је задовољство када је питање о *понуди из области културе*. У односу на задовољне испитанике (78%), незадовољство је исказало 18% испитаних лица (Графикон 23).

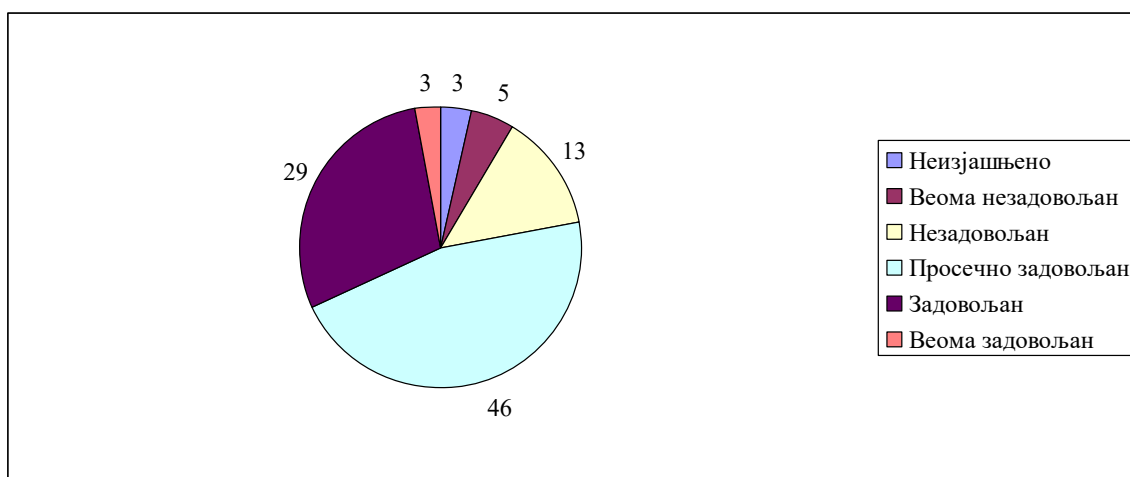
Графикон 21. Задовољство квалитетом понуде смерова у образовним институцијама (%)

Графикон 22. Задовољство стањем спортских објектата (стање објектата, понуда спортских програма) (%)

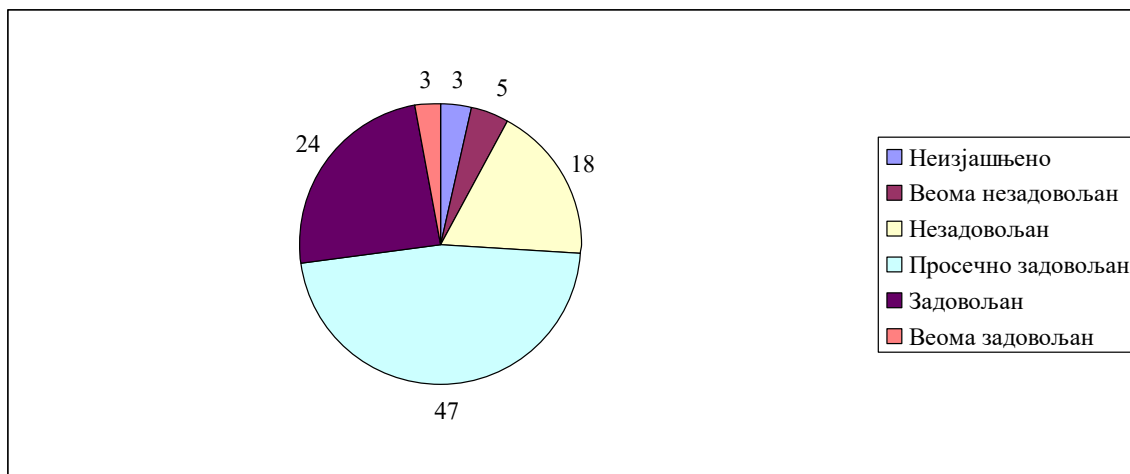

Графикон 23. Задовољство понудом у области културе (музеји, биоскопи, позоришта) (%)

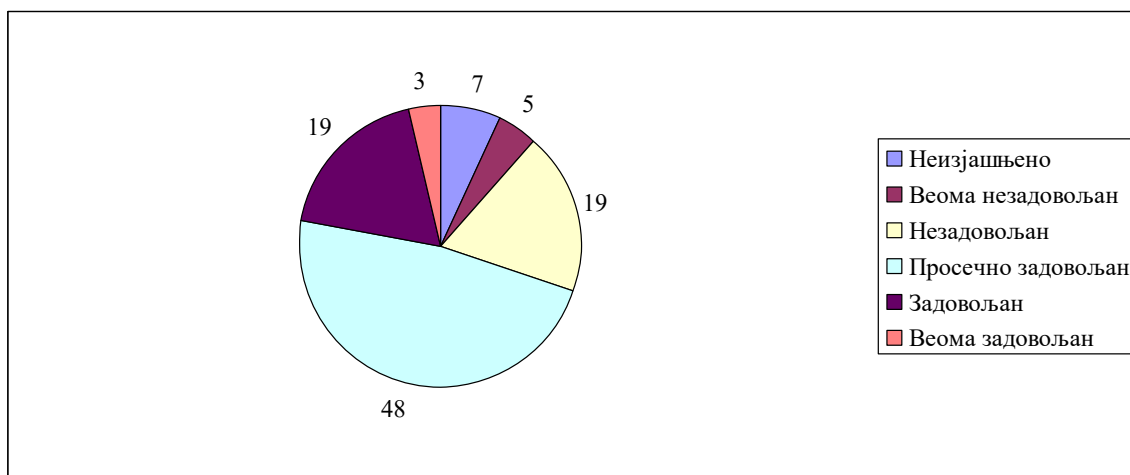
Када је у питању *туристичка понуда*, 47% испитаника је просечно задовољно, а задовољних до веома задовољних је 27%. Код анализе ставова испитаника незадовољних до веома незадовољних има 23% (Графикон 24).

Графикон 24. Задовољство туристичком понудом Општине (%)

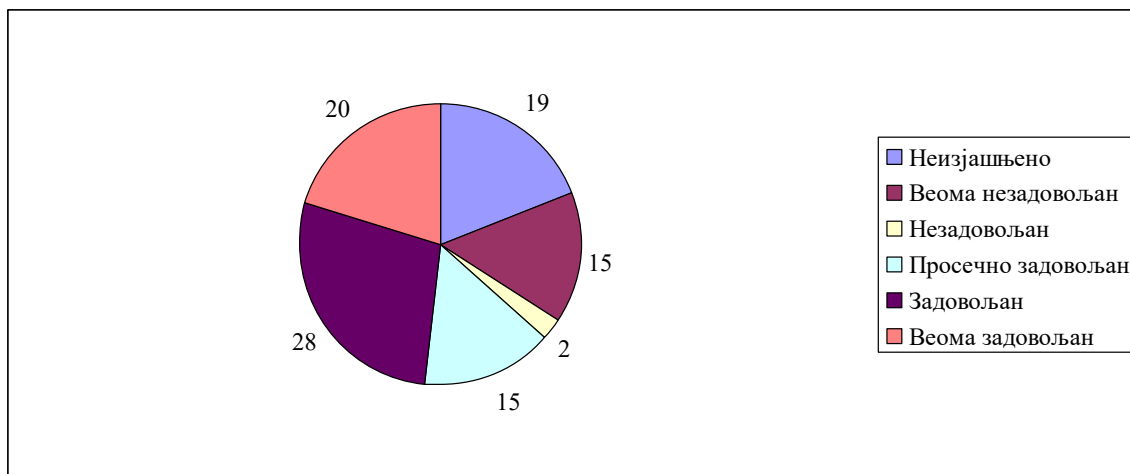
Задовољство квалитетом и степеном развијености смештајних туристичких капацитета незадовољно је 24% анкетираних, док је просечно до потпуно задовољних 70% (Графикон 25).

Графикон 25. Задовољство квалитетом и степеном развијености смештајних туристичких капацитета Општине (%)

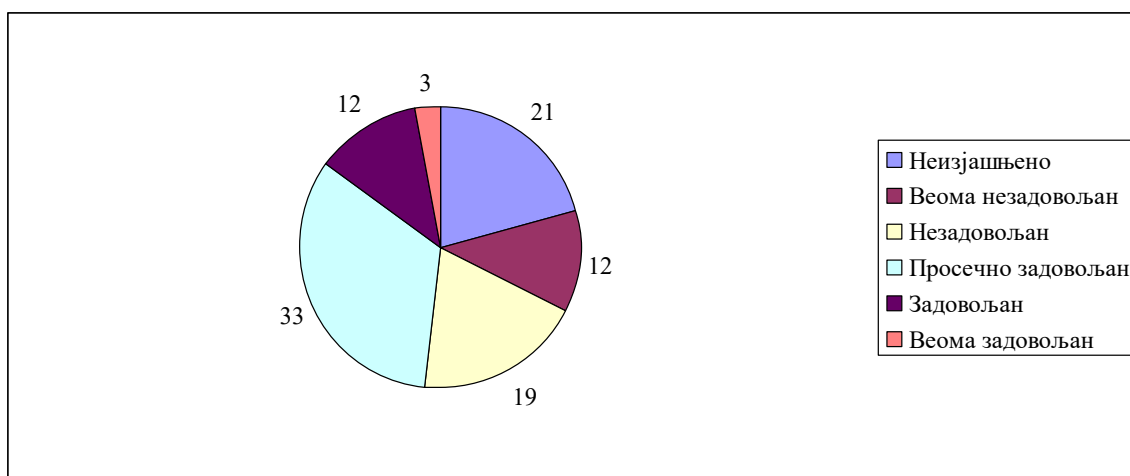
На питање о атрактивности руралног туризма, незадовољавајући став изнело је 17% испитаника, а 15% је просечно задовољних. Задовољних до веома задовољних је 48% учесника анкете (Графикон 26).

Графикон 26. Атрактивност у руралном туризму (%)

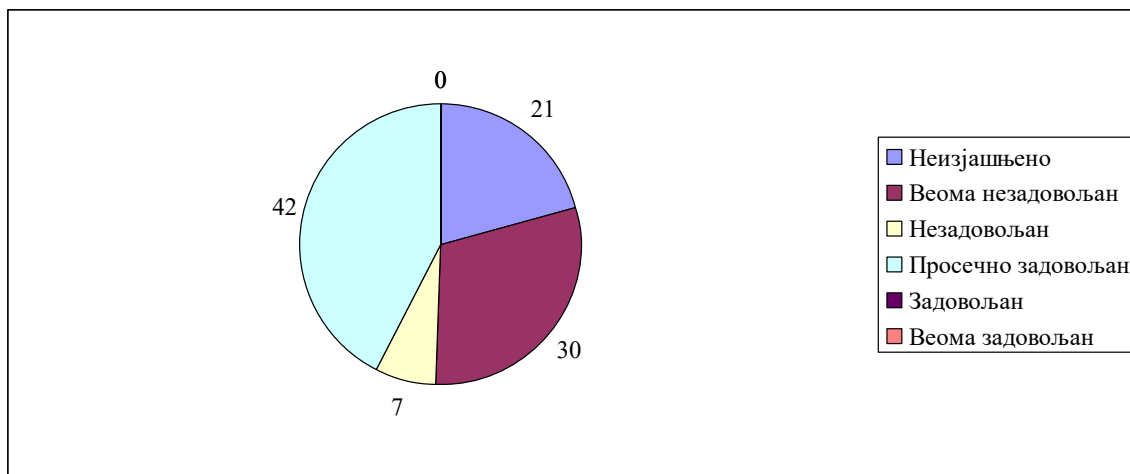

Са *актуелном посећеношћу руралних туристичких дестинација* задовољно је 48% анкетираних, док је незадовољних до веома незадовољних испитаника 31% (Графикон 27). Неизјашњено је 21% анкетираних лица. Идентичан проценат просечно задовољних испитаника (42%) јесте и по питању *уређености смештајних објекта и капацитета*. Незадовољство по истом питању исказало је 37% испитаника (Графикон 28). Неизјашњено је 21% анкетираних лица.

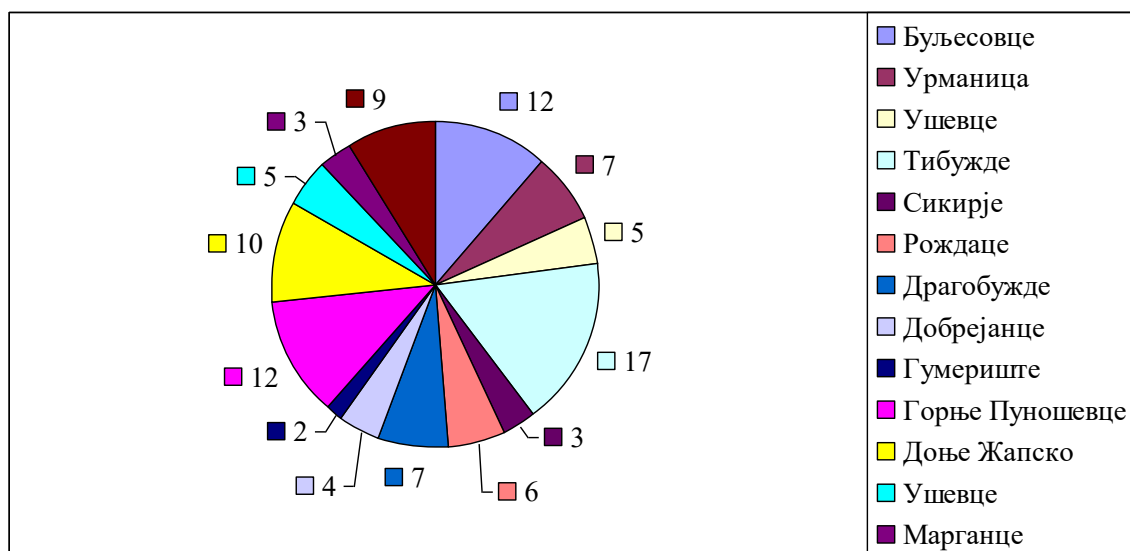
Графикон 27. Актуелна посећеност руралних туристичких дестинација (%)

Графикон 28. Уређеност смештајних објекта и капацитета (%)

Графикон 29. Удео истакнуте фамилије (Јовановић) у знаменитим насељима Врања

Предлог инвестиционих модела за улагања у производњу и прераду пољопривредних производа на малим и средњим пољопривредним газдинствима на територији Града Врања

Овај Прилог садржи 10 предлога инвестиционих модела за улагања средстава у примарну производњу и прераду пољопривредних производа на малим и средњим пољопривредним газдинствима у складу са могућностима и развојним потребама малих и средњих улагача Града Врања.

Табела 1. Тов јунади (трајање това је 350 дана)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара):	
1.1.	Укупна улагања	8.475.233,78
1.2.	У основна средства укупно:	7.062.694,81
1.2.1.	- објекти и грађевине	5.010.695,65
1.2.2.	- опрема	2.051.999,17
1.3.	У обртна средства (20% од улагања у основна средства)	1.412.538,96
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	8.475.233,78
2.2.	Сопствени извори	5.468.816,39
2.3.	Туђи извори:	3.006.417,39
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6,00%
2.3.2.	- дисконтна стопа	2,77%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	7.487.500,00
3.1.1.	- приход од продаје утовљене јунади	6.737.500,00
3.1.2.	- субвенције за товну јунад	750.000,00
3.2.	Укупни трошкови:	6.316.233,83
3.2.1.	- материјални трошкови (од тога: 50 телади за тов, 51%)	5.349.000,00
3.2.2.	- нематеријални трошкови	967.233,83
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	1.171.266,17
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,07 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	17,38% (> 2,77%)
4.3.	Стопа рентабилности	13,82% (> 2,77%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	3.621.536,88
4.5.	Интерна стопа рентабилности	13,11% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,44
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње не сме бити испод)	24,94%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	75,06%
5.	Укупна ангажованост радне снаге:	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	3
5.2.	Привремени радници (сезонска радна снага)	1
6.	Варијабилни трошкови (динара)*	5.733.000,00
7.	Маржа покрића (3.1. – 6.)*	1.754.500,00
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

Табела 2. Тов свиња (трајање това је 130 дана)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара):	
1.1.	Укупна улагања	5.045.054,70
1.2.	У основна средства укупно:	4.204.212,25
1.2.1.	- објекти и грађевине	3.564.752,04
1.2.2.	- опрема	639.460,21
1.3.	У обртна средства (20% од улагања у основна средства)	840.842,45
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	5.045.054,70
2.2.	Сопствени извори	3.179.167,08
2.3.	Туђи извори:	1.865.887,62
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6,00%
2.3.2.	- дисконтна стопа	2,85%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	4.375.000,00
3.1.1.	- приход од продаје утовљених свиња	4.125.000,00
3.1.2.	- субвенције за товне свиње	250.000,00
3.2.	Укупни трошкови:	3.841.000,51
3.2.1.	- материјални трошкови (од тога: 250 прасади за тов, 36%)	3.117.650,00
3.2.2.	- нематеријални трошкови	723.350,51
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	533.999,49
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,07 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	12,95% (> 2,85%)
4.3.	Стопа рентабилности	10,58% (> 2,85%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	1.406.232,67
4.5.	Интерна стопа рентабилности	9,54% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,63
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње не сме бити испод)	27,43%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	72,57%
5.	Укупна ангажованост радне снаге:	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	3
5.2.	Привремени радници (сезонска радна снага)	1
6.	Варијабилни трошкови (динара)*	3.501.650,00
7.	Маржа покрића (3.1. – 6.)*	873.350,00
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

Табела 3. Производња млека (просечна млечност краве је 5.000 л/лактацији)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара):	
1.1.	Укупна улагања	13.852.426,02
1.2.	У основна средства укупно:	11.543.688,35
1.2.1.	- објекти и грађевине	5.082.277,01
1.2.2.	- опрема	2.071.087,53
1.2.3.	- основно стадо (25 музних крива)	4.390.323,80
1.3.	У обртна средства (20% од улагања у основна средства)	2.308.737,67
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	13.852.426,02
2.2.	Сопствени извори	8.770.149,01
2.3.	Туђи извори:	5.082.277,01
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6,00%
2.3.2.	- дисконтна стопа	2,83%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	5.711.250,00
3.1.1.	- приход од продаје млека	3.750.000,00
3.1.2.	- приходи од продаје телади (од 7 дана)	461.250,00
3.1.3.	- премије за млеко	875.000,00
3.1.4.	- субвенције за музне краве	625.000,00
3.2.	Укупни трошкови:	3.806.100,33
3.2.1.	- материјални трошкови	2.535.000,00
3.2.2.	- нематеријални трошкови	1.271.100,33
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	1.905.149,67
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,11 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	45,24% (> 2,83%)
4.3.	Стопа рентабилности	13,75% (> 2,83%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	6.041.689,19
4.5.	Интерна стопа рентабилности	14,25% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,30
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње не сме да падне испод)	9,10%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	90,90%
5.	Укупна ангажованост радне снаге:	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	4
6.	Варијабилни трошкови (динара)*	2.535.000,00
7.	Маржа покрића (3.1. – 6.)*	3.176.250,00
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

Табела 4. Производња поврћа у пластенику (на површини од 50 m²)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара):	
1.1.	Укупна улагања	1.616.964,25
1.2.	У основна средства укупно:	1.469.967,50
1.2.1.	- објекти и грађевине	1.322.970,75
1.2.2.	- опрема	146.996,75
1.3.	У обртна средства (10% од улагања у основна средства)	
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	1.616.964,25
2.2.	Сопствени извори	955.478,88
2.3.	Туђи извори:	661.485,37
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6,00%
2.3.2.	- дисконтна стопа	3,05%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	1.149.896,78
3.1.1.	- приход од продаје спанаћа	81.583,20
3.1.2.	- приход од продаје парадајза	692.722,18
3.1.3.	- приход од продаје зелене салате	375.591,40
3.2.	Укупни трошкови:	1.045.691,67
3.2.1.	- материјални трошкови	410.410,63
3.2.2.	- нематеријални трошкови	713.064,10
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	104.205,11
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,10 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	8,16% (> 3,05%)
4.3.	Стопа рентабилности	5,80% (> 3,05%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	761.463,84
4.5.	Интерна стопа рентабилности	18,04% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,22
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње несме да падне испод)	14,42%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	85,58%
5.	Укупна ангажованост радне снаге:*	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	2
5.2.	Привремени радници (сезонска радна снага)	4
6.	Варијабилни трошкови (динара)*	919.493,1990
7.	Маржа покрића (3.1. – 6.)*	230.403,5775
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

Табела 5. Подизање засада малине (на површини од 1 ha)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара):	
1.1.	Укупна улагања	3.159.353,29
1.2.	У основна средства укупно:	2.872.139,35
1.2.1.	- опрема и механизација	1.710.890,37
1.2.2.	- вишегодишњи засади: саднице (сорта Виламет) 16.000 комада/ha: 2,5 x 0,25m	763.534,57
1.2.3.	- остало	397.714,41
1.3.	У обртна средства (10% од улагања у основна средства)	287.213,94
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	3.159.353,29
2.2.	Сопствени извори	1.998.104,31
2.3.	Туђи извори:	1.161.248,98
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6,00%
2.3.2.	- дисконтна стопа	2,84%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	2.175.000,00
3.1.1.	- приход од продаје малине	2.175.000,00
3.2.	Укупни трошкови:	1.336.727,65
3.2.1.	- материјални трошкови	401.167,77
3.2.2.	- нематеријални трошкови	935.559,88
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	838.272,35
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,63 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	38,54% (> 2,84%)
4.3.	Стопа рентабилности	26,53% (> 2,84%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	1.956.028,79
4.5.	Интерна стопа рентабилности	17,15% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,11
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње несме да падне испод)	14,81%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	85,19%
5.	Укупна ангажованост радне снаге:	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	2
5.2.	Привремени радници (сезонска радна снага)	10
6.	Варијабилни трошкови (динара)*	881.167,77
7.	Маржа покрића (3.1. – 6.)*	1.293.832,23
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

Табела 6. Подизање засада јабуке (на површини од 10 ha)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара):	
1.1.	Укупна улагања	141.267.051,88
1.2.	У основна средства укупно:	128.424.592,62
1.2.1.	- објекти и грађевине	70.558.440,00
1.2.2.	- опрема и механизација	32.327.525,26
1.2.3.	- вишегодишњи засади:	19.403.571,00
1.2.3.1.	- саднице: сорта Златни делишес 3.900 комада/ha: 3,2m x 0,8m	18.345.194,40
1.2.3.2.	- саднице: за опрашивање (300 комада/ha)	1.058.376,60
1.2.4.	- остало	6.135.056,36
1.3.	У обртна средства (10% од улагања у основна средства)	12.842.459,26
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	141.267.051,88
2.2.	Сопствени извори	84.820.299,88
2.3.	Туђи извори:	56.446.752,00
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6,00%
2.3.2.	- дисконтна стопа	3,00%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	41.925.000,00
3.1.1.	- приход од продаје јабуке (расхлађене)	39.000.000,00
3.1.2.	- приход од продаје јабуке (свеже)	2.925.000,00
3.2.	Укупни трошкови:	11.668.973,28
3.2.1.	- материјални трошкови	3.292.727,20
3.2.2.	- нематеријални трошкови	8.376.246,08
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	30.256.026,72
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	3,59 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	72,17% (> 3,00%)
4.3.	Стопа рентабилности	21,42% (> 3,00%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	24.474.412,71
4.5.	Интерна стопа рентабилности	6,77% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,77
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње несме да падне испод)	2,02%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	97,98%
5.	Укупна ангажованост радне снаге:	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	4
5.2.	Привремени радници (сезонска радна снага)	16
6.	Варијабилни трошкови (динара)*	5.340.727,20
7.	Просечна годишња маржа покрића (3.1. – 6.)*	36.584.272,80
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

Табела 7. Прерада меса (производи добијени прерадом свињског меса)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара)	
1.1.	Укупна улагања	2.463.900,72
1.2.	У основна средства укупно:	2.053.250,60
1.2.1.	- објекти и грађевине	1.469.967,50
1.2.2.	- опрема	583.283,10
1.3.	У обртна средства (20% од улагања у основна средства)	410.650,12
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	2.463.900,72
2.2.	Сопствени извори	1.277.930,95
2.3.	Туђи извори:	1.185.969,78
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6%
2.3.2.	- дисконтна стопа	3,23%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	3.143.700,00
3.1.1.	- приход од продаје кобасица	873.600,00
3.1.2.	- приход од продаје сувог меса	285.600,00
3.1.3.	- приход од продаје ребара	132.300,00
3.1.4.	- приход од продаје сланине	453.600,00
3.1.5.	- приход од продаје сувих костију	239.400,00
3.1.6.	- приход од продаје масти	151.200,00
3.1.7.	- приход од продаје чварака	252.000,00
3.1.8.	- приход од продаје упакованог свежег меса (буткице, коленице и месо за шницле)	756.000,00
3.2.	Укупни трошкови:	2.682.218,08
3.2.1.	- материјални трошкови (од тога: 84 товљеника телесне масе 130 kg, 90,87%)	1.802.629,00
3.2.2.	- нематеријални трошкови	879.589,08
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	461.481,92
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,17 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	13,09% (> 3,23%)
4.3.	Стопа рентабилности	16,70% (> 3,23%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	1.503.168,41
4.5.	Интерна стопа рентабилности	18,07% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,23
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње не сме да падне испод)	22,34%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	77,66%
5.	Укупна ангажованост радне снаге	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	4
6.	Варијабилни трошкови (динара):*	2.437.669,00
7.	Маржа покрића (3.1. – 6.):*	706.031,00
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

Табела 8. Прерада млека (производи добијени прерадом крављег млека)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара)	
1.1.	Укупна улагања:	13.497.405,50
1.2.	У основна средства укупно:	11.247.837,91
1.2.1.	- објекти и грађевине	5.657.611,72
1.2.2.	- опрема	3.501.493,14
1.2.3.	- основно стадо (музне краве: 12 грла Сименталске расе)	2.088.733,05
1.3.	У обртна средства (20% од улагања у основна средства)	
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	13.497.405,50
2.2.	Сопствени извори	7.907.179,32
2.3.	Туђи извори:	5.590.226,18
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6%
2.3.2.	- дисконтна стопа	3,07%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	7.602.707,00
3.1.1.	- приход од продаје производа добијених прерадом млека:	6.167.067,00
3.1.1.1.	- приход од продаје белог сира	3.480.000,00
3.1.1.2.	- приход од продаје кајмака	2.646.000,00
3.1.1.3.	- приход од продаје сурутке	41.067,00
3.1.2.	- приход од продаје осталих производа:	1.135.640,00
3.1.2.1.	- приход од продаје телади, јуница и стајњака	1.135.640,00
3.1.8.	- субвенције за музне краве	300.000,00
3.2.	Укупни трошкови:	4.983.131,38
3.2.1.	- материјални трошкови	2.723.450,00
3.2.2.	- нематеријални трошкови	2.259.681,38
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	2.619.575,62
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,71 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	40,47% (> 3,07%)
4.3.	Стопа рентабилности	25,42% (> 3,07%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	9.818.915,32
4.5.	Интерна стопа рентабилности	20,65% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,14
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње не сме да падне испод)	4,97%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	95,03%
5.	Укупна ангажованост радне снаге	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	4
5.2.	Стални радници (tehnolog)	1
5.3.	Привремени радници (сезонска радна снага)	2
6.	Варијабилни трошкови (динара):*	3.891.450,00
7.	Маржа покрића (3.1. – 6.):*	3.411.257,00
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

Табела 9. Прерада поврћа (производња упакованог киселог купуса)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара)	
1.1.	Укупна улагања;	3.159.712,58
1.2.	У основна средства укупно:	2.872.465,98
1.2.1.	- објекти и грађевине	1.763.961,00
1.2.2.	- опрема	1.108.504,98
1.3.	У обртна средства (10% од улагања у основна средства)	
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	3.159.712,58
2.2.	Сопствени извори	1.698.415,40
2.3.	Туђи извори:	1.461.297,18
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6%
2.3.2.	- дисконтна стопа	3,31%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупна примања:	1.113.600,00
3.1.1.	- приход од продаје упакованог киселог купуса (главице)	883.200,00
3.1.2.	- приход од продаје упакованог киселог купуса (рибанац)	230.400,00
3.2.	Укупни трошкови:	616.498,75
3.2.1.	- материјални трошкови (купус I класе: 12.600 kg, 54,40%)	277.920,00
3.2.2.	- нематеријални трошкови	338.578,75
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	497.101,25
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,81 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	40,18% (> 3,31%)
4.3.	Стопа рентабилности	14,16% (> 3,31%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	1.509.459,07
4.5.	Интерна стопа рентабилности	15,51% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,30
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње несме да падне испод)	8,44%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	91,56%
5.	Укупна ангажованост радне снаге	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	4
5.2.	Привремени радници (сезонска радна снага)	2
6.	Варијабилни трошкови (динара):*	368.640,00
7.	Маржа покрића (3.1. – 6.):*	744.960,00
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

Табела 10. Прерада воћа (производња чипса од јабуке)

Ред. бр.	Опис	
1.	Предрачунска вредност инвестиције (динара)	
1.1.	Укупна улагања:	4.630.985,61
1.2.	У основна средства укупно:	4.209.986,92
1.2.1.	- објекти и грађевине	2.675.340,85
1.2.2.	- опрема	1.534.646,07
1.3.	У обртна средства (10% од улагања у основна средства)	420.998,69
2.	Извори финансирања (динара):	
2.1.	Укупни извори	4.630.985,61
2.2.	Сопствени извори	2.919.943,44
2.3.	Туђи извори:	1.711.042,17
2.3.1.	- кредит на период од пет година (камата - годишња)	6%
2.3.2.	- дисконтна стопа	3,12%
3.	Финансијски план (динара):*	
3.1.	Укупнана примања:	2.485.770,00
3.1.1.	- приход од продаје упакованог чипса од јабуке (кесице од 50 gr)	2.415.090,00
3.1.2.	- приход од продаје ринфузно пакованог чипса од јабуке (вреће од 5 kg)	70.680,00
3.2.	Укупни трошкови:	1.806.954,61
3.2.1.	- материјални трошкови (јабука II класе, 15 тона, 45,19%)	497.884,50
3.2.2.	- нематеријални трошкови	1.309.070,11
3.3.	Бруто добит (3.1. – 3.2.)	678.815,39
4.	Очекивани ефекти пројекта:*	
4.1.	Коефицијент економичности	1,38 (> 1)
4.2.	Стопа акумулативности	24,58% (> 3,12%)
4.3.	Стопа рентабилности	13,1% (> 3,12%)
4.4.	Нето садашња вредност (повећање добити, у динарима)	2.020.585,13
4.5.	Интерна стопа рентабилности	14,20% (> 6,00%)
4.6.	Време повраћаја инвестиције (година)	4,36
4.7.	Доња тачка рентабилности (обим производње несме да падне испод)	6,43%
4.8.	Степен сигурности (дозвољен пад обима производње)	93,57%
5.	Укупна ангажованост радне снаге	
5.1.	Стални радници (чланови газдинства)	2
5.2.	Привремени радници (сезонска радна снага)	4
6.	Просечни годишњи варијабилни трошкови (динара):*	1.477.084,50
7.	Просечна годишња маржа покрића (3.1. – 6.):*	1.008.685,50
8.	Валута	117,5974 РСД = 1 €

* Репрезентативна година (пуног капацитета)

МЕТОДОЛОГИЈА ОЦЕНЕ ИНВЕСТИЦИОНИХ МОДЕЛА ЗА УЛАГАЊА У ПРОИЗВОДЊУ И ПРЕРАДУ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА НА МАЛИМ И СРЕДЊИМ ПОЉОПРИВРЕДНИМ ГАЗДИНСТВИМА НА ТЕРИТОРИЈИ ГРАДА ВРАЊА

Полазне основе за оцену 10 предлога инвестиционих модела за улагања средстава у примарну производњу и прераду пољопривредних производа на малим и средњим пољопривредним газдинствима на територији Града Врања су следеће:

- под туђим изворима средстава се подразумева банкарски кредит, добијен под следећим условима:
 - годишња каматна стопа (κ) износи 6%;
 - годишњи анuitети (отплата + камата) су једнаки;
 - период отплате кредита ($ПОК$) износи 5 година;
 - динамика враћања кредита је тромесечна (квартална);
 - период мировања кредита (грејс период) износи 1 годину;
- предпоставка за израчунавање дисконтне стопе (δ) је следећа:
 - номинална каматна стопа на сопствени капитал износи 1%;
 - номинална каматна стопа на позајмљени (туђи) капитал износи 6%;
- финансијски план се односи на репрезентативну годину (пуног капацитета);
- очекивани ефекти пројекта се односе на репрезентативну годину (пуног капацитета):
 - *коефицијент економичности* (κ_e) представља однос између укупног прихода и укупних трошкова (инвестициони пројекат је економичан, тј. инвестиција је исплатива, када је укупан приход већи од укупног расхода: $\kappa_e > 1$);
 - *стопа акумулативности* (c_a) представља однос између добити (нето ефекта) и укупног прихода (инвестициони пројекат је акумулативан, тј. инвестиција је исплатива, када је стопа акумулативности већа од дисконтне стопе: $c_a > \delta$);
 - *стопа рентабилности* (c_p) представља однос добити и предрачунске вредности инвестиције (инвестициони пројекат је рентабилан, тј. инвестиција је исплатива, када је стопа рентабилности већа од дисконтне стопе: $c_p > \delta$);
 - *нето садашња вредност* ($НСВ$) представља садашњу вредност суме економских резултата остварених у периоду експлоатације инвестиционог објекта (инвестиција је исплатива када је нето садашња вредност већа од нуле: $НСВ > 0$);
 - *интерна стопа рентабилности* ($ИСП$) представља остварену корист од инвестиције у односу на уложени капитал (инвестиција је исплатива када је интерна стопа рентабилности већа од кредитне каматне стопе: $ИСП > \kappa$, односно од дисконтне стопе: $ИСП > \delta$);
 - *време повраћаја инвестиције* ($ВПИ$) представља део планираног периода експлоатације инвестиционог објекта у коме је могуће извршити поврат у инвестицију уложеног капитала и одговарајућег износа камате, при одређеној дисконтној стопи (инвестиција је исплатива када је време повраћаја инвестиције мање од периода отплате кредита: $ВПИ < ПОК$);
 - *доња тачка рентабилности* ($ДТР$) показује критичне вредности обима производње и прихода од продаје испод којих инвестициони пројекат више није оправдан;
 - *степен сигурности* (c_s) показује колики пад може да поднесе обим продаје (производње) у условима рентабилног пословања, а да се притом не оде у губитак;

- *варијабилни трошкови (BT)* представљају збир материјалних трошкова и трошкова радне снаге: $BT = MT + TRC$;
- *маржа покрића (МП)* представља бруто финансијски резултат, који се израчунава када се од укупних примања (*УП*) одузму варијабилни трошкови ($МП = УП - BT$). Маржа покрића у себи садржи поред добити и део нераспоређених фиксних трошкова.

Табела 16. Број ПГ и број сановника у Врању по насељима – Друге профитабилне активности по газдинствима, РЗС

Врање - насеља	Укупан број газдинстава	Укупан број газдинстава која обављају другу профитабилну активност
Град Врање	6.967	2.004
Врање	5.602	1.738
Александровац	111	38
Барбарушинце	35	14
Барелић	38	14
Бели Брег	27	П
Бојин Дел	23	12
Бресница	56	9
Буљесовце	21	13
Буштрање	143	77
Вишевце	51	32
Власе	107	8
Врање	526	89
Вртогош	316	69
Големо Село	237	67
Горња Отуља	6	П
Горње Жапско	31	12
Горње Пуношевце	13	4
Горње Требешиње	44	11
Горњи Нерадовац	66	14
Градња	73	46
Гумериште	5	П
Давидовац	126	6
Добрејанце	33	6
Доња Отуља	28	16
Доње Жапско	84	20
Доње Пуношевце	6	П
Доње Требешиње	172	52
Доњи Нерадовац	133	35
Драгобужде	19	12
Дреновац	72	11
Дубница	234	34
Дулан	20	20
Дупељево	13	8
Златокоп	119	7
Катун	108	49
Клашњице	15	5
Копанјане	28	16
Коћура	65	12
Крушева Глава	43	13
Купининце	50	24
Лалинце	34	9
Лепчинце	45	32
Луково	65	26

Марганце	10	П
Мечковац	42	8
Мијаковце	10	П
Мијовце	24	17
Миланово	75	16
Миливојце	53	18
Моштаница	111	23
Наставце	14	10
Нова Брезовица	35	21
Обличка Сена	22	9
Остра Глава	13	10
Павловац	128	32
Пљачковица		
Преображење	30	15
Ранутовац	82	54
Ратаје	123	32
Рибинце	76	26
Ристовац	72	13
Рожаце	21	11
Русце	19	14
Сикирје	74	24
Смиљевић	50	11
Содерце	93	9
Средњи Дел	47	8
Станце	25	13
Стара Брезовица	46	10
Стрешак	35	7
Стропско	52	6
Струганица	7	4
Студена	34	7
Суви Дол	65	35
Сурдул	26	11
Тесовиште	24	10
Тибужде	206	64
Трстена	21	8
Тумба	9	П
Ћуковац	227	164
Ћурковица	9	П
Урманица	23	7
Ушевце	50	34
Црни Луг	72	7
Честелин	6	П
Врањска бања - Укупно	1.365	266
Бабина Пољана	16	П
Бујковац	133	18
Врањска Бања	180	15
Дуга Лука	49	7
Изумно	69	9

Клисурица	47	16
Корбевац	143	4
Корбул	4	П
Крива Феја	191	58
Кумарево	64	6
Лева Река	25	П
Липовац	15	П
Несврта	32	5
Паневље	62	26
Првонек	62	25
Превалац	43	12
Себеврање	45	16
Сливница	51	18
Стари Глог	10	5
Топлац	118	20
Црни Врх	6	П